

T. C.
FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MODERN TÜRK ŞİİRİNDE KUDÜS

BETÜL ÜNLÜ
160101004

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. HASAN AKAY

İSTANBUL 2018

TEZ ONAY SAYFASI

FSMVÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı yüksek lisans programı 160101004 numaralı öğrencisi Betül ÜNLÜ'nün ilgili yönetmeliklerin belirlediği tüm şartları yerine getirdikten sonra hazırladığı “**Modern Türk Şiirinde Kudüs**” başlıklı tezi aşağıda imzaları olan jüri tarafından **08.06.2018** tarihinde oybirliği ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Hasan AKAY

(Jüri Başkanı-Danışman)

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi

Prof. Dr. Nihat ÖZTOPRAK

(Jüri Üyesi)

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi

Doç. Dr. Mehmet SAMSAKÇI

(Jüri Üyesi)

İstanbul Üniversitesi

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bağılı olduğum üniversite veya bir başka üniversitedeki başka bir çalışma olarak sunulmadığını beyan ederim.

Betül ÜNLÜ

MODERN TÜRK ŞİİRİNDE KUDÜS

ÖZET

Şehirlerin de bir özü, bir ruhu vardır. Her şehir, içinde yaşayan toplumu etkiler, toplum da şehri etkiler. Şehir ve insan arasında kaçınılmaz bir etkileşim sözkonusudur. Bazı şehirler ise Allah tarafından mukaddes kılınmıştır. Sahip olduğu bu mukaddeslik dolayısıyla daha saygıdeğerdir, Mekke gibi, Medine gibi, Kudüs gibi.

Kudüs'ü Mekke ve Medine'den ayıran özellik, onun her üç semavi din ve pek çok peygambere evsahipliği yapmış olması ve üç dinin de kutsal mabetlerini, hatıralarını içinde bulundurmasıdır. Bu nedenle gerek dinî gerek coğrafi konumu dolayısıyla Kudüs, farklı çağlarda farklı devlet ve kişiler tarafından ele geçirilmiş, yönetilmiştir. En huzurlu ve adaletli günlerini ise İslâm hâkimiyeti altındayken yaşamıştır. Bu mukaddes şehrin tarih boyunca tanıklık ettiği, yaşadığı zorluklar, güzellikler, acılar, sevinçler şiirlere de konu olmuştur. Hem Arap şiirinde hem de Türk şiirinde bu şehrin acılarını, sevinçlerini, hüznünü görmek mümkündür. Bu tezin amacı da Modern Türk şiirinde kaleme alınmış Kudüs şiirlerini tespit etmek, Tarih, Coğrafya ve Medeniyet ekseninde, hangi tema veya kavram dahilinde yazıldıklarını açıklayabilmektir. Üç bölümden oluşan bu çalışmada önce Kudüs'ün “Tarihî ve Coğrafi Kimliği” hakkında bilgi verilmiş, sonra “Tarih, Coğrafya ve Medeniyet Bilinci” kapsamında bir değerlendirme yapılmış, en son da “Modern Türk Şiirinde Kudüs Duyarlılığı” başlığı altında Kudüs şiirleri tarih, medeniyet ve coğrafya ekseninde, şiirlerde yer aldıkları konu veya kavram çevresinde tasnif edilerek tespit edilmiştir.

JERUSALEM IN MODERN TURKISH POETRY

ABSTRACT

Cities have souls. Every city influences society who lives in it, society influences the cities, too. A fateful interaction is a matter of relation between city and human. Some cities have been valued above the others by God. Since those cities have such value they are more respectable like Mekka, Medina, Jerusalem.

Being home to three heavenly religion and too much prophets, having holy shrines, memories distinguish Jerusalem from Mekka and Medina. Therefore Jerusalem have been acquired, governed by different governments and people in different times. It had had the most peaceful and fair days in Islamic domination. Difficulties, beautie, pains, happiness which were witnessed by this holy city, throughtout history have been mentioned in poetry. It is possible to observe pains, happiness, sadness of this city in both Turkish poetry and Arabic poetry. The aim of this study is to determine the poems about Jarusalem which were composed in Modern Turkish poetry and to clarify what the poems have themes and notions around history, geography and civilization. In this study which is composed of three parts information about historical and geographical identry of Jerusalem was given then a remark about conscience of history, geography and civilization was made. Finally poems about Jarusalem were determined by classifying around history, civilization and geography, in case of theme and notion, under the title of “Awareness of Jarusalem in Modern Turkish Poetry”.

ÖNSÖZ

Bu çalışma, Kudüs şehrinin dinler, tarihler ve medeniyetler açısından önemini ortaya koymak ve Modern Türk şiirinde yazılmış Kudüs şiirlerini tarih, medeniyet, coğrafya ekseninde inceleyerek Kudüs'ün şiirlere yansıyan yüzünü görmek ve göstermek amacıyla yapılmıştır.

Şiirler, Kudüs'ü anlama ve onu dert edinmede bir ayna gibi düşünülmüş, bu aynada bir yandan kadim şehir Kudüs'ü okumak hedeflenirken bir yandan da Türk şairlerin Kudüs hassasiyeti okunmaya çalışılmıştır.

Modern Türk şiirinde Kudüs şiirleri incelenmeye başlanmadan önce işlendikleri konu ve kavrama göre tasnif edilmiş, sözkonusu konu, kavram veya imge hakkında ön bilgiler verilmiştir.

Tez, üç ana bölüm ile bir giriş, sonuç ve kaynakçadan oluşmaktadır. Tezin birinci bölümünde Kudüs'ün tarihî ve coğrafi kimliği hakkında bilgi verilmiş, ikinci bölümde tarih, coğrafya ve medeniyet bilincinin Türk şiirindeki rolü ortaya konmuş, son olarak üçüncü bölümde ise çeşitli dergi ve şiir antolojilerinde yayınlanan Kudüs konulu Modern Türk şiirleri 12 alt başlıkta tasnif edilerek açıklanmıştır.

Tezde kaynak olarak gösterilen şiirlerin büyük bir kısmı 1960 sonrasında yayınlanan ve İslami bir hassasiyete sahip olan edebiyat, kültür ve sanat dergileri taranarak tespit edilmiştir.

Tez konumun Kudüs'le ilgili olduğunu duyunca Kudüs konulu bir panelde bana da söz hakkı vererek beni destekleyen saygıdeğer hocam Prof. Dr. Nihat ÖZTOPRAK'a ve tez çalışmalarım boyunca desteğini, bilgi birikimini, teşvikini benden esirgemeyen ve bana "hayatın özünün hüsn-i talil" olduğunu öğreten kıymetli hocam Prof. Dr. Hasan AKAY'a teşekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	v
KISALTMALAR	viii
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	5
1. KUDÜS'ÜN TARİHİ – COĞRAFİ KİMLİĞİ	5
1.1. KUDÜS'ÜN COĞRAFİ KİMLİĞİ.....	5
1.2. KUDÜS'ÜN TARİHİ KİMLİĞİ.....	6
1.2.1. İslamiyet'ten Önce Kudüs	6
1.2.2. Fethedilişinden Haçlı İstilasına Kadar Kudüs	15
1.2.3. Haçlılar Dönemi	22
1.2.4. Memlükler Dönemi	25
1.2.5. Osmanlı Dönemi ve Sonrasında Kudüs	26
İKİNCİ BÖLÜM	
2. MODERN TÜRK ŞİİRİNDE TARİH, COĞRAFYA VE MEDENİYET BİLİNCİ.....	33
2.1. TARİH BİLİNCİ	33
2.2. COĞRAFYA BİLİNCİ VE BİLİNÇ COĞRAFYASI	34
2.3. MEDENİYET	39
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	42
3. MODERN TÜRK ŞİİRİNDE KUDÜS DUYARLILIĞI.....	42
3.1. KUDÜS VE MİRÂC	43
3.2. KUDÜS'ÜN PEYGAMBERLERLE OLAN İLİŞKİSİ.....	54
3.2.1. Kudüs ve Hz. Süleyman.....	55
3.2.2. Kudüs ve Hz. Musa	66
3.2.3. Kudüs ve Hz. İsa.....	72
3.2.4. Kudüs ve Hz. İbrahim	79
3.2.5. Kudüs ve Zekeriyâ, Yahyâ, Yakûb, Yusuf Peygamberler	82
3.3. KUDÜS'TE İSRAİL VE DİĞER YABANCILAR	88
3.4. KUDÜS VE ZEYTİN AĞAÇLARI.....	103

3.5. KUDÜS'TEKİ DUVARLAR.....	113
3.5.1. Kudüs'e Örülen Zulüm Duvarları.....	115
3.5.1.1. Batı Şeria Ayrım Duvarı.....	115
3.5.1.2. Gazze Şeridi	117
3.5.1.3. Mısır Sınırı	118
3.5.1.4. Ürdün Sınırı.....	118
3.5.1.5. Lübnan Sınırı.....	118
3.5.2. Ağlama Duvarı	123
3.6. KUDÜS VE GERİLLA.....	129
3.7. KUDÜS ŞİİRLERİNDE ANNE- BABA- ÇOCUK İLİŞKİSİ.....	139
3.8. DİRENİŞ VE DİRİLİŞ EDEBİYATINDA KUDÜS VE TAŞLAR	159
3.9. KUDÜS ŞİİRLERİNDE KUDÜS'Ü FETHEDEN KAHRAMANLAR	189
3.10. KUDÜS VE DİĞER ORTADOĞU ÜLKELERİ.....	194
3.11. KUDÜS ŞİİRLERİNDE BİR İMGE VEYA SEMBOL OLARAK AT, KUŞ VE ÇİÇEK.....	209
3.12. KUDÜS ŞİİRLERİNDE BİR YOK KONU OLARAK MELÂL	222
SONUÇ.....	226
KAYNAKÇA	230

KISALTMALAR

a.e.	Aynı eser/yer
a.g.e.	Adı geçen eser
bkz.	Bakınız
C.	Cilt
çev.	Çeviren
haz.	Editör/yayına hazırlayan
S.	Sayı
s.	Sayfa/sayfalar
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
t.y.	Basım tarihi yok
v.d.	Çok yazarlı eserlerde ilk yazardan sonrakiler

GİRİŞ

Kudüs, Mekke ve Medine gibi Allah tarafından mukaddes kılınmış, üç semavi dine, pek çok peygambere evsahipliği yapmış kutsî bir şehirdir. Yahudiler, Hıristiyanlar ve Müslümanlar için bu şehrin önemi büyüktür. Tevrat'ta, İncil'de ve en önemlisi Kur'ân-ı Kerim'de ve Hz. Peygamber'in hadislerinde Kudüs'ün mukaddesliği hakkında bilgi verilir; ancak ne Tevrat'ta ne de Kur'ân'da Kudüs şehrinin adıyla bahsedilmez. "İbranicede Kudüs şehrinin adı 'Yeruşalayim' olarak geçer. Batı dillerine de 'Jerusalem' diye geçmiştir."¹ Kur'ân'da ise Kudüs'ten İsrâ Sûresi'nde isrâ ve mi'râc mucizesi anlatılırken "etrafını mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ"² diyerek bahsedilmiştir.

Kudüs şehri Müslümanların burayı fethine kadar, üzerinde yaşayan millet ve devletlere göre tarih boyunca birçok isimle anılmıştır. İlk olarak "Salem" adıyla anılan Kudüs, bu ismi eski çağların en büyük Tanrılarında biri olarak kabul edilen "Salem"den almıştır. Sonraları "Yürüşalim", "Ürüsalimu", "Şalim", "Yebûs", "Siyon", "Davud Şehri" gibi isimlerle anılan şehrin M. S. II. asra kadar kullanılan en meşhur isminin "Ür- Şalim" olduğu bilinmektedir. Bu tarihten Müslümanların fethine kadar ise "İliya" ismiyle meşhur olmuştur. Kudüs, kaynaklara göre Müslümanların fethinden sonra "İliyâ" ve "Ür- Şalim" yerine "Beytü'l- Makdis" ismiyle anılmıştır.³

Gerek coğrafi konumu gerekse üç ilahi dindeki önemi dolayısıyla Kudüs, tarih boyunca farklı din ve millete mensup olanlar tarafından ele geçirilmeye çalışılmış, uğruna çok kan dökülmüş bir şehirdir. En huzurlu, güvenli ve mutlu günlerini Osmanlı hakimiyetindeyken geçirmiştir.

Hz. Peygamber İsrâ yolculuğundan sonra Kudüs'ü fethetmeye niyet etmiş, fakat Medine-i Münevvere'ye hicret ederek burada ilk İslam devletinin kurulması gibi

¹ Ömer Faruk Harman, "Filistin Bölgesinin En Kutsal Yeri Kudüs'tür", **Lacivert**, Röportaj: Beytullah Çakır, S. 36, Haziran 2017, s. 14.

² İsrâ, 17/1.

³ Saim Yılmaz, "İslâm Tarihinde Kudüs", **Yedi İklim**, S. 75-76, Haziran- Temmuz 1996, s. 33.

daha önemli bazı vazifeler onu bir süre boyunca Beytülmakdis'in fethine hazırlıktan alıkoymuştur. O, ilk olarak Müslümanların Beytülmakdis'i fethedecekleri müjdesini vermiştir. Avf b. malik (r.a)'ın buyurduğu, "Kıyametten önce şu altı şeyi say: İlki benim ölümümdür. İkincisi Beytülmakdis'in fethidir..." hadis-i şerifi, Beytülmakdis'in fethinin Resulullah hayattayken değil, onun vefatından sonra gerçekleşeceğinin delilidir.⁴

Müslümanların fethine kadar Kudüs'ü Babiller, Persler, Makkabiler ve Romalılar yönetmiştir. 637'de (veya 638) ise şehir, Hz. Ömer tarafından feth edilmiştir. Şehrin anahtarlarını Hz. Ömer, Patrik Sopranus'un isteğiyle bizzat kendisi gidip teslim almıştır.

1099'da Haçlılar Kudüs'ü ele geçirerek Müslümanları ve Yahudileri katletmişlerdir. Hz. Ömer'in adalet ve hoşgörüsüyle fethettiği bu şehir, Haçlılar tarafından büyük zulme uğramış, sokaklar insan cesetleriyle dolmuş ve kan gölüne dönmüştür. 1187'de Selahaddin Eyyubî Kudüs'ü Haçlıların elinden kurtarmış, şehre tekrar adalet ve huzur getirmiştir. 1516'da Yavuz Selim Han'ın şehri Memlûklerden almasıyla Kudüs, Osmanlı hâkimiyetine girmiş, 1517'den 1917'ye kadar kesintisiz Osmanlı hâkimiyeti altında kalmıştır. 1917'de I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı mağlup olunca Kudüs ve Filistin bölgesi İngiliz mandasına devredilmiştir. 1947'de ise Birleşmiş Milletler tarihî bir toplantı gerçekleştirmiş ve Filistin'i Filistinliler ve Yahudiler arasında bölmüşlerdir.

14 Mayıs 1948'de de İsrail Devleti kurulmuştur. Yahudi Örgütü Lideri Ben-Gurion'un İsrail'i kurduklarını açıklamasının hemen ardından İsrail'i fiilen tanıdığını açıklayan ilk kişi ABD Başkanı Truman olmuştur, fakat Truman yeni devleti ilk destekleyen olsa da İsrail'i resmî olarak ilk tanıyan Stalin'dir.⁵

İsrail Devleti, kurulduğundan bu yana Filistinli yerleşik halka Kudüs'te hiç rahat vermemiş, Filistinli halkın topraklarını savaşıla, zulümle ellerinden almış, Mescid-i Aksâ'yı yakmış, Mescid-i Aksâ'ya giriş çıkışları yasaklamış, burada belirli

⁴ Abd Al-Fattah El-Awaisi, "Resulullah'ın Beytülmakdis Fethine Dair Stratejik Planı", **Derin Tarih**, 2017, özel sayı.10, s. 37.

⁵ Simon Sebag Montefiore, **Bir Şehrin Biyografisi Kudüs**, Çev.: Cem Demirkan, İstanbul, Pegasus Yayınları, 2016, s. 476.

bir yaşın altındakilerin ibadet etmesine müsaade etmemiştir. Şehrin etrafına ördüğü “zulüm duvarları”yla Filistinlileri birbirinden ayırmış, pek çok Filistinli Müslümanı şehit etmiştir. Filistinliler ise İsrail’in zulmüyle hiçbir zaman yılmamış, ellerindeki taşlarla, iman gücü ve cesaretle İsrail askerlerine direnmiştir. Bu direniş sadece fiilen değil, sanatla da ortaya koyulan bir direniş olmuştur. Naci el- Ali’nin Filistin ve bütün Ortadoğu ülkelerine yapılan eziyeti, zulmü anlatan karikatürleri, çizgilerden oluşturduğu karikatür kahramanı Hanzala; Nizar Kabbani’nin, Mahmut Derviş’in Filistin temalı şiirleri sanatla gösterilen direnişin en büyük örnekleridir. Güven Adıgüzel’in tanımıyla, edebiyatın devreye girdiği anlar; çaresizliğin acının, yok oluşun, yasın ve ağrıların kıyasıya yaşandığı, direnmenin her hâliyle mecbur ve anlaşılır olduğu zamanlara rast gelir. Edebiyat bir direnme ve müdehale biçimidir.⁶

Modern Türk şiirinde de bu kelimelerle yapılan direnişe destek olacak şiirler yazılmıştır, “ancak Kudüs’ün bu anlamda Türk şiirinin ilgi alanına dâhil olması 1960’lı yılların sonlarına dayanır. Bu yıllara gelene dek modern edebiyatta, Kudüs başta olmak üzere bütün İslam coğrafyasına karşı duyarsız kalınmasının en temel nedeni, Osmanlı’nın son dönemleri ile Cumhuriyet dönemini kapsayan köklü medeniyet değişikliği teşebbüsleridir. Bu tür teşebbüsler ve arayışlar nedeniyle edebiyat alanında Müslüman coğrafyasına karşı bir ilgisizlik hüküm süregelmiştir. Bunun karşısında 1967 Arap-İsrail Savaşı, Türkiye’deki ilgisizliğin son bulduğu, hem Müslüman coğrafyaya hem de Filistin ve Kudüs’e dair belli bir duyarlılığın gelişmeye başladığı bir kırılma noktasıdır.”⁷

Bu tezin amacı, Modern Türk şiirinde kaleme alınmış Kudüs şiirlerini tespit etmek, Tarih, Coğrafya ve Medeniyet ekseninde, hangi tema veya kavram dâhilinde yazıldıklarını açıklayabilmektir. Bu doğrultuda tez üç bölüme ayrılmış, birinci bölümde “Kudüs’ün Tarihî ve Coğrafi Kimliği”, ikinci bölümde “Tarih, Coğrafya ve Medeniyet Bilinci”, üçüncü bölümdeyse “Modern Türk Şiirinde Kudüs Duyarlılığı” anlatılmıştır. Üçüncü bölümde şiirler içerik ve konularına göre tasnif edilmiş; “Kudüs ve Mi’râc”, “Kudüs’ün Peygamberlerle Olan İlişkisi”, “Kudüs’te İsrail ve Diğer

⁶ Güven Adıgüzel, “Ortadoğu’da Edebiyatın Alın yazısı: Çünkü Şiir, Kanayan Yaraya Seslenir!”, **İtibar**, S. 36, Eylül 2014, s. 46.

⁷ Mustafa Öztürk, “Türk Edebiyatında Kudüs Teması”, **Beytülmakdis Araştırmaları Dergisi**, (Çevrimiçi): <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/394458> (18 Mayıs 2018)

Yabancılar”, “Kudüs ve Zeytin Ağaçları”, “Kudüs’teki Duvarlar”, “Kudüs ve Gerilla”, “Kudüs Şiirlerinde Anne- Baba –Çocuk İlişkisi”, “Direniş ve Diriliş Edebiyatında Kudüs ve Taşlar”, “Kudüs Şiirlerinde Kudüs’ü Fetheden Kahramanlar”, “Kudüs ve Diğer Ortadoğu Ülkeleri”, “Kudüs Şiirlerinde Bir İmge veya Sembol Olarak At, Kuş ve Çiçek”, “Kudüs Şiirlerinde Bir Yok Konu Olarak Melâl” olmak üzere toplam 12 alt başlıkta incelenmiştir. Kudüs şiirlerine ulaşabilmek için İslami hassasiyetle şiir yazan şairlerin şiir kitapları, şiir antolojileri ve geçmişten günümüze yayınlanmış bütün İslamcı dergiler ve edebiyat dergileri taranmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KUDÜS'ÜN TARİHİ – COĞRAFİ KİMLİĞİ

1.1. KUDÜS'ÜN COĞRAFİ KİMLİĞİ

Kudüs, Lut gölünün bulunduğu çukur alanın batısında ve bu alandan fay diklikleriyle ayrılmış olan Yahudiye platosunun dalgalı yüzeyi üzerinde kurulmuştur. Lut gölüne 24, Akdeniz kıyılarına kuş uçuşu mesafe olarak 52 km. uzaklıkta bulunan şehrin deniz seviyesinden yüksekliği Harem-i Şerif'te 747 metredir.¹

Şehri doğu, batı ve güneyden kuşatan üç vadi adeta bir savunma hattı oluşturmuştur. Dolayısıyla şehre saldıranlar için sadece kuzey yönü açık kalır. Tarih boyunca Kudüs'e saldıranlar da şehre hep bu yönden girmişlerdir.²

Kudüs şehri beş meşhur tepe üzerine kurulmuştur. Mescid-i Aksa ve Kubbetü's- Sahra'nın üzerinde bulunduğu tepe Moria yahut Sahra (Kaya) Tepesidir. Zuhur (Zuhra) Tepesi, Harem-i Şerif'in güneydoğusundan Silvan köyüne bakan tepedir. Sion Dağı, Kudüs şehrinin güneybatı köşesindeki Sultan Göleti'ne bakan tepedir. Üzerinde, "Davud Şehri" adıyla bilinen kale bulunur. Zeyta Tepesi, Sahire Kapısı'ndan Amud Kapısı'na kadar uzanan tepedir. Ekra Tepesi ise Hıristiyan mahallesindeki Kıyame Kilisesi'nin yakınında bulunur.³

Şehrin sınırları zamanla genişlemiş ve Cebelu'z-Zeytûn (Zeytin Dağı), Cebelu'l-Meşarif (Meşhed), Katamun, Mükebbir gibi bazı bölgeleri de içine almıştır.⁴

¹ "Ömer Faruk Harman, "Kudüs: Üç ilahî dinde de önemli bir yere sahip olan ve kutsal sayılan şehir", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 26, 2012, s. 323.

² Musa İsmail Basit- Hamza Zib Mustafa- Gassan Musa Muhibiş- Said Süleyman Kik, **Kudüs Tarihi**, İstanbul, Nida Yayıncılık, 2011, s. 15-16.

³ Musa İsmail Basit vd, a.g.e., s. 16.

⁴ Musa İsmail Basit vd., a.g.e., s. 16.

1.2. KUDÜS'ÜN TARİHÎ KİMLİĞİ

1.2.1. İslamiyet'ten Önce Kudüs

Üç ilahi din için de kutsal bir şehir olan Kudüs, dünyadaki ilk medeniyetlerin kurulduğu ve modern öncesi dönemde insanlık tarihini etkileyen yazı, para gibi pek çok buluşun yapıldığı Mezopotamya, Münbit Hilal ve Nil vadisini bünyesinde barındıran Ortadoğu'nun ve dolayısıyla İslam dünyasının kalbi mesabesindedir. Museviliğin yâdigârlarını, Hz. İsa'nın çilesini ve İsrâ- Miraç mucizesi ile Hz. Peygamber'in izlerini taşıyan Müslümanların ilk kiblesidir.⁵ Kronolojik olarak bakılacak olursa önce Yahudilik, sonra Hıristiyanlık ve en son da İslamiyet açısından önemlidir.

Peki, Yahudilerin Kudüs'e girişi ne zamandır? Onlar için Kudüs niçin önemlidir? Bu ve bunun gibi pek çok sorunun cevabını bulabilmek için çok eskilere gitmek, peygamberler tarihine bakmak gerekir. Öyle ki Yahudiler, "Yahudi ırkının atası olarak Hz. İbrahim'i"⁶ görmektedirler. Tabi en önemlisi de dinler ve o dinleri yaşayan topluluklar için mühim bir rehber olan kutsal kitaplar bu mukaddes şehir Kudüs için neler söylemiştir, incelenmelidir.

Yapılan araştırmalar göstermiştir ki, "Kudüs (Yeruşalayim) adı Tevrat'ta hiç geçmemektedir. Tevrat'ta bahsedilen Salem şehrinin Kudüs olduğu yolundaki geleneksel görüş doğru ise Eski Ahid'de şehirden ilk defa Hz. İbrâhim'in çağdaşı olan ve onunla görüşen Kral Melkisedek sebebiyle bahsedilmektedir. (Tekvîn, 14/18). Diğer taraftan Tevrat'a göre Hz. İbrâhim'in, oğlu İshak'ı⁷ kurban etmek istediği Moriya (Moriah) diyarındaki dağın Hz. Süleyman'ın mâbedi yaptırdığı Moriya tepesi olduğu Yahudi ve Hıristiyan geleneğince kabul edilmektedir. (II. Tarihler, 3/1) Ancak

⁵ Cengiz Tomar, "Geçmişten Günümüze Kudüs Sorunu", **Üsküdar**, S. 5, 2017, s.43.

⁶ Paul Johnson, **Yahudi Tarihi**, Çev. Filiz Orman, İstanbul, Pozitif Yayınları, t.y., s. 11.

⁷ Sâffât, 37 / 98- 112. âyetlerde Hz. İbrahim'in kurban ettiği oğlunun Hz. İshak değil, Hz. İsmail olduğu yazılıdır. Âyetlerde Hz. İsmail'in adı açıkça söylenmiyor olsa da Hz. İshak'ın kurban hadisesinden sonra doğduğu belirtilmiştir. Elmalılı Hamdi Yazır ve Câbir El-Cezâirî'nin tefsirlerinde bu durum daha detaylı ve kaynaklarla açıklanmıştır.

bu, gerek Moriah kelimesinin etimolojisi ve anlamı gerekse delalet ettiği yer yönünden tartışmalıdır.”⁸

Kesin bir tarih verilmemekle birlikte İsrâil oğullarının M.Ö 1200’lü yıllarda Firavun’un zulmünden kaçmak için Mısır’dan Filistin’e göç ettiği bilinir. İsrail oğulları Mısırlıların köleliğinden kurtulmak için Hz. Musa’yı bir lider olarak görmüş, onun etrafında toplanmışlardır; ancak onu kendilerine bir lider olarak seçmelerinin sebebi, Hz. Musa’nın bir peygamber olması değil, kendilerini Firavun’un zulmünden kurtaracak bir kişi olduğu düşüncesi ve inancıdır.⁹ Onlar, Tevrat’tan ve Kur’an-ı Kerim’den edinilen bilgilere göre, Hz. Musa’ya saygı duymamış, ona tam anlamıyla iman etmemişlerdir. Mısır’dan göç ederken çölde karşılaştıkları zorluklar dolayısıyla Hz. Musa’ya ve onun kardeşi Harun’a karşı isyan etmişlerdir. Onların olumsuz tavırları Tevrat’ta şu şekilde anlatılmaktadır: “Keşke Mısır’da, et kazanlarının başında oturduğumuz zaman, doyuncaya kadar ekmek yerken Rabbin eli ile ölseydik; çünkü bütün bu cemaati açlıkla öldürmek için bizi bu çöle çıkardınız.”¹⁰ “Bize su ver de içelim. Ve Musa onlara dedi: Niçin benimle çekişiyorsunuz? Niçin Rabb’i deniyorsunuz? Ve kavm orada susadı ve kavm Musa’ya karşı söylenip dedi: Bizi, oğullarımızı ve hayvanlarımızı susuzlukla öldürmek için niye bizi Mısır’dan çıkardın?”¹¹ Bunun üzerine Hz. Musa, Filistin’e giderken, Allah’ın emriyle İsrail oğullarından ayrılmıştır. Tur dağına çıkmış, orada otuz gün oruç tutarak Allah’tan, kendisinin ve kavminin tatbik ederek selamete ereceği emirler ve tavsiyeler almak için beklemiştir. Hz. Musa otuzuncu gün dişlerini fırçaladığı için Allah onun orucuna on gün daha ilave etmiştir. Bu sırada İsrail oğulları Hz. Musa’nın mucizelerini unutmaya başlamış, tekrar putperestliğe yönelmişlerdir. Hz. Musa buradan kavmini alarak Filistin yolunu tutmuştur, fakat Filistin’e girebilmek için buradaki yerli halkla savaşmak gerekecektir. İsrail oğulları ise savaşmaktan çekinmiş ve Hz. Musa’ya daha önce de yaptıkları gibi karşı gelerek, onun yanında olmamışlardır.¹² Hz. Musa onlara “Ey kavmim! Allah’ın sizin için farz kıldığı kutsal yere girin ve (düşmandan kaçıp)

⁸ Ömer Faruk Harman, “Kudüs”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt. 26, 2012, s. 324.

⁹ Ahmet Çelebi, , **Mukayeseli Dinler Açısından Yahudilik**, Çev. Ahmet M. Büyükçınar - Ömer F. Harman, İstanbul, Kalem Yayınları, 1948, s. 48.

¹⁰ Çıkış, 16 / 2-3.

¹¹ Çıkış, 17 / 2-3.

¹² Ahmet Çelebi, a.g.e, s. 49.

arkanıza dönmeyin. İşte o zaman hüsrana uğrayanların haline dönersiniz.”¹³ demiştir. Onlar ise “Ey Musa! Şüphesiz orada zorba bir kavim var. Muhakkak ki biz, onlar oradan çıkıncaya kadar asla oraya girmeyiz. Eğer oradan çıkarlarsa, o zaman elbette biz oraya gireriz.”¹⁴ demişlerdir. Bunun üzerine, savaşmaktan korkan kavmi yüreklendirmeye çalışanlar olmuştur: “Allah’ın kendilerine nimet verdiği, korkanların arasından iki adam şöyle dedi; Onların üzerlerine kapıdan girin, böylece oradan (kapıdan) girdiğiniz zaman muhakkak ki siz gâlip gelirsiniz. Eğer mü’minseniz, artık Alla’a tevekkül edin (Allah’a güvenin).”¹⁵ “(Onlar); “Ey Musa, muhakkak ki biz onlar orada olduğu sürece ebediyen, asla oraya girmeyiz. Artık sen ve Rabb’in gidin, böylece ikiniz savaşın, biz mutlaka burada otururuz” dediler.”¹⁶ “(Hz. Musa) dedi ki; “Ey Rabb’im! Muhakkak ki ben, kendimden ve kardeşimden başkasına sahip değilim. Artık fâsık kavimle bizim aramızı ayır.”¹⁷ “Allah buyurdu ki; “Artık muhakkak ki orası onlara kırk yıl haram kılınmıştır (yasaklanmıştır). Onlar yeryüzünde şaşkın dolaşacaklar. Sen artık fâsık kavim için üzülme!”¹⁸

Ayetlerden anlaşıldığı üzere Yahudiler kendilerine vadedilen topraklara girmeyi kabul etmedikleri, bu topraklar için çaba sarfetmedikleri ve onlara elçi olarak gönderilen peygamberlerini dinlemeyerek Allah’a karşı geldikleri için Filistin’den menedilmişlerdir. Onların kırk yıl Filistin’den uzaklaştırılması Batılı kaynaklarda da anlatılır, fakat bu kaynaklarda daha çok isyan eden Yahudi kavme hak verilir. Moralleri zayıf olduğu ve tamamen insan oldukları, yani doğaüstü mucizevi güçleri olmadığı için hata yaptıklarına, ancak bu hatalardan ders çıkardıklarına vurgu yapılır.¹⁹

İsrail oğullarının çölde kırk yıl kaldıkları esnada önce Harun ve daha sonra da Musa vefat etmiştir. Harun Hur dağına, Musa ise üzerinde Filistin topraklarının görüldüğü “Kırmızı tepe” denilen yere gömülmüştür.²⁰

¹³ Mâide, 5 / 21.

¹⁴ Mâide, 5 / 22.

¹⁵ Mâide, 5 / 23.

¹⁶ Mâide, 5 / 24.

¹⁷ Mâide, 5 / 25.

¹⁸ Mâide, 5 / 26.

¹⁹ Bkz. Reuven Firestone, **Yahudiliği Anlamak İbrahim’in / Avram’ın Çocukları**, Çev. Çağlayan Erendağ, Levent Kartal, İstanbul, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A. Ş, 2004, S. 33

²⁰ Ahmet Çelebi, **a.g.e**, s. 51.

Hz. Musa'nın vefatından sonra İsrailoğulları'nın başına Yûşâ bin Nûn geçmiştir. Hz. Yûşâ, savaşa gitmek istemeyen ve Tîh'e girildiği esnada 20 ve daha yukarı yaşlarda bulunup sahrada geçirilen 40 yıl içinde tamamına yakını ölen nesilden kimsenin bulunmadığı, tamamıyla yeni nesilden müteşekkil ordusunu Tîh'ten çıkarıp Ürdün'e götürmüştür ve 6 ay süren şiddetli bir muhasaranın ardından Erîha şehrini ele geçirmiştir. Hz. Yûşâ daha sonra Beytülmakdis / Kudüs üzerine yürümüş ve şiddetli çatışmalardan sonra orayı da fethetmiştir. Allah İsrailoğullarına bu mukaddes şehrin kapısından alçak gönüllü bir hâlde, kibir ve gururdan kaçınarak secde eder bir vaziyette girmelerini ve girerken de "hitta" demelerini emretmiştir; ancak onlar bunu dinlemedikleri gibi zıddına hareket etmiş, şehre büyük bir gurur ve kibirle girmişlerdir. Bizi affet, bizi bağışla mânâsına gelen "hitta" yerine buğday mânâsına gelen "hinta" kelimesini söylemişlerdir ve af dilemek yerine dünyalık istemişlerdir.²¹ Bu konudaki en sahih bilgiler Kur'an-ı Kerim'den edinilebilir:

"Dedik ki: 'Şu şehre²² girin, oradan dilediğiniz yerde bol bol yeyin. Secde ederek kapıdan girin ve 'Hitta (Yâ Rab! Günahlarımızı bağışla) deyin ki, biz de sizin günahlarınızı bağışlayalım. Biz güzel davranışlara daha fazlasını veririz. Derken o zalimler, onu, kendilerine söylenen başka bir sözle değiştirdiler. Biz de yaptıkları fâsıklıktan dolayı o zulmedenlerin üzerine gökten bir azap indirdik.'²³

"Ken'ân diyarının İsrailoğulları arasındaki taksimatında Kudüs Bünyamin sibtna düşmüşse de (Yeşu, 15/8) Dâvûd'un şehri alışına kadar Yebusiler'in elinde kalmıştır. Eski Ahid'de verilen bilgilere göre Yeşu'nun (Hz. Yûşa) ölümünün ardından Yahuda ve Simeon kabileleri Kudüs'e saldırarak kralı esir almış ve şehri ykmışlar (Hâkimler, 1 / 1-8), ancak Yebusiler'in hâkimiyeti devam etmiştir."²⁴

"Dâvûd bütün İsrail'e kral olunca Yebûsiler'in hâkim olduğu Kudüs'e karşı harekete geçip Sion Hisarı'nı almış ve buraya Dâvûd'un şehri adını vermiştir (II. Samuel, 5 / 6-9). Kudüs'ü krallığın merkezi yapan Dâvûd şehri güçlendirmiş, Yebusiler'in Zion (Sion) dedikleri hisarı yeniden imar etmiş, kendisine bir ev

²¹ İsmail Yiğit, **Peygamberler Tarihi**, İstanbul, Kayıhan Yayınları, 2004, s. 498.

²² Bu ayetlerde geçen "şu şehir" in Kudüs olduğu, Taberî tefsirinde ve Elmalılı Hamdi Yazır tefsirinde belirtilmiştir.

²³ Bakara, 2/58-59.

²⁴ Ömer Faruk Harman, "Kudüs", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, s. 325.

yaptırması, orayı dinî bir merkez hâline getirmek istemiş ve bunun için ahid sandığını Kudüs'e getirterek sarayına yakın bir yerdeki çadıra yerleştirmiştir. (II. Samuel, 7 / 12-13). Bir mâbed yapmak için gerekli malzemeyi toplamışsa da Rab buna izin vermemiştir (Mendenhall, s. 42-52).²⁵ “Ey kulum Davud, sen çok savaş yaptın, çok kan döktün, kana bulanmış elinle benim mabedime dokunma. Bu mabedi oğlun Süleyman yapacak” manasına gelecek bir vahiy almıştır. Bunun üzerine Hz. Davud mabedi yapma işini oğlu Hz. Süleyman'a devretmiştir. Hatta kendi sağlığında oğlu Süleyman'ı tahta geçirmiştir.²⁶ Hz. Dâvûd'dan sonra oğlu Süleyman yedi yıl içinde Kudüs'te muhteşem bir mâbed (Mescid-i Aksâ) inşa etmiş, ayrıca kendisine bir saray yaptırmış, ahid sandığını bulunduğu yerden alarak mâbeddeki özel yerine koymuş, Kudüs'ün çevresine duvar çektirmiştir. (I. Krallar, 3/1; 5-7; 8/1-6; 9/15).²⁷

Hz. Davud 40 yıllık saltanat hayatının 7 yılını Hebron'da (Arapçada el- Halil şehri), 33 yılını da fethettiği Kudüs'te geçirmiştir. Kudüs'ün Yahudiler açısından sahneye esas çıkışı da Hz. Davud vasıtasıyla olmuştur. Daha önce Yabusilerin elinde bulunan Kudüs'ü Hz. Davud fethetmiş ve devletin merkezi yapmıştır. Böylece İsrailoğulları da göçebelikten yerleşik hayata geçmişlerdir. Yerleşik hayata uygun olarak bir devlet yapılanmasına gidilmiş, mali ve askerî sistemler kurulmuştur.²⁸ 100 yaşında vefat eden Hz. Davud'dan sonra peygamberlik Hz. Süleyman'a verilmiştir.

Hz. Süleyman, Allah tarafından kendisine lutfedilen peygamberlik görevi yanında, babasından devraldığı hükümdarlık vazifesini de M. Ö. 965-926 yılları arasında 40 yıl devam ettirmiştir. Onun ülkesi, o dönemde İsrailoğullarına vadedilen topraklar olan Filistin, Ürdün ve Suriye'yi içine almakta, bir taraftan Fırat'a diğer taraftan Mısır sınırlarına uzanmaktadır.²⁹

Hz. Süleyman'ın 7 yılda tamamladığı mabed, bugün Kudüs'te içinde Kubbetü's-Sahra ve Mescid-i Aksâ'nın da bulunduğu ve Harem-i Şerif diye bildiğimiz 144 dönümlük arazinin içine yapılmıştır. Mebedin yapımı sırasında sayıları 50-70 bin

²⁵ Ömer Faruk Harman, “Kudüs”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, s. 325.

²⁶ Ömer Faruk Harman, “Filistin Bölgesinin En Kutsal Yeri Kudüs'tür”, **Lacivert Dergisi**, Haziran 2017, S. 36, s. 16.

²⁷ Ömer Faruk Harman, “Kudüs”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, s. 325.

²⁸ Ömer Faruk Harman, “Filistin Bölgesinin En Kutsal Yeri Kudüs'tür”, **Lacivert Dergisi**, Haziran 2017, S.36, s. 15.

²⁹ İsmail Yiğit, a.g.e, s.519.

arasında işçinin çalıştığı söylenir. Bu sayı Tevrat'ta da geçer. Süleyman Mabedi'nde bir dış avlu, bir iç mekân ve iç mekânın içerisinde Kutsü'l Akdes, yani "kutsallar kutsalı" denilen bir oda vardır. Ahit Sandığı da mabedin inşası tamamlandıktan sonra törenle, yapının merkezini oluşturan bu odaya getirilmiştir ve baş Kohenlerin ilahileriyle, dualarıyla buraya konulmuştur. Yahudi telakkisine göre yeryüzünün en kutsal bölgesi Filistin bölgesidir. Filistin bölgesinin en kutsal yeri Kudüs'tür. Kudüs'ün en kutsal yeri Süleyman Mabedi'dir. Mabedin en kutsal yeri de bu kutsallar kutsalı denilen odadır.³⁰

Hz. Süleyman'ın vefatı üzerine krallık ikiye bölününce Kudüs güneydeki Yahuda Krallığı'nın merkezi olmuştur.³¹

İlk günlerinden itibaren komşu ülkelerin taarruzlarına uğrayan İsrail Krallığı, MÖ 722'de Asurlular tarafından tarih sahnesinden silinmiştir. Merkezi Kudüs olan Yahuda Krallığı ise İsrail'den daha uzun ömürlü olmuştur. Kral Uziyah'la en parlak dönemini yaşayan Yahuda Krallığı, MÖ 587'de Babil kralı Nebukadnezar (Buhtunnasr) tarafından yerle bir edilmiştir. Bu dönemde Süleyman Mabedi yıkılmış ve İsrailoğulları kitleler hâlinde Mezopotamya'ya sürülmüştür.³²

Filistin'in sonraki dönemi ise Perslerin Babil'i ele geçirmeleri ile başlamış ve yaklaşık iki asır sürmüştür. Persler zamanında, Babil döneminde sürülen Yahudilerin topraklarına geri dönmelerine müsaade edilmiştir.³³ Yahudiler 538'de Babil esaretinden kurtulunca mabedi yeniden yapmaya kalkmışlardır. Pers Kralı Daryus'un da yardımıyla M.Ö. 515'te mabet ikinci kez inşa edilmiştir. İkinci kez yapılan mabet, M.Ö. 20 yıllarında Yahudi kökenli olan ve Romalılar tarafından kral olarak atanan Hirodes tarafından genişletilmiş ve mabedin çevresine kuşatma duvarı çekilmiştir.

³⁰ Ömer Faruk Harman, a.g.m, s. 16.

³¹ Ömer Faruk Harman, "Kudüs", **TDV İslam Ansiklopedisi**, s. 325.

³² Fatma Tunç Yaşar- Sevinç Alkan Özcan- Zahide Tuba Kor, **Siyonizm Düşünden İşgal Gerçeğine Filistin**, İstanbul, İHH Kitap, 2014, s. 30.

³³ Fatma Tunç Yaşar vd., **a.g.e**, s. 30.

Bugün “Ağlama Duvarı”³⁴ diye bildiğimiz, Yahudilerinse “Batı Duvarı” adını verdiği duvar, bu kuşatma duvarının batı yönünden günümüze kalan kalıntısıdır.³⁵

Bölge daha sonra sırasıyla Büyük İskender, Ptolemaioslar ve Suriye’deki Selevkosların eline geçmiştir.³⁶

Milattan önce 168’de Antiochus (Antiokhos) IV. Epiphanes, Yunan ilahlarının heykellerini koymak suretiyle mâbedi kirletmiş, bunun üzerine makkabi isyanları başlamış ve mâbed temizlenmiştir.³⁷ Makkabi isyanı, Makkabi lakabıyla tanınan Yahudi din adamı çıkarmıştır. Bu isyanın başarılı olduğu gün Yahudiler tarafından Hanuka (İbranice: Işık Bayramı) olarak adlandırılmıştır. Yahudiler bu isyanın başarılı olmasıyla birlikte Kudüs’te bağımsız bir idare kurmuşlardır. Bu idare, Makkabi Yahuda’nın soyundan gelenlerin devam ettirdiği bir hanedan tarafından yönetilmiştir. Daha sonra İmparator II. Dimiryos döneminde bir krallık kurmuşlardır. Bu krallık da Selevkos tarafından tanınmıştır.³⁸

Filistin topraklarının daha sonraki istilacıları ise Romalılar olmuştur. Helenistik dönemin (332-63) ardından 63 yılında Pompeus Kudüs’ü işgal etmiş, şehri kuşatan duvarların bir kısmını yıktırılmış, Crassus 54’te mâbedi yağmalamış, 40 yılında Partlar şehri ele geçirmiştir.³⁹ Büyük Herod 37’de şehri alıp duvarları onarmıştır. Halil kapısında bulunan kaleyi inşa etmiş, etrafına da üç kule ile kalenin yanına büyük bir kraliyet sarayı yapmıştır. Ayrıca mâbedi yeniden inşa etmiştir. Bu inşa işi M. Ö. 20’de başlamış, Hz. İsâ zamanına kadar sürmüştür.

M.Ö. 63 yılında başlayan süreç M.S. 70’te tam bir yıkıma dönüşmüş; Romalı General Titus, Kudüs’ü yerle bir ederek Yahudileri bölgeden sürmüştür. Mâbed ve hemen hemen bütün şehir yanmıştır. Titus, Batı duvarındaki bir bölüm ve üç kule hariç duvarları yıktırmıştır.

³⁴ Müslümanlar bu duvarı “Burak Duvarı” diye isimlendirmektedirler. Çünkü Hz. Peygamber miraca çıkarken bineği Burak’ı bu duvara bağlamıştır. Hatta burada Burak’ın buraya bağlandığını işaret eden bir halka olduğu bilinmektedir.

³⁵ Ömer Faruk Harman, **a.g.m.**, s. 16-17.

³⁶ Fatma Tunç, **a.g.e.**, s.30.

³⁷ Ömer Faruk Harman, “Kudüs”, **TDV İslam ansiklopedisi**, s. 325.

³⁸ Musa İsmail Basit vd., **a.g.e.**, s. 33

³⁹Ömer Faruk Harman, “Kudüs”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, s. 325.

İmparator Hadrien zamanında Romalılar Kudüs'ün harabeleri üzerinde yeni bir putperest şehir kurmak isteyince Yahudiler ayaklanmış, ayaklanma bastırıldıktan sonra (135) şehrin inşası tamamlanmış, adı da Colonia Aelia Copitolina olarak değiştirilmiş ve Aelia (Ar. İliyâ) adı uzun asırlar varlığını korumuştur. Hz. Süleyman'ın, arkasından Zerubbabel'in, daha sonra Herod'un inşa ettirdiği mâbedlerin yerine Jüpiter Capitolina'ya ithaf edilen bir tapınak, ardından Merkad-ı İsa Kilisesi'nin inşa edileceği yere de Afrodit Mâbedi yapılmıştır. Şehre girmeye kalkışan Yahudilere ölüm cezası konmuş, ancak imparator Konstantinos bu yasağı kaldırmıştır.⁴⁰

Roma döneminde Hz. İsa'nın Filistin'in Nasıra kasabasında doğumu ve mücadele süreci de söz konusudur, fakat Hz. İsa'nın getirdikleri kendisinden çok sonra, 312 yılında, Roma tarafından kabul edilmiş ve Filistin yeniden dinî açıdan önem kazanmıştır.⁴¹

İncil'e göre Hz. İsa, Kudüs Mâbedi'nde Yahudi din adamlarıyla tartışır, verdiği cevaplarla onları hayrete düşürür. Kudüs Mâbedi'nde gerçekleşen bu olayın simgesel anlamı, Yahudiliğin geçerliliğini yitirmesi ve yeni bir dönemin başlangıcıdır.⁴²

Yeni Ahid'e göre Hz. İsa'nın Kudüs'e yakın bir yerde, öleli dört gün olan Lazarus adlı şahsı diriltmesi Kudüs'teki Yahudi din adamlarından Başkâhin Kayafa'yı tedirgin etmiştir. Derhal Sanhedrin'de mahkeme toplanmış ve İsa'nın kendileri için bir tehlike arz ettiğine, bu yüzden en kısa zamanda öldürülmesi gerektiğine karar verilmiştir. İsa Mesih, kendisinin Yahudi inancına göre beklenen Mesih olduğunu göstermek için Yahudi kutsal kitabı olan Eski Ahid'de, "Korkma ey Siyon kızı, işte kralın bir eşek sıpasına binmiş geliyor." (Zakarya, 9/9) şeklindeki keramete⁴³ uygun olarak Kudüs'e bir sıpanın üzerinde girmiştir. Kitab-ı Mukaddes'te yer alan Siyon kızı tabiri Kudüs'te yaşayanlar için kullanılan bir ifadedir. Hz. İsa'nın Kudüs'e bir sıpanın

⁴⁰Ömer Faruk Harman, "Kudüs", **TDV İslam Ansiklopedisi**, s. 325.

⁴¹Fatma Tunç Yaşar vd., **a.g.e.**, s. 30.

⁴²İsmail Taşpınar, "Hz. İsa'nın Kudüs'e Düşen Gölgesi", **Derin Tarih**, Özel Sayı. 10, 2017, s. 26.

⁴³Yazar burada Hz. İsa'nın şehre bir sıpa üzerinde girmesini "kehanet" kelimesiyle anlatmıştır, fakat peygamberler kehanet sahibi değildir. Onların mucizeleri vardır. Buradaki "kehanet" kelimesini "keramet" olarak değiştirmek daha doğrudur.

üzerinde girmesi Hıristiyanlara göre Hz. İsa'nın beklenen Mesih olduğunun bir delili kabul edilmektedir.⁴⁴

Hz. İsa döneminde Kudüs valisi Potiuspilatus'tur. Hıristiyan inancına göre Hz. İsa'yı çarmıha geren bu validir. Rivayete göre Hz. İsa, dini yaymaya başladığında otuz yaşındadır ve insanlara öğrettiği prensipler siyasi değildir. İçinde yaşadığı toplumun ıslahını hedeflemektedir. Yahudileri özellikle de Urşalimlileri (Kudüslüler) çok iyi tanımakta ve onlara güvenmemektedir.⁴⁵

Hz. İsa'nın getirdiği prensipler, Yahudileri oldukça ürkütmüştür. Onlar dinî otoritelerinin sarsılmasından korkmuşlardır. Roma'nın sert yönetim tarzı da Hz. İsa karşısında bir diğer etkidir. Ondan kurtulmak için bir yol düşünmüşlerdir ve sonunda onu Roma valisine şikayet etmeye karar vermişlerdir.⁴⁶

Hz. İsa, Yahudi din adamlarının şikayeti üzerine Romalı askerler tarafından yakalanmadan bir gün önce, Zeytin Dağı'nın eteklerinde Fısh Bayramı'nda hazırlanan Seder yemeğini yemek üzere havarileriyle bir araya gelmiştir. Bu hadise, Hıristiyanlık tarihinde "Son Akşam Yemeği" olarak bilinmektedir. Bu yemekte Hz. İsa, ertesi gün içlerinden birinin kendisini ele vereceği kerametinde⁴⁷ bulunmuştur.⁴⁸

Şehrin valisi Pontiuspilatus, Yahudilerin kışkırtmaları ve ısrarları sonucu Hz. İsa'nın dövülmesini emretmiştir; ancak bu da Yahudilerin isteklerini tatmin etmemiştir. Onu alıp o günden sonra Derbül-Elam (Elemler Yolu) diye bilinen yere götürmüşlerdir. Hıristiyan inancına göre onu götürüp çarmıha gererek idam etmişlerdir. Bu yer günümüzde Celcese (cefa felaket) olarak bilinmektedir ve Kıyame Kilisesi'nin içinde bulunmaktadır.⁴⁹ İslam inancına göreyse Hz. İsa çarmıha gerilmemiş, göğe yükselmiştir. Bu olay Kur'an-ı Kerim'de şu şekilde anlatılmaktadır: "Bir de onların (İsa'yı) inkâr ile kâfir olmaları, Meryem'in aleyhinde büyük iftira atıp söylemeleri, Biz Allah'ın Peygamberi Meryem oğlu Mesih İsa'yı, öldürdük! demeleri sebebiyle (dir ki, kendilerini rahmetimizden kovduk). Halbuki onlar, onu

⁴⁴ İsmail Taşpınar, **a.g.m.**, s. 27.

⁴⁵ Mustafa İsmail Basit vd., **a.g.e.**, s. 35.

⁴⁶ Mustafa İsmail Basit vd., **a.g.e.**, s. 36.

⁴⁷ 47. dipnotta da belirttiğimiz gibi burada "kehanet" kelimesi yerine "keramet" kelimesini kullanmak daha uygun olduğu için kelime değiştirilmiştir.

⁴⁸ İsmail Taşpınar, **a.g.m.**, s. 27.

⁴⁹ Mustafa İsmail Basit vd., **a.g.e.**, s. 36.

öldürmediler, onu asmadılar da. Fakat, (öldürülen ve asılan adam), kendilerine (İsâ) gibi gösterildi. (Zaten ve) hakikaten (İsâ ve onun katli) hakkında, kendileri de ihtilâfa düşüp kat'î bir şek ve şüphe içindedirler. Onların, buna (Onun katline) âid hiçbir bilgileri yoktur. Ancak (kupkuru) zanna uymaktadırlar. Onu, yakînen öldürmemişlerdir. Bilakis, Allah onu yükseltip kendisine kaldırmıştır. Allah, mutlak Galib'dir, yegâne hüküm ve Hikmet sahibidir.”⁵⁰

Konstantinos'un annesi Helena 326'da Zeytindağı'nda bir kilise yaptırmıştır. 333'te Konstantinos'un emriyle Hz. İsâ'nın çarmıha gerildiği kabul edilen yerde (Saint S pulcre, Holy Sepulcher) Merkad-i İsâ'nın (Anastasis) Kilisesi inşa edilmeye başlanmış, inşaat 335'te tamamlanmıştır. Konstantinos'un Hıristiyanlığı kabul etmesinden sonra şehirde kiliseler yaptırmasının ardından Süleyman Mâbedinin bulunduğu yerde Jüpiter Capitolina için inşa edilen tapınak yıkılmış olmalıdır. Üzerinde Yahudilerin ağlamasına ve yılda bir defa yağ sürmelerine izin verilen taş (lapis pertusus) kurbanlar mihrabının temelindeki kaya olup (şimdiki Kubbetü's-Sahra'nın örttüğü el-hacerü'l-muallaka denilen kaya) herhalde o sırada açıktaydı. (İA, VI, 954). Hıristiyanlar, Hz. İsâ'nın sözlerine hürmeten (Matta, 24/2) Süleyman Mâbedi'ni yeniden inşa etmeyi reddettiklerinden burası Müslümanların fethine kadar harabe hâlinde kalmıştır. 614'te Sâsâniler tarafından işgal edilen Kudüs'ü 629'da Bizans İmparatoru Herakleios kurtarmış ve İranlılar'dan geri aldığı kutsal haçı Kudüs'teki yerine koymuş, şehir 638'de Müslümanlar tarafından fethedilmiştir.⁵¹

1.2.2. Fethedilişinden Haçlı İstilasına Kadar Kudüs

Müslümanların Beytülmakdis / Kudüs ve Mescid-i Aksa hakkında geniş kapsamlı bir bakış açısına sahip olmasını sağlayan İsra ve Miraç olayı, aynı zamanda İslam'ın ilk kiblesi olan bu kutsal toprakların fethini de müjdelemiştir. Hz. Peygamber bu fethine giden süreci ilmek ilmek dokumuş, İsra ve Miraç sürecinden hemen sonra bakışını Beytülmakdis'in fethine yöneltmiştir. Bununla birlikte risaletin kökleşmesi ve yayılması için –Medine-i Münevvere'ye hicret ederek burada ilk İslam devletinin kurulması gibi- daha önemli bazı vazifeler onu bir süre boyunca Beytülmakdis'in

⁵⁰ Nisâ, 4/ 156-158.

⁵¹ Ömer Faruk Harman, “Kudüs”, TDV İslam Ansiklopedisi, s. 325.

fethine hazırlıktan alıkoymuş olsa da O, ilk olarak Müslümanların Beytülmakdis'i fethedecekleri müjdesini vermiştir. Avf b. malik (r.a)'ın buyurduğu, "Kıyametten önce şu altı şeyi say: İlki benim ölümümdür. İkincisi Beytülmakdis'in fethidir..." hadis-i şerifi, Beytülmakdis'in fethinin Resulullah hayattayken değil, onun vefatından sonra gerçekleşeceğinin delilidir.⁵²

Müslümanların ilk kıblesi olan Kudüs, peygamberimizin vefatından beş yıl kadar sonra 637 veya 638'de⁵³ Hz. Ömer döneminde fethedilmiştir.⁵⁴

Müslümanlara Suriye ve Filistin kapılarını açan Ecnâdeyn (13/634) zaferinin ardından Bizans'a ait birçok şehir fethedilmiş; Suriye, Yermük (15/636) zaferiyle Bizans'ın elinden alınmış ve sıra Filistin'in bütünüyle fethine gelmiştir. Hıristiyanların bu bölgedeki kutsal merkezi Kudüs'ü kuşatan İslâm orduları başkumandanı Ebû Ubeyde b. Cerrâh'tan aman dileyen ve Müslümanların Suriye şehirleriyle yaptıkları anlaşmalara benzer bir anlaşmanın kendileriyle de yapılmasını teklif eden Kudüs halkı şehri bizzat halifeye teslim etmek istediğini bildirmiştir. Hz. Ömer, Ebû Ubeyde'nin daveti üzerine Câbiye'den Kudüs'e gelerek şehri Patrik Sophronios'tan teslim almış ve anlaşmayı⁵⁵ imzalamıştır (17/638).⁵⁶

Rivayetlere göre Hz. Ömer, Kudüs Patriği Sophronius'un isteği üzerine şehri bizzat teslim almaya giderken hem kölesine hem bineğine hem de Kudüslülere karşı adaletli davranmış; Kudüs'e gelirken kölesiyle birlikte devesine nöbetleşe binmiş ve deveyi de dinlensin diye ara ara boş götürmüştür. Kudüs'e yaklaştıklarında deveye binme sırası kölede olduğundan Kudüs halkı deve üzerindeki köleyi Halife Ömer zannederek ona secde etmiştir. Köle de "Allah'tan başkasına secde edilmez" diyerek

⁵² Abd Al-Fattah El-Awaisi, "Resulullah'ın Beytülmakdis Fethine Dair Stratejik Planı", **Derin Tarih**, 2017, Özel Sayı. 10, s. 37.

⁵³ Kudüs'ün fethinin tarihi konusunda 15 (636), 16 (637) ve 17 (638) yılları kaydedilmekteyse de Belâzürî'nin zikrettiği 16 (637) yılında Ebû Ubeyde'nin şehri kuşatması üzerine halkın anlaşma teklif ettiği, 17 (638) yılında şehre bizzat gelen Hz. Ömer'in anlaşmayı imzalayarak şehri teslim aldığı şeklindeki rivayetin (Fütûh, s. 138-139) doğru olduğu anlaşılmaktadır. (Casim Avcı, "Kudüs", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, s. 327)

⁵⁴ Cengiz Tomar, "Kudüs Fatihlerinin Ahlaki Mirası", **Lacivert Dergi**, S. 36, Haziran 2017, s. 21.

⁵⁵ Ömer Emannamesi olarak bilinen "Kudüs halkıyla yapılan bu anlaşma temelde cizye ve haraç karşılığında mal ve can güvenliğini, din ve ibadet hürriyetini öngörmekteydi. Ömer'in Câbiye'de bulunduğu sırada Kudüs'ten gelen bir heyeti kabul edip burada onlarla bir anlaşma yaptığı (Taberî, III, 607-608) veya Kudüs'e gönderdiği Hâlid b. Sâbit el-Fehmî'nin imzaladığı anlaşmayı daha sonra tasdik ettiği de (Belâzürî, s. 144) rivayet edilmektedir." ("Kudüs", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, s. 327)

⁵⁶ "Kudüs", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, s. 327.

onları azarlamıştır. Bunun üzerine Patrik Sophronius böylesine adaletli olan Müslümanların Kudüs'e olan hâkimiyetlerinin kıyamete kadar süreceğini düşünerek ağlamıştır.⁵⁷

Hz. Ömer Kıyame (Kutsal Kabir) Kilisesi'ni gezerken namaz vaktinin gelmesi üzerine namaz kılacağı bir yer gösterilmesini istemiştir. Patrik Sophronius; "Burada kılabilirsiniz" deyince, Hz. Ömer, "Şayet ben burada namaz kılsam, benden sonra gelecek Müslümanlar, Ömer namaz kıldı diye burayı camiye dönüştürürler" diyerek kilisenin hemen karşısında namazını kılmıştır.⁵⁸ Daha sonra Müslümanlar, Hz. Ömer burada namaz kıldığı için buraya Ömer Camiini inşa etmişlerdir. Hz. Ömer'in darb-ı mesel hâline gelen bu örnek davranışı zamanla bir geleneğe dönüşmüş ve kiliselerin yakınına inşa edilen her camiye Ömer Camii ismi verilmiştir.⁵⁹

Kudüs'te bir cami inşa edilmesini emreden Hz. Ömer kadı olarak tayin ettiği Ubâde b. Sâmit'ten halka İslâm'ı öğretmesini istemiştir. Filistin'in fethinden sonra bölgenin yarısının yönetimini verdiği Alkame b. Mücezziz'e Kudüs'ü idare merkezi yapmasını tavsiye etmiştir. Hz. Osman da Kudüs'e önem vermiş ve Silvan bahçeleri gelirlerini şehrin fakir halkına vakfetmiştir (Makdisî, s. 171). Yahudi, Hıristiyan ve Müslümanlar tarafından kutsal kabul edilen Kudüs'ün fethinin ardından birçok sahâbi ve tâbiîn şehri ziyaret etmiş, bir kısmı buraya yerleşmiştir. Bazı sahâbîlerin Kudüs'te medfun olduğu bilinmektedir. Ubâde b. Sâmit bunlar arasındadır.⁶⁰

Hz. Ömer'in vefatından sonra şehir Haçlı istilasına kadar sırasıyla Emevîler, Abbâsiler ve Fâtımîler tarafından yönetilmiştir.

Emevîler döneminde Hz. Osman'ın şehadeti sırasında Şam valisi olan Muaviye b. Ebu Süfyan'a daha sonra halifelik için biat edilmiştir. Muaviye Kudüs'te Ömer Mescidi'ni genişletmiştir. Yine bu dönemde, çoğunlukla Kudüs'te ikamet eden Halife Abdülmelik b. Mervan Kubbetü's- Sahra'yı inşa ettirmiştir. Binanın inşasına 66/686 yılında başlanmış ve inşaat 72/692 yılında tamamlanmıştır. Oldukça sağlam bir yapıdır. Caminin yapımında İslâm sanatının özellikleri incelikleriyle icra edilmiştir.

⁵⁷ Cengiz Tomar, **a.y.**

⁵⁸ Cengiz Tomar, **a.y.**

⁵⁹ Cengiz Tomar, "Geçmişten Günümüze Kudüs Sorunu", s. 44.

⁶⁰ Casım Avcı, "Kudüs", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, s. 3237.

Binanın yapımının tamamlanmasından sonra halife kalan yüz bin dinarı caminin yapımında görevli Filistin'in meşhur mühendisleri Baysanlı Reça b. Hayve Kindi ile Kudüslü Yezid b. Selam'a ödül olarak verilmesini emretmiştir, ancak mühendisler parayı istememişlerdir. Bunun üzerine halife paraların eritilmesini ve bununla kubbenin kapatılmasını emretmiştir. Halifenin bu emri kabul edilmiş ve altın paralar eritilip kubbe kaplanmıştır. Mescid-i Aksa gibi Kubbetü's-Sahra için de sayısız vakıf tahsis edilmiştir.⁶¹

“Kubbetü's-Sahra'nın neden inşa edildiği konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Armstrong, Hz. Muhammed'in bu kaya üzerinden miraca çıktığına inanan Müslümanların bu bina ile peygamberin miracını andıklarını belirtir. Bir diğer görüş de Hz. İbrahim'in anısına inşa edildiğidir. Kudüs'ün faziletlerini anlatan eserinde Hıfzi, Abdülmelik'in atalarının Hz. Hüseyin'i şehit ederek büyük bir günah işlediklerini ve kendisinin yaptığı bu iş ile Allah'ın onların günahlarını bağışlamasını arzu ettiğini ifade etmektedir. Yaygın olan görüş ise Müslümanların Kudüs'te bulunan Hristiyanların Kıyamet Kilisesi ile karşılaştırmak, ona rakip olmak ve onu gölgede bırakacak bir eser inşa etmek amacıyla yaptıklarıdır.

Kubbetü's-Sahra'nın inşası konusunda yukarıda ifade edilen bilgiler yanında ayrıca hac döneminde Mekke'ye ziyarete gidenlerin Abdullah bin Zübeyir'e biat etmesini önlemek için hac mekânı olarak inşa edildiği de iddia edilmektedir. Abdülmelik bin Mervan'ın Şamlı Müslümanların Mekke'ye hacca gitmelerini yasakladığı bildirilmektedir. Bunun sorumluluğu sorulduğunda da üç mescit hadisini delil göstererek Mekke yerine Kudüs'ü ziyaret etmelerini tavsiye ettiği, Kâbe yerine de Sahra kayasını tavaf etmelerini bildirdiği bilgisi bulunmaktadır. Bu sebeple üç mescit hadisini rivayet eden Şihab ez-Zühri'nin Emeviler lehine olarak Abdülmelik'in inşa ettirdiği Kubbetü's-Sahra'nın hac mekânı olarak belirlenmesi için uydurduğu söylenilmektedir. Ancak Şihab'ın Abdülmelik ile görüşmesinden çok önce Abdullah bin Zübeyir'in öldürüldüğü bilinmektedir. Bu sebeple hadis uydurduğu açıklaması uygun görülmemektedir. Ayrıca Abdülmelik Kâbe'yi ele geçirdikten sonra Abdullah bin Zübeyir'in yaptığı değişiklikleri yıkmış, tekrar eski haline getirerek yeniden imar

⁶¹ Mustafa İsmail Basit vd., **a.g.e.**, s. 75-76.

etmiştir. Haccac'ın Kâbe'yi muhasara altında tuttuğu dönemde Kubbetü's-Sahra tamamlanmış olduğu halde hac için ihrama girdiği ve o sırada çeşitli yerlerden gelen insanların haclarını tamamlamaları için hac süresi sonuna kadar taş atışını durdurduğu da rivayet edilmektedir.”⁶²

Kudüs'teki diğer önemli mimari eserlerden Mescid-i Aksâ, Abdülmelik veya oğlu Velîd tarafından inşa edilmiştir. Abdülmelik zamanında Dımaşk – Kudüs yolu yeniden düzenlenmiş, surlardan şehre iki kapı daha açılmış, ayrıca burada bir darphâne kurulmuştur (Abdul Aziz Duri, s.111). Süleyman b. Abdülmelik'in Remle'yi Filistin'in merkezi yapması Kudüs'ü bazı açılardan olumsuz yönden etkilediyse de şehir önemini korumuştur. Emevîler döneminde gerçekleştirilen imar ve iskân faaliyetleri neticesinde şehrin Arap nüfusu giderek artmıştır. Şehir son Emevî hükümdarı II. Mervân'a yönelik isyanlar sırasında zarar görmüş ve surları tahrip edilip yıkılmıştır (128 / 745).⁶³

Emevîlerin 132/749 yılında yıkılışlarından sonra hilafeti Abbasiler devralmışlardır. O dönemde Filistin idari olarak Şam'a bağlıdır. Abbasilerin hilafete geçmeleriyle birlikte Kudüs'ün idari ve stratejik önemi artmıştır. İkinci Abbasi Halifesi Mansûr, 140/758 yılında Kudüs'ü ziyaret etmiş, oğlu ve halifesi Mehdi de 163/778 yılında şehre bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Abbasi dönemi boyunca da Kudüs, başta Mescid-i Aksa ve Kubbet'ü-s-Sahra olmak üzere içerdiği İslâmî eserler dolayısıyla Şam bölgesindeki şehirler arasındaki önemini korumaya devam etmiştir.⁶⁴

Abbasiler döneminde Kudüs şehri, 130/748 yılında bir depreme maruz kalmıştır. Mescid-i Aksâ'nın doğu ve batı tarafları deprem nedeniyle yıkılmış ve 141/758 yılında Ebû Cafer Mansûr'un hilafetine kadar harap vaziyette kalmıştır. Devletlerin mali krizde bulunmasından dolayı Ebû Cafer, mescidin kapılarında bulunan altın ve gümüş levhaların sökülmesini ve bunlarla para bastırılmasını emretmiştir. Bu para caminin onarımı için harcanmıştır.⁶⁵

⁶² Rabia Mert, “Tarihsel, Mitolojik ve Dini Bağlamda Kutsal Bir Mekân Olarak Kudüs”, **Doktora Tezi**, Samsun, 2017.

⁶³ “Kudüs”, TDV İslâm Ansiklopedisi, s. 328.

⁶⁴ Mustafa İsmail Basit vd., **a.g.e.**, s. 77.

⁶⁵ Mustafa İsmail Basit vd., **a.g.e.**, s. 78.

158/774 yılında Filistin’de bir deprem daha olmuştur. Bu depremde, Ebû Cafer’in yaptırdığı Mescid-i Aksâ yıkılmıştır. Halife Mehdi bu durumdan haberdar olunca, yapının uzunluğunu azaltıp genişliğini arttırarak yeni tarzda bir mescid inşa ettirmiştir. Bu, mescidin günümüze ulaşan son şeklidir. Caminin uzunluğu 80, genişliği 55 metreye ulaşmaktadır. Yedi kapısı bulunmakta olup en büyük kapısı oratadadır. Çatsı yerel süslemelerle bezenmiş, kurşun levhalarla örtülmüş ve ahşapla kaplanmıştır.⁶⁶

Hicri üçüncü asrın başlarında Me’mûn döneminde Kudüs şehri yeniden Mescid-i Aksâ ve Kubbetü’s- Sahra’ya zarar veren depremlere maruz kalmıştır. Me’mûn, Kudüs’teki dinî yapıların onarım işini tamamlamış, aynı zamanda Mescid-i Aksâ’nın doğu ve kuzey kapılarını da yaptırmıştır. Abbasiler döneminde surlar onarılmış, Halife Muktedir’in annesi (301/913 civarında) Kubbetü’s- Sahra’nın elden geçirilmesi ve kapılarının büyük bir ahşap girişle desteklenmesini emretmiştir.⁶⁷

Kudüs şehri açısından iç işler ve dış ilişkiler konusunda en önemli Abbasi hilafeti devresi, Harun Reşid dönemi sayılmıştır. Zira onun döneminde Kudüs şehrindeki Hıristiyanlarla bağlantı hâlinde olan Frank devletiyle ilk kez temasa geçilmiştir. Bu dönemde halife ile İmparator Charlemagne arasında kurulan dostluk neticesinde imparator, Kudüs’teki hacılar için bazı hanlar yaptırmıştır. En önemlisi Cebelu’z-Zeytun’daki handır. Ayrıca Kudüs’ü ziyaret eden hacılara hizmet için bir kütüphane ve bir hastane yaptırmıştır.⁶⁸

Abbasiler döneminde Kudüs hem dinî ve ilmî gaye ile hem ziyaret ve ticaret amacıyla gelen birçok kişinin güven içinde uğradığı bir şehir hâline gelmiştir. Bununla birlikte bazen salgın hastalık, deprem ve Me'mûn döneminde yaşanan kıtlık gibi tabii afetlerden, ayrıca isyanlardan etkilenmiştir. Özellikle Mu'tasım-Billah zamanında Filistin bölgesinde çiftçileri etrafına toplayan Ebû Harb el-Müberka' el-Yemânî liderliğindeki ayaklanma sırasında büyük zarar görmüştür. İsyancıların şehre girmesi üzerine halk şehirden kaçmış ve üç dine ait ibadet mekânları asiler tarafından tahrip edilmiştir. Mısır'da Tolunoğulları hanedanını kuran Ahmed b. Tolun 264'te (878)

⁶⁶ Mustafa İsmail Basit vd., **a.g.e.**, s.78.

⁶⁷ Mustafa İsmail Basit vd., **a.g.e.**, s. 78.

⁶⁸ Mustafa İsmail Basit vd., **a.g.e.**, s. 78.

Filistin'i alınca Tolunoğulları'nın eline geçen Kudüs, uzun bir süre Kahire merkezli devletlerin idaresinde kalmıştır. 293 (905) yılına kadar Tolunoğulları'nın, bir süre sonra Muhammed b. Tuğç tarafından kurulan İhşîdiler'in, 358'de (969) Fâtımîler tarafından yıkılmasıyla da Fâtımîler'in hakimiyetine girmiştir.⁶⁹

“Fatımîler'den Kudüs'ü 1071'de alan diğer Müslüman Türk devleti Selçuklular olmuştur. Fatımîler şehri yeniden alma girişiminde bulunmuşlarsa da Selçuklular tekrar hâkimiyeti ele geçirmişlerdir. Bu çatışmalarda şehirdeki Hristiyanlara herhangi bir zarar verilmemiştir. 1095'te Melikşah'ın oğulları arasındaki çekişmeler sebebiyle Selçuklu idaresi zayıflamıştır. Bu dönemde bölgenin her şehrinde farklı bir idare vardır. Filistin ise Türkler ile Mısırlılar arasında mücadele alanı durumundadır. Ancak bölgeye seyahatler ve hac yolculukları çeşitli zorluklar bulursa da devam etmiştir.

Selçukluların bölgeye hâkim olduğu dönemde Fatımîler dönemindeki Şii faaliyetlerin aksine sünni çizgide ilmi gelişmeler yaşanmıştır. Hanefî medresesi kurulmuş ve pek çok âlim Kudüs'e gelmiştir. Kudüs'ün faziletlerini anlatan Fezailü'l-Kuds türü eserler yazılmıştır. Bundan sonra 1096 da Fatımîler Kudüs yönetimini tekrar ele geçirdiler; fakat başlayan Haçlı Seferleri sebebiyle bu durum kısa sürmüştür. I. Haçlı Seferi sonucu 1099 da Kudüs haçlı krallığı kurulmuştur.

Müslümanlar, Kudüs'te Hristiyan varlığını her zaman kabul etmişlerdir. Bazen Haçlı seferlerinin sebebi olarak gösterilen Hristiyanlara zulmedildiği iddiasının hiçbir kanıtı bulunmamaktadır. İslam yönetimleri bazı istisna durumlar haricinde Hristiyan halka ya da hacılara kötü davranmamıştır. Ancak Bizanslı İmparatorlar, İslam'a karşı kutsal savaş söylemlerini ve Kudüs'ü ele geçirme çabalarını devam ettirdiği bilinmektedir.”⁷⁰

⁶⁹ “Kudüs”, TDV İslâm Ansiklopedisi, s. 328.

⁷⁰ Rabia Mert, a.g.e., s. 128-129.

1.2.3. Haçlılar Dönemi

1099 yılında I. Haçlı Seferleri neticesinde Kudüs Hıristiyanların eline geçmiştir. Haçlıların şehre girişi katliamlar ve sürgünleri de beraberinde getirmiştir. Bazı tarihçiler I. Haçlı Seferinin ve Müslümanlara karşı yürütülen savaşın maksadının, kutsal şehirde yaşayan Hıristiyanların Müslümanların elinden kurtarılması olduğunu ileri sürmüşlerdir,⁷¹ fakat gayrimüslimlerin Haçlı Seferlerinden önceki hayat şartlarına bakıldığında Müslümanlar tarafından ne kadar hoşgörülü ve adaletli bir şekilde yönetildikleri görülür.

Papa II. Urban (ö. 1099) Batı Avrupa'da yaşayan Hıristiyanlara Beytülmakdis'e gidip buradaki Hıristiyanlara ait kutsal yerleri, İsa Mesih'in mezarını kurtarma çağrısı yapmıştır. Çabasının sonuçlarını 27 Kasım 1095'te Fransa'da Clermont yakınlarında mahşerî bir kalabalığın önünde yaptığı konuşma sırasında elde etmiştir. Papanın vaazı tarihteki en mühim konuşmalardan biridir; zira Haçlı Seferleri bir bakıma bu konuşmanın ürünüdür. Bu vaazın içeriğine ilişkin farklı rivayetler mevcuttur. Metinlerdeki açık farklılıklara mukabil, rivayetlerin üzerinde uzlaştığı nokta, Papanın cemaatine Kudüs'ün Müslümanlardan kurtarılması ve eskiden Bizans İmparatorluğuna ait olan toprakların yeniden ele geçirilmesi çağrısında bulunduğuudur. Konuşmada Müslümanlara ve İslâm'a yönelik çok sayıda suçlama da yer almıştır. Müslümanların Hıristiyanları zorla sünnet ettikleri, kiliseleri yakıp yıktıkları, camiye dönüştürdükleri veya ahır olarak kullandıkları ileri sürülmüştür. Bu suçlamaların gerçekliği şüphelidir ve hiçbir tarihçi tarafından doğrulanamamıştır.⁷²

I. Haçlı Seferi'ne katılan ordular, yaklaşık üç yıl süren yürüyüşten sonra 7 Haziran 1099 Salı sabahı o sırada Fatımîler'in elinde bulunan Kudüs'ün karşısındaki en yüksek noktaya ulaşmışlar ve bu yere Sevinç tepesi (Monjjoie) adını vermişlerdir. Aynı günün akşamında şehir surlarının önüne gelerek ordugahlarını kurmuşlardır. Şehir sağlam surlarla çevrilidir. Vali İftiharüddevele Haçlı kuşatmasına karşı gerekli önlemleri almıştır. 17 Haziran'da Yafa Limanı'na gelen iki Cenova ve dört İngiliz gemisinden aldıkları yardımla şehre saldırmak için gerekli aletleri, merdivenleri ve

⁷¹ Maher Y. Abû Munshar, "Hıristiyan Tarihçilerin Gözünden Haçlı Vahşeti", **Derin Tarih**, özel sayı:10, 2017, s. 70.

⁷² Maher y. Abû Munshar, **a.y.**

hücum kulelerini yapan Haçlılar 13-14 Temmuz gecesi genel taarruza geçmişlerdir. Ertesi gün kuzey surlarından hücum eden Aşağı Lorraine Dükü Godefroi de Bouillon'un birlikleri Narman reisi Tankred'in askerleriyle beraber öğle saatlerinde Çiçek Kapısı yakınında surları aşmayı başarmışlardır. Şehre inenler Sütunlar Kapısı'nı açarak ana ordunun şehre girmesini sağlamışlardır. Böylece beş hafta süren kuşatmadan sonra şehir düşmüştür (23 Şaban 492 / 15 Temmuz 1099). Müslüman halk, Kubbetü's-sahra ve Mescid-i Aksa'nın bulunduğu kutsal bölgeye sığınıp canını kurtarmaya çalıştıysa da bunları takip eden Tankred ve adamları üzerlerine saldırınca teslim olmak zorunda kalmışlardır. Tankred'in sancağı Kubbetü's-sahra'ya asılmıştır. Tankred burayı kutsal bir yer olmasına aldırmaz etmeden yağmalamıştır. Bu arada halkın bir kısmı korku içinde şehrin henüz düşmeyen güney mahallelerine doğru kaçmaya başlamıştır. Toulouse Kontu Raimond de Saint Gilles güney surlarından şehre girmiş ve vali İftiharüddeve'yi garnizonla birlikte Davud Kulesi'nde (iç kale) kuşatmıştır. Valiye de kuleyi teslim ettiği takdirde kendisine ve adamlarına şehirden çıkış izni vereceğini bildirmiştir. Her şeyin kaybedildiğini gören vali çaresizlik içinde teklifi kabul etmiştir. Vali ve adamları Kudüs'ten canlı olarak çıkan tek müslüman grup olmuşlardır.⁷³

Müslümanlar 17 (638) yılında Kudüs'ü fethettiklerinde Halife Ömer Hıristiyanlara can ve mal güvenlikleri konusunda söz vermiş, onların haklarını belirten bir anlaşma imzalamıştır. Haçlılar ise tam aksine bir davranışla şehirde bulunan bütün Müslümanları hatta Müslümanlara yardım ettikleri gerekçesiyle bütün Mûsevîler'i öldürerek dünyada eşi görülmemiş bir vahşet örneği sergilemişlerdir. Orduyla birlikte Kudüs'e giren Haçlı tarihçi Fulcherius, şövalyelerin ve askerlerin Araplar'ın yuttukları altınları bağırsaklarından çıkarmak için bunları öldürdükten sonra karınlarını deştiklerini, ellerinde kılıç şehirde dolaşıp hiçbir canlı bırakmadıklarını, bütün evlere girip ne buldularsa aldıklarını anlatır.⁷⁴

Haçlılar evlerde, camilerde ve yollarda bulunan herkesi kadın, çocuk demeden öldürmüşlerdir. Mescid-i Aksa'ya sığınmış olanlar da kılıçtan geçirilmiştir. Bu katliamın görgü tanığı olan tarihçi Raimundus, mâbedlerin bulunduğu bölgeye

⁷³ Işın Demirkent, "Kudüs Haçlılar Dönemi", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, s. 329-330.

⁷⁴ "Kudüs", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, s. 329-330.

(Harem-i şerif) giderken cesetlerin ve dizlerine kadar çıkan kan birikintilerinin içinden geçmek zorunda kaldığını söyler. Katliam bütün dünyada dehşet uyandırmıştır. Kurbanlarının sayısı kesin olarak belli olmamakla beraber bilinen husus, Kudüs'te mevcut bütün Müslüman ve Mûsevîler'in tamamının öldürüldüğüdür. Bu cinayetler İslam dünyasını yasa boğmuştur. Müslümanlar barbar Haçlılar'ı ülkelerinden sürüp atmak için iki yüzyıl mücadele etmek zorunda kalmışlardır.⁷⁵

Katolik Haçlılar sadece Müslümanları katletmekle kalmayıp Kudüs'ün yerli ahalisinden olan Ortodoks ve diğer Doğu Hıristiyan mezhepleri mensuplarına ikinci sınıf insan muamelesi yapmışlardır.⁷⁶

Uzun yıllar süren bu Haçlı zulmü, Selçuklular ve Nureddin Zengi'nin bütün çabalarına rağmen devam etmiştir. Haçlılarla mücadelesinde büyük başarılar kazanan Nureddin Zengi, şehri tekrar fethedememiş olsa da Kudüs geri alındığında Mescid-i Aksa'ya konulacak minberi yaptıracak kadar bilinç sahibidir.⁷⁷

Nureddin Zengi, ufku geniş, savaş taktiğini bilen bir insandır. Bütün hedefi, önce Kudüs'ü kurtarmak, sonra da İstanbul'u fethetmektir, ama ömrü buna yetmemiştir. Nureddin Zengi, halkının kültürlü olması için de bir alt yapı oluşturmuş, fitneye fırsat vermemiştir. Zengi'nin çevresinde tasavvuf ehli âlimler vardır. Onun ordusu İslamiyet'i yaşayan bir ordudur. Bu nedenle hedefine doğru emin adımlarla yol almıştır. Müslümanları cihat hareketine teşvik etmiş, bu konuda kitaplar, makaleler, risaleler yazmıştır.⁷⁸ Kudüs'ü fethedecek kumandanı, yani Selahaddin Eyyubi'yi kendi ordusunda yetiştirmiştir. Nitekim Haçlılara Kudüs'ü kaptıran Fâtımî Devleti'ni ortadan kaldıran Selahaddin, 1187 yılında Hittin Savaşında Haçlıları mağlup ederek Kudüs'ü yeniden fethetmiştir. Selahaddin Eyyûbi, Hz. Ömer Emannamesini yenilediği gibi, azılı Haçlı şövalyeleri hariç, kimsenin kılına dokunmamıştır. Şehirden ayrılmak isteyen hasta, yaşlı, kadın ve çocukları bazen binek göndererek uğurlamıştır. Fidyelerini veremeyecek durumda olan esirlerin fidye-i necâtlarını bizzat kendisi

⁷⁵ “Kudüs”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, s. 329-330.

⁷⁶ Cengiz Tomar, “Geçmişten Günümüze Kudüs Sorunu”, s. 45.

⁷⁷ Cengiz Tomar, “Geçmişten Günümüze Kudüs Sorunu”, s. 45.

⁷⁸ Issam Okleh, “Nureddin Zengi ve Kudüs”, **Medeniyetler Beşiği Kudüs Sempozyumu Yayınlanmamış Bildiri**, 18 Kasım 2017.

ödemmiştir. Haçlıların yaptıkları bütün zulümlere rağmen Hıristiyanlara karşı kan davası gütmeyerek Kudüs'te eski şartlarda yaşamalarına müsaade etmiştir.⁷⁹

Düzenli bir ordu teslim alan Selahaddin, Nureddin'in başlattığı eğitim hamlesini devam ettirmiştir. Kudüs ile ilgili hem manevi hem maddi açıdan Mülümanları bilinçlendirmiştir. Kudüs'ün fethini kolaylaştırmak için geniş bir savaş planı hazırlamıştır.⁸⁰ Selahaddin'in yanında sürekli ilim adamları, âlimler vardır. O, ilim adamlarının teşvikiyle Kudüs'e olan duygularını diri tutmuştur. Bir gün Kadı Fadıl Cuma hutbesinde tebessümün faziletlerinden bahseder. Selahaddin'se hep hüznü ve üzgündür, hiç gülmez. Hutbe sonrasında Kadı Fadıl'a, "Kudüs işgal altındayken bir Müslüman nasıl tebessüm edebilir, nasıl rahat olabilir? Kudüs işgal altındayken ben nasıl tebessüm edeyim?" demiştir.⁸¹ İşte Selahaddin Eyyûbi bu idrak ve duygularla Mi'raç kandiline denk düşen 27 Recep 583 (2 Ekim 1187) Cuma günü Kudüs'e girmiştir. Haçlıların seksen sekiz yıl önce kana buladıkları şehirde hiçbir taşkınlık yapılmamış, Müslümanlar zafer sevincini olgunluk içinde kutlamışlardır.⁸²

Selahaddin'in öz yeğeni Melik Kâmil kardeşleri ile olan iktidar mücadelesine destek sağlamak amacıyla 1229 yılında Kudüs'ü Haçlı II. Friedrich'e anlaşma ile bıraktıysa da bu durum çok uzun sürmemiştir ve Kudüs tekrar Eyyûbiler tarafından fethedilmiştir. Eyyûbiler dönemi eğitim ve kültür hayatı ile mimari dokusu açısından bir restorasyon dönemidir. Fâtımîler ile ardından gelen Haçlı yönetiminin Kudüs'e verdiği zararlar bu dönemde telafi edilmiştir. Sünni eğitim kurumları canlandırılmış, çok sayıda medrese yapılarak şehirdeki ilmî hayat ihya edilmiştir.⁸³

1.2.4. Memlükler Dönemi

Kudüs, Eyyûbiler döneminin ardından 1260 tarihinden itibaren Mısır'da kurulan bir Türk devleti olan Memlükler'in eline geçmiştir. 250 yılı aşan Memlük iktidarı döneminde Kudüs, Memlük ekonomisinin gelişmesi ve güvenliğin sağlanması neticesinde tekrar gelişme göstermiştir. Şehrin nüfusu arttığı gibi, genişleyen ticaret

⁷⁹ Cengiz Tomar, "Geçmişten Günümüze Kudüs Sorunu", s. 45.

⁸⁰ "Selahaddin Eyyûbi ve Kudüs", **Medeniyetler Beşiği Kudüs Sempozyumu**, 18 Kasım 2017.

⁸¹ Ahmet Ağırakça, "İslâm Şehri Kudüs", **Medeniyetler Beşiği Kudüs Sempozyumu**, 18 Kasım 2017.

⁸² "Kudüs", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, s. 331.

⁸³ Cengiz Tomar, "Geçmişten Günümüze Kudüs Sorunu", s. 45.

ve Avrupalıların hac yolculukları nedeniyle şehirde refah artmıştır. Bu dönemde Harem çevresinde kırkın üzerinde medrese inşa edilmiş ve yeni çarşılar açılmıştır. Emekli olan Memlük emirlerinin de Kudüs'e yerleşmesi şehrin iktisadi ve içtimai hayatını zenginleştirmiştir. Hemen hemen bütün memlük sultanları, büyük emirler ve zengin tüccarlar ve eşleri tarafından harem ve çevresinde pek çok yapı inşa edilmiş, çarşılar yapılmıştır; ancak Memlük devletinin zayıflamasına paralel olarak Kudüs de canlılığını yitirmeye başlamış ve nüfusu azalmıştır. Şehirde güvenliğin kaybolması, Bedevi kabilelerin şehre hücum etmelerine ve şehri yağmalamalarına sebep olmuştur. Osmanlı fethi öncesinde Kudüs halkı çok zor günler yaşamıştır.⁸⁴

Mercidabık muharebesinin ardından 1516 sonlarında Memlüklerin Suriye hâkimiyetine son vermiş olan Yavuz Sultan Selim'in emriyle Kudüs, Osmanlıların hâkimiyeti altına girmiştir.⁸⁵

1.2.5. Osmanlı Dönemi ve Sonrasında Kudüs

1517 yılında Memlükleri ortadan kaldırarak hilafetin yeni sahibi olan Osmanlılar Mekke-i Mükerrreme ve Medine-i Münevvere'nin ardından Kuds-i Şerif adını verdikleri İslâm'ın bu üçüncü mukaddes şehrine 401 yıl sürecek bir istikrar getirmişlerdir (Pax Ottamana). Öncelikle şehrin bedevi saldırılarına karşı güvenliğini sağlamak amacıyla surları Kanuni Sultan Süleyman tarafından bugünkü hâliyle yaptırılmıştır. Osmanlılar da Hz. Ömer'in verdiği emannamenin bir benzerini Kudüs halkına vererek gayrimüslimlerin haklarını teminat altına almışlardır. Hatta Kudüs'ü kutsal kabul eden diğer iki semavi dine gösterdikleri hoşgörünün bir nişanesi olarak Kanuni Sultan Süleyman, Yafa kapısına "*Lâ ilâhe illallah, İbrahim Halilullah*" ibaresini naksettirmiş ve şehrin İbrahimî gelenekten gelen üç dine ait olduğunu vurgulamıştır. Şehirde yeterince cami ve medrese Eyyubiler ve Memlükler döneminde yaptırıldığından özellikle şehrin iktisadi yapısının gelişmesi ve nüfusun artması için çarşılar ve hanlar inşa edilmiştir. Kanuni'nin eşi Haseki Hürrem Sultan burada günümüzde hâlâ işlevini sürdüren bir külliye ve özellikle şehrin yoksullarına yemek dağıtmak üzere güçlü vakıflarla desteklenmiş bir imaret kurmuştur. Bugün Kubbetü's-

⁸⁴ Cengiz Tomar, "Geçmişten Günümüze Kudüs Sorunu", s. 45.

⁸⁵ Cengiz Tomar, "Geçmişten Günümüze Kudüs Sorunu", s. 45.

Sahra'ya turkuaz silüetini veren Osmanlı çinileri Kanuni Sultan Süleyman dönemindeki restorasyonda yapılmıştır. Şehrin müzmin su sıkıntısını gidermek için yine bu dönemde *birke* adı verilen su havuzları (rezervuar) inşa edilmiştir. Diğer Osmanlı sultanları da özellikle Mescid-i Aksa haremde bir iz bırakmak için inşa faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Buradaki mevcut yapılar pek çok kez restore edilmiştir. Şehre su taşıyan kanallar yenilenerek su şebekesi genişletilmiştir. Tabii dört asrı aşan Osmanlı döneminde belgelere yansıdığı kadarıyla bedevi saldırıları, halkın valilere şikayet ve isyanları, çeşitli din ve mezhep mensuplarının aralarındaki çekişmeler gibi sebeplerle oluşan gerilimler de Osmanlı yönetimi tarafından suhuletle çözülmeye başlamıştır.⁸⁶

19. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti iç ve dış siyasi problemlerle meşgul olurken şehrin modernleşmesini de sağlamıştır. 1863 yılında kurulan Kudüs Belediyesi şehrin yeniden imarında ve fizikî görünümünde önemli değişikliklere imza atmıştır. 1886'da Kudüs Polis teşkilatı kurulmuş, 1891'de Belediye Hastanesi açılmıştır. Kudüs Müzesi kurularak tiyatrolar açılmıştır. 1865'te telgraf sistemi kurulmuş, 1868'de Kudüs-Yafa karayolu, 1892'de ise Kudüs-Yafa demiryolunun yapımı tamamlanmış ve hizmete açılmıştır. Modern okulların yanı sıra yeni cami, sinagog ve kiliseler bu dönemde inşa edilmiştir; ancak Osmanlı modernleşmesinin eserleri olarak dikkat çeken en önemli yapı, 1854 yılında hizmete açılan Hükümet Konağı'dır. Hükümet konağından ayrı olarak Sultan II. Abdülhamid'in otoritesini ve hayırseverliğini simgeleyen bir sebül ile saat kulesi inşa edilmiştir. Böylece 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren şehrin modernleşmesine katkı sunan mimari yapılar –dinî kimliğine siyasi bir kimlik ekleyerek- Kudüs'ün Osmanlı idari mekanizmasındaki yerini kuvvetlendirmiştir.⁸⁷

Kudüs'te de problemler bütün Osmanlı coğrafyasında olduğu gibi imparatorluğun en zor ve “uzun yüzyılı” olan 19. asırda başlamıştır. Osmanlılar özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında artan Yahudi göçünü, aldıkları çeşitli tedbirlerle önlemeye çalışmışlardır; ancak devletin zayıflayarak Avrupalı devletler ile Rusya

⁸⁶ Cengiz Tomar, “Geçmişten Günümüze Kudüs Sorunu”, s. 46-47.

⁸⁷ Alaattin Dolu, “Kudüs'ün Son Bahtiyar Günleri: Osmanlı İdaresi”, **Derin Tarih**, Özel sayı:10, 2017, s. 106.

arasında sıkıştığı bu dönemde bu önlemler her zaman yeterli olmamıştır. Her ne kadar siyasi Siyonizmin kurucusu Theodor Herzl'in cazip teklifleri kabul görmese de Kudüs'te Yahudi nüfus Müslümanlar ve Hıristiyanlar aleyhine her geçen gün artmıştır. Hıristiyan cemaatler arasındaki problemler ise 1852'de Sultan Abdülmecid'in statüko ilan eden fermanıyla halledilmiştir.⁸⁸

II. Meşrutiyet'in ilanı Yahudilere bir kapı aralamış, toprak alımı serbest bırakılmıştır. İttihatçıların devletin toprak bütünlüğünü koruma çabaları neticesinde yeniden kısıtlamalar getirildiğinde Yahudiler Akdeniz'e paralel Hayfa-Gazze hattına çoktan yerleşmişlerdir.⁸⁹

Tahttan indirildikten sonra Sultan II. Abdülhamid'in, doktoru Âtîf Hüseyin Bey'e Yahudilerin girişimlerinin bir mukaddime-başlangıç olduğunu, ancak aradan bin yıl geçse de gayelerine muvaffak olacaklarını söylediğinde takvimler 1911 yılını gösteriyordu. Nitekim 1917 yılı sonunda Filistin'i işgal eden İngiltere tarafından yayımlanan Balfour Deklarasyonu, Yahudilere Filistin'de kuracakları bir devleti taahhüt etmiştir.⁹⁰

Herzl'in ölümünden sonra Siyonistlerin lideri olan Chaim Weizmann I. Dünya Savaşı'nın devam ettiği yıllarda Siyonizmi uluslararası platforma taşıyıp İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'yle daha yakın ilişkiler kurarak 2 Kasım 1917'de Balfour bildirisinin yayınlanmasını sağlamıştır. İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Arthur, Lord Rotschild'e, J. Balfour'un adıyla anılan ve Yahudiler'in Filistin'de bir yurt edinmelerini içeren bir mektup göndermiştir. Basel'deki I. Siyonist Kongresinden 20 yıl sonra Yahudiler emellerine ulaşmak için bir adım daha atmışlardır. Bu bildirge ile Araplara haklarının korunacağı teminatı verilmesine rağmen buna uyulmamıştır. Zira vaatlerle teminatlar çelişmektedir. Bu arada İngiliz ordusu komutanlarından Meraşel Allenby Filistin'i işgal hareketine çoktan başlamış ve Kudüs'ün güneyinde Bi'ru's-sebi (Be'er Şeva) bölgesini ele geçirmiştir. 11 Aralık'ta şehre girdiğinde ise Haçlı

⁸⁸ Cengiz Tomar, "Geçmişten Günümüze Kudüs Sorunu", s. 46-47.

⁸⁹ Alaattin Dolu, "Kudüs'ün Son Bahtiyar Günleri: Osmanlı İdaresi", **Derin Tarih**, Özel Sayı: 10, 2017, s.106.

⁹⁰ Alaattin Dolu, **a.g.m.**, s. 106.

seferlerinin henüz bittiğini ifade etmiş ve böylece Kudüs'teki 730 yıllık İslâm hâkimiyeti son bulmuştur.⁹¹

29 Kasım 1947'de Birleşmiş Milletler Örgütüne üye elli altı ülke temsilcisi New York banliyösündeki Flushing Meadows'da toplanmışlardır ve Filistin'in kaderi Bileşmiş Milletler Örgütü'nün kararına bırakılmıştır. Uluslararası meclise Filistin'in Arap ve Yahudi olarak iki ayrı devlete bölünmesi teklif edilmiştir. Böylece otuz yıl süren iç savaşa son verilecektir, ama bu paylaşırma haritasında çok büyük haksızlıklar vardır: Kurulacak Yahudi devletinin topraklarının çoğunluğu ve neredeyse nüfunun yarısı Arap olduğu hâlde, Filistin'in yüzde elli yedisi Yahudiler'e bırakılmıştır. Ayrıca tasarı Kudüs şehrinin denetimini ne Araplara bırakmıştır ne Yahudilere. Kutsal yer olma niteliği ve sayısız ulusun üzerinde maddi çıkarlara sahip bulunması nedeniyle Birleşmiş Milletler'in denetimine bırakılan Kudüs, üzerinde ne Arapların ne de Yahudilerin başkent kuramayacakları bir uluslararası toprak olmuştur.⁹² Ve nitekim büyük çabalar sonucunda "Otuz üçe karşı on oy ve on çekimserle, Birleşmiş Milletler Genel kurulu Filistin'in paylaşırılmasına karar vermiştir."⁹³

14 Mayıs 1948'de ise Yahudi Örgütünün Başkanı Ben- Gurion, İsrail devletini kurduklarını ilan etmiştir. Bu ilandan hemen sonra ABD Başkanı Truman, İsrail'i fiilen tanıdığını açıklamıştır, fakat yeni devleti ilk destekleyen Truman olsa da İsrail'i resmî olarak ilk tanıyan Stalin'dir.⁹⁴

Yahudiler, İsrail devleti kurulduktan sonra Filistin'de Müslümanlara hiç huzur vermemiş, ibadet haklarına dahi saldırıda bulunmuştur. 1967 Altı Gün Savaşları'nda galip geldiğindeyse Filistin'deki topraklarını çoğaltmış, Müslümanlara daha çok zulmetmiştir.

Sezai Karakoç 1900'lü yıllarda İsrail için şunları söylemiştir:

"Görmek gerekir ki, İsrail, Ortadoğu'da bir bakıma küçük bir Avrupa'dır. İsrail Devleti, avrupalı, amerikalı fertlerden bir araya gelen yeni bir devlettir. Fransada, İngilterede, Almanyada, Amerikada ve İstanbulda doğmuş, oraların iktisadî, kültürel,

⁹¹ Alaattin Dolu, a.g.e., s. 106-107.

⁹² Larry Collins – Dominique Lapierre, **Kudüs... Ey Kudüs**, İstanbul, Kronik Yayınları, 2017, s. 20.

⁹³ Larry Collins vd., a.g.e., s. 34.

⁹⁴ Simon Sebag Montefiore, a.g.e., s. 476.

hatta siyasî hayatına karışmış bir takım kimseler, ırk değişikliği ve iki bin yıl önceki yurt hayali iddiasıyla Filistine gelip orada bir devlet kuruyorlar. Artık bu devleti, bir topluluğun, tabîî gelişmesini tamamlıya tamamlıya vardığı normal ve tabîî bir sonuç kabul etmeye imkân yoktur. İsrail Devletini, görünüş ve iddialar ne olursa olsun, aslında, avrupalıların Ortadoğuyu istilâ edebilmek ve elde tutabilmek için, içinden gönderdiği bir takım kişilerin askeri ve siyasi bir karargâhı gibi düşünmek zorundayız. Avrupa böylece bir taşla iki kuş vurmaktadır. Hem, içinden, iktisadî bakımdan memleketi sömürebilecek bir ırkı yavaş yavaş çıkarmış olmakta, hem de tutunamayıp koğulduğu Ortadoğuya, İsrail paranası arkasında tekrar sokulmaktadır. Onun için bütün gücüyle, gizli veya açık, İsrail'i destekleyecektir. Birinci İsrail savaşında İngiliz ve Fransız uçaklarının ve donanmasının İsrail ordusunu koruyucu kanatlarının altına alması bundandı. İkinci büyük savaşta da, Fransız uçakları ve Amerikan donanması İsraili başarı yolunda iyice destekledi. Rusyanın Arapları desteklemesi görünüştedir. Ciddi ve tesirli hiç bir yardımı görülmemiştir. İsrail, işte bu özel durumdan faydalanmaktadır. Nasıl olsa Avrupa ve bütünüyle Batı, silinmesine hiç bir zaman göz yummayacaktır.

...

Bu gerçekleri insan bilmeli, ama yine de umutsuzluğa kapılmamalı. Batı hangi plandan hareket ederse etsin, yüz milyonluk bir kütleyi köleleştiremeyecektir. Ne kadar kayıp olursa olsun, en sonunda bu topraklar emperyalizmin her türlüünü çiğneyebilecektir. Er veya geç bu olacaktır.”⁹⁵

Sezai Karakoç'un belirttiği gibi Batı'nın, özellikle de Amerika'nın, İsrail'e olan desteği bugün açık bir şekilde devam etmektedir. ABD Başkanı Donald Trump'ın 6 Aralık 2017'de yaptığı açıklama da İsrail'e olan desteğin açıkça kanıtıdır. Trump konuşmasında, “Kudüs'ü resmen İsrail'in başkenti olarak tanıma zamanı gelmiştir. Dışişleri Bakanlığına, Tel Aviv'deki büyükelçiliğimizin Kudüs'e taşınması için hazırlıklara başlaması talimatını verdim.” demiştir. Bu konuda pek çok tarihçi, akademisyen ve yazar tepkilerini gösterecek yazılar kaleme almışlardır. Cengiz Tomar

⁹⁵ Sezai Karakoç, “Gelelim İsrail”, **Sütun**, İstanbul, Fatih Yayınevi, 1969, s. 308-309.

Açık Medeniyet gazetesindeki bir yazısında ABD'nin neden şimdi açıkça İsrail'e desteğini belli ediyor oluşunu şu şekilde yorumlamıştır:

“9 Aralık 1917'de, Kudüs'ü işgal eden İngiliz General Allenby'nin “Haçlı seferlerinin artık sona erdiğini” söylediği rivayet edilir. Tam da Kudüs'ün İngilizler tarafından işgalinin yüzüncü yıl dönümüne tekabül eden Aralık ayında Orta Doğu'da zaten her şeyin toz duman, Arapça'nın Şam lehçesiyle ifade edersek “fevkanîn tahtanîn” yani alt üst olduğu bir kaos ortamındayken. Bir atom bombası etkisi yaratarak bölgenin kıyameti olabilecek Trump'ın Kudüs'ü, Doğu Kudüs'ü de içine alacak şekilde İsrail'in başkenti olarak kabul ve ilanı 1917 işgalinden yüz yıl sonra ilan edilmek suretiyle bir sembolizm içeriyor mu? Buna 2 Kasım 1917 tarihli Balfour Deklarasyonunun yüzüncü yıl dönümünü de ilave edebilirsiniz. En azından Trump'ın bu sembolizmi idrak edebilecek rafine bir şahsiyet olmadığı hususunda hepimizin ittifak ettiği kesin gibi. Şayet sembolizm çok inandırıcı gelmiyorsa, Trump'ın seçim çalışmaları esnasında Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanıyacağını vadettiğini söyleyerek bu soruyu cevaplayabilirsiniz. Ama bu yanıt da “Neden şimdi?” sorusuna tatmin edici bir karşılık değil gibi.

Ne yüzüncü yıl sembolizminin ne de Trump'ın bu konuda söz vermiş olmasının Kudüs'ün bugünlerde başkent olarak tanınması için gerekli sebep olmadığını düşünüyorsanız, cevabı daha derinlerde, son yıllarda Orta Doğu'da meydana gelen değişikliklerde aramamız gerekecek. Orta Doğu'ya bir bahar meltemi getiremeyen “Arap Baharı”nın, bölge sosyolojisinde mevcut canlı etnik ve mezhebî toplumsal fay hatlarını, bir daha onarılamayacak şekilde ayrıştıran bir depreme dönüştüğü çok açık. Şüphesiz bölge bundan sonra asla eskisi gibi olmayacak. Ancak bu kaostan sonra da şöyle veya böyle bir düzen kurulacak. ABD Başkanının son Kudüs hamlesi ise bu kırık fay hatlarını darmadağın ederek kendi çevresinde yeni bir uydular düzeni yaratmaya yönelik bir çaba gibi duruyor.”⁹⁶

ABD Başkanının yaptığı bu son hamleye karşılık, Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın önderliğinde 13 Aralık 2017'de İslam İşbirliği Teşkilatı toplanmış ve Doğu Kudüs Filistin'in başkenti olarak ilan edilmiştir. Ve yine Türkiye

⁹⁶ Cengiz Tomar, “Kudüs: Neden Şimdi?”, **Açık Medeniyet**, 2 Şubat 2018, S. 3

ile Yemen tarafından hazırlanan ve “Birleşmiş Milletler’e (BM) üye tüm devletlere “Kudüs’te diplomatik misyon kurmaktan kaçınma” çağrısı yapan karar tasarısı, BM Genel Kurulu’nda 21 Aralık 2017’de 128 oyla ABD’nin tehdidine rağmen kabul edilmiştir⁹⁷; ancak Trump İsrail devletinin kuruluşunun 70. yıldönümünde 14 Mayıs 2018’de Tel Aviv’deki büyükelçiliğini Kudüs’e taşımıştır. Yapılan açıklamada Kudüs Büyükelçiliği'nin resmen açıldığı duyurulmuştur. Gazze'deki protestolarda ise katliam yaşanmıştır. 58 Filistinli İsrail güçleri tarafından vurularak öldürülmüştür. Filistin Kızılayı'ndan yapılan yazılı açıklamada da Gazze Şeridi'nin İsrail sınırında düzenlenen gösterilerde 448'i gerçek mermiyle olmak üzere, şarapnel, gaz kapsülleri ve göz yaşartıcı gaz nedeniyle 2 bin üzerinde Filistinlinin yaralandığı kaydedilmiştir. İsrail ordusu Gazze sınırında toplanan Filistinli göstericilerin üzerine İnsansız Hava Araçlarıyla (İHA) göz yaşartıcı gaz atmıştır.⁹⁸

Bütün bu yaşananlar, İsrail'in Amerika'nın desteğiyle birlikte Filistinli Müslümanlara eziyet etmeye devam ettiğinin bir kanıtıdır. Yahudiler belki bugün kazandıklarını düşünüyor ve zaferlerini katlıyorlar, ama biz biliyoruz ki, "Müslümanlar, Yahudilerle harp etmedikçe kıyamet kopmayacak. Harp olacak ve Müslümanlar onları kırıp mahvedecekler. Öyle ki, Yahudilerden bir kimse bir ağaç veya bir taşın arkasına saklanacak olsa, o ağaç ve taş dile gelerek "Ey Müslüman, ey Allah'ın kulu, arkamda bir Yahudi var, gel onu öldür," diyecek. Sadece Ğarkad ağacı haber vermeyecek, çünkü bu ağaç, onların ağacıdır. (Müslim, Fiten, 82)

⁹⁷“İT'den Kudüs için tarihi karar: Doğu Kudüs Filistin Devleti'nin başkenti ilan edilmiştir”, Çevrimiçi: <http://www.trthaber.com/haber/turkiye/iitden-kudus-icin-tarihi-karar-dogu-kudus-filistin-devletinin-baskenti-ilan-edilmistir-343360.html> (10 Mart 2018)

⁹⁸ “ABD’nin Kudüs Büyükelçiliği Resmen Açıldı, İsrail Katliam Yaptı”, Çevrimiçi: <http://www.haberturk.com/kudus-gergin-gazze-ayakta-1964784> (15 Mayıs 2018)

İKİNCİ BÖLÜM

2. MODERN TÜRK ŞİİRİNDE TARİH, COĞRAFYA VE MEDENİYET BİLİNCİ

2.1. TARİH BİLİNCİ

“Tarih; insan topluluklarının, geleceği etkileyecek şekilde geçmişte meydana getirdikleri olayların sebep ve sonuçlarını, kültürlerini, coğrafyalarını ve birbirleriyle etkileşimlerini yer, zaman ve özne boyutuyla belgelere dayanarak nesnel bir şekilde ele alan ilimdir. Bu yönüyle tarih, milletlerin geçmişleriyle irtibatını sağlayan ve geleceğine yön vermelerinde etkili rol oynayan bir değerdir.”¹ Tarih bilinci ise insanlığın varoluşundan bu yana vardır. Tarihten söz etmeden, kültürden, toplumdan, insandan söz etmek neredeyse imkânsızdır.

Rasim Özdenören tarih bilincini, “Nesnel dünyanın ve insanoğlunun nesnel hayatının başlayan ve biten bir tarihi vardır. O, belli bir süreç izler: belli bir başlangıcı var bulunmaktadır ve belli bir son ile de bitecektir. Bu mesajı, bize, bizim tarih bilincimiz iletir. Tarih bilincimiz, bizim, gelecekte ne yapacağımızın da ipucunu verir.”² şeklinde tanımlar. Tarih bilincini geleceğe yön verecek bir olgu olarak tanımlayan sadece Rasim Özdenören değildir. Pek çok tarihçi tarihin yalnızca geçmişini bilmek olmadığını, bugünü ve geleceği de yorumlayabilmek için tarih bilincine sahip olmak gerektiğini vurgular.

Özdenören, tarih bilincinden ayrı olarak bir de bilincin tarihinden bahseder. Ona göre, “Müslüman’ın tarih bilinci, onu, o bilincin tarihini yapmaya teşebbüs ettirecektir. Yeni tarih onun teşebbüsüyle oluşmaya başlayacaktır.”³ Bilincin tarihini

¹ Ali Erbaş, “Tarih Bilinci”, **Diyanet Dergisi**, Mart 2018, s. 4.

² Rasim Özdenören, “Tarih Bilinci / Bilincin Tarihi”, (Çevrimiçi) [yenidunyadergisi.com/tarih – bilinci – bilincin – trihi/](http://yenidunyadergisi.com/tarih-bilinci-bilincin-trihi/), Nisan 2018.

³ Rasim Özdenören, **a.g.m.**

oluşturmak, duyurmak ve anlatmak için bugün yaşanan tarihten, o tarihe dair düşünceden daha etkili bir şey gereklidir. Aristoteles'in tanımına göre tarihten "daha felsefi" ve "daha ciddi" olan şiir⁴ bu görevi üstlenir. Türk şiirinde bu görevi üstlenen şairler arasında en belirgin isim Yahya Kemal'dir. Yahya Kemal, sağlam bir tarih bilinciyle şiirlerini kaleme almış, geçmiş, geçmişin şiirini bilmeden köklü bir şiir yazılamayacağını savunmuştur.

Filistin / Kudüs konulu şiirleri anlamak ve hissetmek için de tarih bilinci ve bilgisi gerekir. Çünkü Kudüs, tarihin en kadim, en mukaddes şehirlerinden biridir ve üç semavi dinin hâkimiyeti altında da bulunmuştur. Bugün Kudüs'te yaşanan olayların ucu mutlaka geçmişte bir tarihe dayanır. Yazılan şiirler de Kudüs'ün tarihine bir telmih, bir imge ya da teşbih yoluyla mutlaka değinir. Bu nedenle iyi şiir yazmak kadar şiiri anlayabilmenin yolu da tarih bilincine sahip olmaktan geçer.

2.2. COĞRAFYA BİLİNCİ VE BİLİNÇ COĞRAFYASI⁵

Coğrafya, "Bir yeryüzü parçasını, bir bölgeyi, bir ülkeyi belirleyen, niteleyen, fiziksel, ekonomik, beşerî, siyasal gerçekliklerin tümü"⁶dür. Bir milletin kültürünü, yaşama şeklini de genellikle bu gerçeklikler belirler. Zira "Coğrafi şartlar bizim tarihî ve içtimai hayatımızı izah ettikleri gibi, arzettikleri imkânlar ve imkânsızlıklarla bugünkü ve yarınki hayatımızı da tayin ederler".⁷ "Milletlerin mukadderatında tarihin büyük rolü olmakla beraber coğrafyanın tesirleri de az değildir".⁸

Millet ve coğrafya arasında sıkı bir bağ vardır. Bir millet yaşadığı coğrafyadan etkilendiği gibi, o coğrafyayı şekillendirir de; yani mekân ve insan arasında zamanla bir ilişki oluşur. Mehmet Kaplan, milletlerle coğrafya arasındaki bağı şu cümlelerle vurgulamıştır: "Millet deyince aynı topraklar üzerinde, aynı tarihî kaderi yaşayan ve aynı kültürü haiz insan topluluğu anlıyoruz. Bu tarife giren "toprak" unsuru, şüphesiz, bir milletin hayatında en mühim âmili teşkil eder. Zira bir milletin iktisadi, içtimai,

⁴ Aristoteles, **Poetika**, İstanbul, Remzi Kitabevi, s.

⁵ Edebiyatta ve sanatta "bilinç coğrafyası" kullanımı Prof. Dr. Hasan AKAY'a aittir.

⁶ "Coğrafya", **TDK Büyük Türkçe Sözlük**

⁷ Mehmet Kaplan, "Milliyetçilik ve Coğrafya", **Nesillerin Ruhü**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2016, s. 52.

⁸ Mehmet Kaplan, "Edebiyat Coğrafyası", **Nesillerin Ruhü**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2016, s. 148.

hatta uzvi ve ruhî hayatı, her şeyden önce içinde yaşadığı coğrafi şartlara bağlıdır.”⁹ Bu görüş ve tanım, İbn-i Haldun’un *Mukaddime* adlı eserinde daha detaylı bir şekilde anlatılmıştır. İbn-i Haldun, coğrafyanın; insanların renklerini, ahlâklarını, ruhlarını, kültürlerini ve inançlarını belirleyip etkileyeceğine değinir. Öyle ki yaşanan coğrafyaya göre inşa edilen yapılar, alışveriş şekli, ilgilenilen sanat dalları farklılık gösterir. Dördüncü kuşakta yer alan ülkelerin coğrafyası, medenî ve refah yaşama en uygun olan coğrafyadır ve Filistin / Kudüs bu kuşakta bulunur.¹⁰

Tarih bize coğrafyanın sadece kültür, sanat ve inanç üzerinde değil, aynı zamanda siyaset üzerinde de çok büyük bir etken olduğunu göstermiştir. “Coğrafyanın, mekânın siyasal / ideolojik bir anlamı da vardır.”¹¹ Ortadoğu, gerek sahip olduğu coğrafi şartlar gerekse bu coğrafi şartların insanlara sağladığı imkânlar ve imkânsızlıklar dolayısıyla Batı tarafından ya işgale uğramış ya da sömürülmüştür. Yves Lacoste’nin coğrafyayla ilgili kitabının sadece adı bile coğrafyanın savaş ve işgal üzerindeki etkisini gösterir: *Coğrafya Her Şeyden Önce Savaş Yapmaya Yarar*.¹²

Filistin’de yıllardır yaşanan zulümlerin, işgallerin, savaşların sebebi; bu coğrafyada kök salmış inançlara sahip çıkmak iddiası olduğu kadar, bu topraklardaki yeraltı kaynaklarının da sömürülme isteğinin başgöstermiş olmasıdır. Bu zalimce isteğin Filistinliler üzerinde doğurduğu olumsuz sonuçlar, Filistinli karikatürist Naci el- Ali’nin karikatürlerine¹³ de yansımıştır. Dolayısıyla bu coğrafyada her ne sebeple olursa olsun yaşanan savaşlar, mazlumlara yapılan zulüm, sanatın birden faza dalıyla anlatılmış ve bugüne taşınmıştır.

Halide Edip Adıvar’a göre; dağ, ova, yayla, deniz kenarı, çöl vs gibi başka başka tabiat içinde yetişen insanların kendilerine mahsus hususiyetleri olur ve bunlar edebiyatlarına da daima sayılacak tesirler bırakır. Kuruluk yahut rutubet; sıcak yahut

⁹ Mehmet Kaplan, “Milliyetçilik ve Coğrafya”, *Nesillerin Ruhunu*, s. 48.

¹⁰ İbn-i Haldun, *Mukaddime I. Cilt*, Haz: Halil Kendir, İstanbul, Yeni Şafak Kültür Armağanı, 2004, s. 116-126.

¹¹ Alâattin Karaca, “Sezai Karakoç’un Şiirlerinde Şehir, Coğrafya ve Medeniyet”, (Çevrimiçi) https://www.academia.edu/35524629/SEZA%C4%B0_KARAKO%C3%87UN_%C5%9E%C4%B0%C4%B0RLER%C4%BONDE_%C5%9EEH%C4%B0R_CO%C4%9ERAFYA_VE_MEDEN%C4%B0YET, (8 Nisan 2018)

¹² Yves Lacoste, *Coğrafya Her Şeyden Önce Savaş Yapmaya Yarar*, Çev: Selim Sezer, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2014.

¹³ Karikatürler için bakınız: Naci el- Ali, *Hanzala*, Çev.: Muharrem Tan, İstanbul, İz Yayıncılık, 2016.

soğuk; güneşli yahut sisli iklimlerde büyüyenlerin ruhları başka başka tesirlere maruz kalır, kendilerini birbirlerinden farklı olarak edebiyatlarında ifade ederler.¹⁴ Yani insanlar yaşadıkları coğrafyanın sadece ikliminden değil, o coğrafyanın maruz kaldığı olumlu ya da olumsuz sonuçlardan da etkilenir ve bu etkiyi sanata çevirebilirler. İnsanların duyuş tarzlarının günlük hayatın dışında estetik değerler çerçevesinde yansıdığı alan edebiyattır. Coğrafya edebiyatla doğrudan ve yoğun bir ilişki içindedir.¹⁵

Coğrafyanın sanatta yer bulması, zamanla bir coğrafya bilinci oluşturur. Eski Türk edebiyatındaki *Hacnameler*, *Miracnameler* ve *Seyahatnamelerde*, Mekke ve Medine'nin yanısıra Kudüs'e de uzunca yer verilmiş olmasının sebebi, İslami hassasiyet sonucunda oluşan coğrafya bilincidir. Bu bilinç, sadece tek bir milletin yaşadığı coğrafyayı kapsamaz. O coğrafyada bir süre bulunmuş veya madden hiç bulunmamış, fakat ruhani olarak orayla arasında bir bağ kurmuş insanlar için de önemli bir yer teşkil eder.

Biliyoruz ki bir mekâna, duruma, olaya karşı bir bakış açısı geliştirebilmek için bir ideoloji yahut inanç tarafından yapılmış bir bakış açısına ihtiyaç duyarız. Ancak bu aşı sonucunda bir bakış açımız oluşur ve böylece karşı karşıya kaldığımız bir olaya, mekâna dair bilinç sahibi oluruz. İslam coğrafyasını kapsayan bahsettiğimiz bu coğrafi bilincin aşısı da hiç kuşkusuz Kur'an ve hadistir. Bu aşı coğrafya bilincinin yanı sıra bir de *bilinç coğrafyası* oluşturur ki, bu coğrafyaya ulaşmanın yolu oraya bedenen yapılan ziyaretlerin yanında bir de orayla ruhani ve kalbi bir bağ kurmaktan, oraya hiç gitmeden de içinde bulunan ilahi sırlar ve güzellikler hatrına orayı sevmekten geçer.

İslam coğrafyasını biraz daha daraltarak sözü bu coğrafya içinde yer alan Kudüs'e getirecek olursak, şiirlerimizde Kudüs'ün bu kadar mühim bir yere sahip olmasının sebebi olarak İsrâ Suresi'ni, ilk kiblemiz Mescid-i Aksa'nın burada bulunmasını ve Hz. Peygamberin üç mescit hadisini gösterebiliriz.

Kudüs, Eski Türk edebiyatı metinlerinde, oraya ziyarette bulunan ve orayı gördükten sonra oraya hayran olup, hasret kalan şairler tarafından orayı görerek

¹⁴ Halide Edip Adıvar, **İngiliz Edebiyatı Tarihi I. Cilt**, 1940, s. 13. (Aktaran Mehmet Kaplan, **Nesillerin Ruhü**, s. 49.)

¹⁵ Emel Kefeli, "Edebiyat Coğrafyası", **Turkish Studies**, Volume 4 / 1 - I Winter 2009, s. 428.

oluşmuş bir coğrafya bilinci ekseninde kaleme alınırken, Modern Türk şiirinde daha önce oraya hiç gitmemiş şairler tarafından sanatın bütün incelikleri kullanılarak bir bilinç coğrafyası ekseninde yazılmıştır. Eski Türk şiirinde coğrafi sınırları aşan bir bilincin gereği olarak Kudüs, imparatorluğun bir parçası olarak değerlendirilmiştir; fakat Modern Türk şiirinde kaybedilen yerlerin gerilimi vardır. Bu gerilim, şairlerde bilinç coğrafyası fikrini oluşturmuştur.

Ahmet İnam'ın bilinçle ilgili yazılarından edindiğimiz bilgilere göre, bilinç, bize boş bir uzay olarak verilmemiş, doğuştan belli bir *ön-coğrafya* ile gelmiştir. Belli çevre ve ortamda bilincin binlerce yıllık serüveni, onun tarihsel, kültürel, bedensel dönüşümlerin izlerini taşımasına yol açmıştır. Yaşantılar, bilincin bedensel ve kültürel tarihinin oluşturduğu coğrafyası içinde akmış, odaklanmış, yönlenmiştir.¹⁶ Ahmet İnam'ın genellediği insan hayatındaki bütün yaşantıları, biz konumuz gereği Kudüs'te yaşananların tarih boyunca anlatılması, yani Kudüs anlatıları ya da Kudüs'te yaşananların duyumsanması yahut Kudüs'e duyulan derin hasret olarak daraltabiliriz. Zira Ahmet İnam'ın tanımına göre, duyduğumuz, duyumsadığımız, düşündüğümüz, düşlediğimiz, anımsadığımız, umduğumuz her şey yaşantıdır ve yaşantılar bilinçte yaşanır.¹⁷ Öyleyse bir şehre dair bir şeyler yazmak, o şehrin coğrafyasını edebiyata taşımak için illa bedenen o coğrafyada yaşamaya gerek yoktur. Bilinç ister istemez zamanla o şehri de kapsayacak bir coğrafya, yani bilinç coğrafyası oluşturacaktır.

Nuri Pakdil'in Kudüs şiirleri, bilinç coğrafyasının edebiyata olan etkisini anlatmaya en güzel örnektir. Çünkü Nuri Pakdil, Kudüs'e hiç gitmediği, o topraklara hiç ayak basmadığı, o coğrafyada inşa edilmiş ve Müslümanlar için pek kıymetli, önemli olan yapıları hiç görmediği hâlde İslâm coğrafyası içinde özel bir yere koyduğu Kudüs'e karşı daima diri tuttuğu bir bilinçle pekçok şiir kaleme almıştır. İşte bu şiirler sadece coğrafya bilincinin değil, aynı zamanda bilinç coğrafyasının doğurduğu şiirlerdir.

Sezai Karakoç'un bazı metinlerinde, bir şahıstan ya da bir meseleden bahsetmeden önce o şahısta ya da meselede var olan fikirlerin yerleştiği coğrafi

¹⁶ Ahmet İnam, "Bilinç Üzerine Düşünceler", Çevrimiçi: phil.metu.edu.tr/ahmet-inam/bilinc.htm, (08 Nisan 2018).

¹⁷ Ahmet İnam, **a.y.**

mekânların anıldığı görülür. “Hızır ile Kırk Saat” şiiri bu duruma örnektir. Şiirde baştan sona kadar neredeyse bütün İslâm coğrafyasını dolaşır ve okurları da kendisiyle birlikte bu coğrafyada dolaştırır Sezai Karakoç.

“Mursiye’de Tunus’ta Mısır’da

Kudüs’te Mekke’de Konya’da

Malatya’da Şam’dayız”¹⁸

diyerek aslında orada yokuz, ama fikir olarak, şuur olarak oradayız, mesajını verir. Bu durum, coğrafya bilincine sahip olmaktan daha değerlidir.

Aynı yaklaşımın Cahit Koytak’ın “Gazzeli Yusuf” a seslendiği *Gazze Risalesi*¹⁹ adlı şiir kitabında da görülür. Cahit Koytak, şiire şu dizelerle başlar:

“Gazzeli Yusuf, oğlum, ben yaşlı Filistin şairlerinden biri.

Şiirlerimi Türkçe yazıyor olmama bakma,

yeryüzünün bütün öteki şairleri gibi,

(düzeltiyorum) yeryüzünün bütün

Yufka yürekli şairleri gibi ben de

Filistinliyim on günden beri

ve buram buram Filistin toprağı

kokmaya başladı birden, nasılsa,

benim de kırk yıllık türkülerim,

kasidelerim.”

Şiirde şair, Filistin’de doğmadığı, bulunmadığı hâlde, kendini Filistinli olarak, Türkçe yazan bir Filistin şairi olarak tanıtır. Bu durum, bilinç olarak o ülkede var olmaktır. Sezai Karakoç’un verdiği mesaj bu şiirde de gizlidir.

Bu perspektif İkinci Yenicilerde yoktur. Onlar da Afrika’dan vb. ülkelere bahsederler, ama onların bu ülkelere bakışları bir bütünlük arzetmez. Çünkü onlar da

¹⁸ Sezai Karakoç, “Hızır ile Kırk Saat”, **Gün Doğmadan**, İstanbul, Diriliş Yayınları, 2016, s. 235.

¹⁹ Cahit Koytak, **Gazze Risalesi**, İstanbul, İstanbul, Pınar Yayınları, 2009, s. 9.

İslam medeniyeti anlayışı yoktur. Bu nedenle de Sezai Karakoç'taki bilinçle İslâm coğrafyasına bakamaz, sahip çıkamaz ve o coğrafyayı dillendiremezler. Öyleyse onlarda belki bir coğrafya bilinci olduğu, ancak bilinç coğrafyasının olmadığı söylenebilir. Bu duruma Ece Ayhan'ın *Kudüs Fareleri* şiiri örnek gösterilebilir. Bu şiirde Kudüs şehrinden bir imge olarak bahseder Ece Ayhan. Onun şiirinde Sezai Karakoç'un ve Cahit Koytak'ın bilinci yoktur.

2.3. MEDENİYET

Bir milleti diğerinden farklı kılan, onun kendine mahsus özellikleridir. Her milletin eşyaya bakışı, hayat yorumu, zevkleri, duygu yanı farklı bir gelişme göstermiştir. Zaman her millete onun hususiyetine uygun düşen ayrı bir tarih, sanat, tefekkür, dil vermiştir. Daha doğrusu, o milletin yetiştirdiği kabiliyetler, kendi milletlerine bunları vermektedirler. Her büyük insan, milletin varlığına, kaynağını yine kendi milletinden devşirdiği eserleriyle katkıda bulunmuştur. Medeniyeti kuran, geliştiren işte bu katkılardır.²⁰

Batı'nın ve Doğu'nun insana ve insani olana yaklaşımı farklı olduğu için medeniyeti tanımlaması, yaşaması ve başka başka üsluplarla meydana getirdiği sanat eserleriyle gelecek kuşaklara yansıtması da farklı olmuştur.

Avrupa egemenliğinin 18. ve 19. yüzyıllarda dünyaya yayılması esnasında, Batılı güçler Batı medeniyetini insani gelişim standardı olarak yaymışlardır. Bu bağlamda medeniyet kelimesi; mimari, resim, edebiyat, heykel, müzik, felsefe ve bilim gibi estetik ve entelektüel uğraşılardaki edinimler ile bir milletin sosyal ve fiziksel çevre üzerinde denetim sağlamaktaki başarısını ifade etmek için kullanılmıştır.²¹

Tylor, medeniyeti, “içinde sanat ve bilimlerin ve aynı zamanda siyasal yaşamın çok iyi geliştiği ileri kültür düzeyi” olarak tanımlamaktadır. Tylor'ın tanımında “medeniyet”e “kültür” sözcüğü de eşlik etmektedir.²²

²⁰ M. Akif İnan, “Medeniyet Derken”, **Edebiyat ve Medeniyet Üzerine**, İstanbul, Eğitim Bir Sen Yayınları, 2012, s. 16.

²¹ Clough, **The Rise and Fall of Civilization**, s. 3. (Aktaran: Bedran Bin Lahsen, “Medeniyet: Kavram ve Yaklaşımlar”, **Malik Bin Nebi'de Medeniyet**, İstanbul, Mahya Yayınları, 2011, s. 35.)

²² Tylor, **Primitive Culture**, s.1 (Aktaran: Bedran Bin Lahsen, a.g.e., s. 36)

Huntington ise medeniyetleri tarih ve tarih boyunca gelişim bağlamına yerleştirirken, medeniyetlerin temel belirleyici karakteristiği olan din ile de birleştirmiştir.²³

Arapçadaki güncel terim Hadâra, İngilizce “medeniyet” sözcüğünün eşanlamlısı olarak kullanılmaktadır. Geleneksel Arapça sözlük Lisan-ül Arab’da, bu terim yokluğun karşıtı olarak varlık, göçebe bedevilere karşı olarak yerleşik anlamına gelmektedir. Ayrıca kent ya da büyük topluluk anlamına gelen Hâdire sözcüğü ile ilişkilidir. Göçebe bedevinin zıddı olarak bir şehirde yerleşen, kent ve köyde oturan anlamına da gelmektedir.²⁴

Medeniyet terimi İslam dünyasında 14. yüzyıl (Hicri 8. yüzyıl) başlarında İbn Haldun tarafından kullanılmıştır ilk kez. Düşünür, Mukkadime adlı eserinde üç terimden söz etmiştir. İlk ikisi *hadâre* ve *umran* olup Batılı medeniyet teriminin karşılığıdır. Üçüncüsü ise *ilmü’l-umran* olup “medeniyet bilimi” şeklinde çevrilebilir. İbn Haldun medeniyeti insanlara özgü bir nitelik olarak değerlendirmiş ve aynı zamanda medeniyet terimine “insani sosyal örgütlenme için vazgeçilmez yapılanma” anlamını vermiştir. Taberi, Farabi, Mesudi, İbn Hazm gibi Müslüman tarihçi ve filozoflar da İbn Haldun’un medeniyet teorisini geliştirmesi açısından büyük önem arz etmişlerdir.²⁵

Seyyid Kutup ise İslam Medeniyeti kavramını sadece geçmiş ütopyası, özlemi ya da övgüsü olarak değerlendirmemiştir; İslam Medeniyeti onun tasarımında cahiliye toplumundan çıkışın adıdır.²⁶

Türkiye’de İslam medeniyetini, yazdığı düzyazı ve şiirlerle ihya etmeye çalışan en önemli isim ise Sezai Karakoç’tur. Karakoç’a göre, tek kişiye ya da insanlığa dönük cephesiyle medeniyet, insanın sadece fizikî ya da fizyolojik ihtiyaçlarına cevap veren bir sistem olmakla kalmaz, aynı zamanda manevi, ahlâki, metafizik ve kültürel isteklerini de karşılamak amacını taşır. İnsanı bütün cepheleriyle ele alır. Her ne kadar bazı medeniyetlerde maddi ihtiyaçlar, bazı medeniyetlerde de manevi ihtiyaçlar ön

²³ Bedran Bin Lahsen, **A.g.e.**, s. 39.

²⁴ Bedran Bin Lahsen, **A.g.e.**, s. 40.

²⁵ Bedran Bin Lahsen, **A.g.e.**, s. 43.

²⁶ Ercan Yıldırım, “Sezai Karakoç ve Mehmet Akif İnan’da Medeniyet”, **İtibar Dergisi**, S. 44, Mayıs 2015, s. 32.

plana geçerse de, her medeniyette, az veya çok, bu iki cephe için de teklif getirildiği gerçeği değişmez.²⁷

İslam medeniyetinin fitratına en uygun edebî tür hiç kuşkusuz şiidir. Yüzyıllardır bu medeniyet, şiirle taşınmış, ihya edilmiştir. Şiir, bir medeniyeti gelecek nesillerle tanıştırır ve tanıştırdığı nesle onu ihya edip devamını sağlamanın yollarını gösterir. Şiir ve medeniyet bağlamında Hasan Akay'ın söyledikleri, oldukça önemlidir. Akay'a göre, "Saadet asrında Hassân İbn-i Sâbit'in ve İmam Bûsirî'nin, fitneler asrında Mevlânâ'nın ve Yunus Emre'nin ve kıyamet asrında Necip Fazıl'ın ve Sezai Karakoç'un gerçekleştirdiği eylem, medeniyetin ihyasında şiirin rolünün ne olduğunun ve ne olması gerektiğinin açık göstergesidir. Poetikanın politikaya önceliği vardır. Medeniyeti şiirin dışında düşünmek büyük gaflettir. Şiir bizzatihi bir medeniyettir. Medenî değerleri şiir dışında ne taşıyabilir ki? Ne taşıyabildi ki? Vârisi olduğumuz medeniyetin beyni ilim ve sanat, kalbi iman ve aşk, ruhu hikmet ve şiidir".²⁸

Son söz olarak denilebilir ki: "Bir inanç, bir düşünce, bir dünya görüşü, kitlelerin malı olduğu zaman, yaşayabilmek için, ya bir medeniyet olmak, bir medeniyet oluşturmak, ya da en azından, bir medeniyetle kaynaşmak zorundadır."²⁹ İncanın ve düşüncenin cansuyu şiidir. Şiiri geleneğin sağlam temellerine yaslanmamış bir medeniyet ölmeye ve unutulmaya mahkumdur.

²⁷ Sezai Karakoç, "Medeniyet Kavramı – I", **Düşünceler I**, İstanbul, Diriliş Yayınları, 2015, s.7.

²⁸ Hasan Akay, "Vârisi Olduğumuz Medeniyetin Beyni İlim ve Sanat, Kalbi İman ve Aşk, Ruhu hikmet ve Şiidir", **Anlamın Çağrısı**, İstanbul, Şule Yayınları, 2017, s. 323-324.

²⁹ Sezai Karakoç, "Medeniyet Kavramı III", **A.g.e.**, s. 19.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. MODERN TÜRK ŞİİRİNDE KUDÜS DUYARLILIĞI

Modern Türk şiirine gelene kadar edebiyatımızda işlenen konuların, biçimlerin, türlerin belirli kalıpları, kuralları olmuştur. Divan şiirinde şair anlatacağı konuya en uygun nazım şeklini seçerek belirli aruz kalıplarıyla şiirlerini kaleme almıştır. Modern Türk şiirinde ise türe göre biçim belirleme zorunluluğu yoktur. Şair içerik ve biçim konusunda serbesttir. Divan şiirinde mazmunlarla yazılan şiir, Modern şiirde imgelerle yazılmıştır. Kudüs'ü konu alan şiirler de gerek Kudüs'ün kaybedilişi dolayısıyla oluşan gerilimden gerekse Modern şiirin sunduğu yöntemlerin çokluğundan dolayı farklı imgelerle daha çeşitli temalar oluşturularak kaleme alınmıştır.

Prof. Dr. Nihat Öztoprak ise bir konuşmasında Divan şiirinde camilere, mukaddes mekânlara tahsis olmadığını, bu nedenle şairlerin Kudüs'ün, Mescid-i Aksâ'nın mukaddesliğine hususi olarak değinmediklerini belirtmiş, Divan şiirinde Mekke, Medine, Kudüs gibi mukaddes şehirlerden Allah sevgisi, peygamber sevgisi dolayısıyla bahsedildiğini söylemiştir. Öztoprak'ın tespitlerine göre, Muhibbi mahlasını kullanan Kanuni Sultan Süleyman da şiirlerinde Süleymaniye Camii adını hiç kullanmamıştır. Çünkü Divan şiirinde cami bir metafor, mefhum olarak kullanılır. Bir şiirde Süleymaniye Camii'nin adını vermek, genel olarak camileri değil, sadece bir mekân olarak Süleymaniye'yi yüceltir. İslâm'a göre bütün camiler önemli ve kutsaldır. Ad vererek yüceltmek Yeni Türk edebiyatıyla başlamıştır.

Mukaddes şehirlerin şiirlerde konu edilişi, sadece sahip oldukları mukaddeslikten ya da tarihî ve coğrafi öneminden dolayı değildir artık. Bu mekânlara yüklenen diriliş düşüncesi, bu mekânlardaki yabancıların ve İsrail'in Müslümanlara zulmedici varlığı, çocukların İsrail askerlerinin bomba ve silahlarına karşı ellerindeki taşlarla direnişi, annelerin ve babaların duruşu, örülen zulüm duvarları, Müslüman çocukların cesareti, kuşun, çiçeğin, ağacın, direnişteki yeri ve sahiplendiği anlam gibi

pek çok derin duygu ve düşünce mukaddes mekânların ruhuna bürünerek Modern Müslüman şairin dizelerinde bazen küçük bir benzetme veya hatırlatma olarak bazen de başlı başına bir tema olarak yer almıştır.

3.1. KUDÜS VE Mİ'RÂC

“Hz. Peygamber’in geceleyin Mekke’den Mescid-i Aksâ’ya götürülmesine *İsrâ*, göklere çıkarılmasına da *Mi’râc* denir. Kur’an-ı Kerim’de *İsrâ Sûresi* 1. ayette *İsrâ*’dan bahsedilmekte ve şöyle buyrulmaktadır: “*Bir gece, kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye (Muhammed) kulunu Mescid-i Harâm’dan, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ’ya götüren Allah noksan sıfatlardan münezzehtir; O, gerçekten işitendir, görendir*”.¹

“Kaynaklarda mi’racın vukuu hakkında bazı tarihler verilmekle beraber (Nüveyr’î, XVII, 283-284; Kastallânî, VI, 3-4) en sahih kabul edilen rivayet bunun müslümanların Birinci ve İkinci Habeşistan hicretlerinden sonra, Hz. Hatice ve Ebû Tâlib’in vefatlarını takip eden dönemde hicretten bir yıl önce meydana geldiği şeklindeki nakildir (İbn Kesîr, es-Sîre, II, 93, 107). Rebûlevvel veya ramazan ayından bahseden rivayetler varsa da müslümanların çoğunluğu mi’racı Receb ayınının 27. gecesinde kutlamaktadır.”²

Mi’râc mucizesiyle ilgili en geniş ve sahih bilgiler hadis ve siyer kitaplarında verilmiştir. Enes (r.a.)’ın Ebû Zer (r.a.)’tan aktardığına göre, bir gece Hz. Muhammed Mekke’deyken evinin tavanı açılmış, Cebrail inmiş ve göğsünü açıp zezem suyu ile yıkadıktan sonra altın bir kapta dolu olan hikmet ve imanı göğsüne boşaltmış ve sonra göğsünü kapatmıştır.³ Cebrail bundan sonra Rasûlullah'a binmesi için beyaz, boyu merkepten büyük ve katırdan biraz küçük bir hayvan getirmiştir. Bu hayvan yıldırım gibi koşmaktadır ve her adımı bir görüş mesafesi kadardır. Bu sebeple bunun adı

¹ İbrahim Sarıçam, **Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı**, İstanbul, DİB Yayınları, 2015, s. 110.

² Salih Sabri Yavuz, “Mi’râc”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. 35, 2005, s. 133.

³ Muhammed Fuâd Abdülbâki Tertibi, **İslâm’ın İki Büyük Bilgesi Buhârî ve Müslim’in İttifak Ettikleri Hadisler**, Çev.: Abdullah Feyzi Kocaer, Konya, Hüner Yayınları, 2005, s. 73.

"Burak"⁴ tır.⁵ Hz. Peygamber Burak'a binmiş ve Cebrail'le önce Mescid-i Aksâ'ya gitmiştir. Orada bütün peygamberler O'nu karşılayıp arkasında namaz kılmışlardır. Sonra mescitten çıkmışlar ve mi'râc (merdiven) ile karşılaşmışlardır. Cebrail, peygamberimizi kanadına alarak veya bir rivayete göre Burak'a bindirerek göğe çıkarmıştır. Peygamberimiz birinci kat gökte melekler tarafından karşılanmıştır. Sonra her kat gökte farklı peygamberlerle karşılaşmış, sohbet etmiştir.⁶ Semalarda Âdem (a.s), İdris (a.s.), Mûsa (a.s.), İsâ (a.s.) ve İbrahim (a.s.)'ı bulduğunu anlatmış, yerlerinin durumunu belirtmemiş, ancak Âdem'i yakın semada, İbrahim'i altıncı semada bulduğunu söylemiştir.⁷

Hz. Peygamber, yedinci kat gökte meleklerin Beyt-i Ma'mûr'u tavaf ettiklerini görmüş ve sonra Sidretü'l- Münthâ'ya varmıştır.⁸ Mâlik b. Sa'saa (r.a.) Hz. Peygamber'in Sidretü'l- Münthâ'ya varınca kendisine bir kap şarap, bir kap süt ve bir kap bal getirildiğini ve sütü aldığını, sonra Cebrail'in kendisine "Senin ümmetinin üzerinde buldukları tabiat ve huy (fitrat) budur" dediğini kendilerine anlattığını söylemiştir.⁹ Sidretü'l- Münthâ'ya gelince Cebrail, "Buradan ileriye varırsam yanarım" diyerek peygamberimize yalnız gitmesini söylemiştir. Yetmiş hicâb sonra Refref denilen yeşil yaygı ile bir müddet daha yolculuğa devam etmiştir. Refref, peygamberimizi Kürsî'ye dek götürmüştür. Buradan itibaren yalnız başına ilerleyerek yetmiş hicâb daha aşmış Arş'a varmıştır. Orada namaz¹⁰ emrini almış ve Bakara

⁴ Mevdûdi'nin aktardığına göre, "Burak"ın bu özellikleri bütün hadislerde aynıdır.

⁵ Mevdûdi, **Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber'in Hayatı**, Çev.: Ahmed Asrar, s. 2053, Çevrimiçi: <https://kitap.islam-tr.net/wp-content/uploads/2014/06/4011HZ.PEYGAMBERiN-HAYATI-MEVDUDI-.pdf> (4 Mayıs 2018).

⁶ İskender Pala, **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, İstanbul, Kapı Yayınları, s. 322.

⁷ Muhammed Fuâd Abdülbâki, **a.g.e.**, s.73.

⁸ İskender Pala, **a.g.e.**, s. 322.

⁹ Muhammed Fuâd Abdülbâki Tertibi, **a.g.e.**, s. 77.

¹⁰ "Enes b. Mâlik (r.a.) ile (tâbiinden Ebû Bekir b. Muhammed b. Amr) İbn Hazm (sahabeden rivayetle) Hz. Peygamber (s.a.v.)'in şöyle buyurduğunu da söylemiştir: "Allah, ümmetime elli (vakit) namaz farz kıldı, elli farz namazla Rabb'imın yanından döndüm. Mûsâ'ya uğradım: "Allah, ümmetine neleri farz kıldı." dedi: "Elli (vakit) namaz farz kıldı." dedim: Rabb'ine müracaat et. Ümmetin gerçekten bunu yapamaz!" dedi. Ben de müracaat ettim yarısına indirdi. Mûsâ'ya tekrar döndüm: "Yarısını indirdi" dedim: "Rabb'ine tekrar müracaat et. Ümmetin gerçekten bunu yapamaz!" dedi, ben de tekrar Rabb'ime müracaat ettim, yarısını indirdi. Mûsâ'ya tekrar döndüm: "Rabb'ine tekrar müracaat et. Ümmetin gerçekten bunu yapamaz!" dedi, ben de tekrar Rabb'ime müracaat ettim: "Sayı bakımından beş, sevap bakımından ellidir. Katımda söz değişmez!" buyurdu. Mûsâ'ya döndüm: "Rabb'ine tekrar müracaat et!" dedi: "Artık, Rabb'ime müracaat etmekten utandım." dedim." (**İslâm'ın İki Büyük Bilgesi Buhârî ve Müslim'in İttifak Ettikleri Hadisler**, s. 73-74.)

Sûresi'nin son âyetiyle¹¹ birlikte geri dönmüştür. Bu manevi yolculuk Allah'ın yardımı ile o kadar kısa bir zamanda gerçekleşmiştir ki dönüşte peygamberimiz yatağını hâlâ sıcak bulmuştur.¹²

Mi'râc'da Hz. Peygamber'in Allah'a yakınlığı bir yay aralığı kadar (kabe kavseyn) veya daha az (ev edna) idi, denilir.¹³ "Hz. Peygamber'in mi'racda Allah'ı görüp görmediği meselesi, onun sidretü'l-müntehâda "iki yay ucu aralığı kadar" (kâbe kavseyn) Allah'a yaklaştığını ve O'nu gördüğünü bildiren ayetlere dayanır (en-Necm 53/7-14). Bu âyetlerde söz konusu edilen yaklaşmanın kimlerin arasında meydana geldiği ve Resûl-i Ekrem'in kimi gördüğü hususu iki şekilde anlaşılmaktadır. Sahâbeden Hz. Âişe, Abdullah b. Mes'ûd, Ebû Zer el-Gıfârî, Ebû Hüreyre; tâbiünden Mücâhid b. Cebr, Hasan-ı Basrî, Katade b. Diâme. Rebî b. Enes ve müfessirlerin çoğu yaklaşma hadisesinin Hz. Peygamber ile Cebrail arasında gerçekleştiğini kabul eder (Taberî, XXVII, 44- 45; İbnü'l- Cevzî, VIII, 66). Diğer görüş ise yaklaşmanın doğrudan Allah'la Resûl-i Ekrem arasında meydana geldiği şeklindedir. Enes b. Mâlik'ten Şerîk b. Abdullah yoluyla gelen mi'rac rivayeti buna delil teşkil etmektedir (Buhârî, "Tevhîd", 37). Ancak hâfızası zayıf olduğu bilinen Şerîk'in nakledilen metni tam koruyamadığı bilinmektedir (İbn Hacer, XII, 492). Rivayetlerde sidretü'l-müntehâya sadece peygamber ve meleklerin ulaşabildiği ve orayı geçmenin yalnız Resûlullah'a mahsus olduğu kaydedilir (Süyûtî, s. 76). Ancak İslâm âlimleri, Allah ile Resûlü arasında böyle bir yakınlışmanın açıkça tecessüme delâlet ettiğini ve ilgili metinlerin zaptı doğru olsa bile zâhirî mânalarıyla kabul edilemeyeceğini belirtmişlerdir. Allah'ın Peygamber'e veya Peygamber'in Allah'a yaklaşması mekân ve mesafe kavramlarıyla değil Resul-i Ekrem'in derece ve makamının yükselmesi, duasının kabulü ve çeşitli nimetlere mazhar kılınmasıyla açıklanmalıdır (Kâdî İyâz, 1, 205).¹⁴

¹¹ "Bir rivayete göre Resûl-i Ekrem'e mi'racda Bakara sûresinin son ayetleri indirilmiş ve Allah'a ortak koşmayanların affedileceği müjdesi verilmiştir (Müsned, I, 422; Müslim, "İmân", 279). Ancak bazı âyetlerin ayrı olarak nâzil olmasının Kur'an'ın Cebrâil tarafından indirilmesi gerçeğine aykırı düşeceği ve bu tür rivayetlerin âyetlerin faziletine hamledilmesi gerektiği belirtilmiştir (Akpınar, sy. 1 [1996], s. 95- 101)." ("Mi'râc", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, s. 132-133)

¹² İskender Pala, **a.g.e.**, s. 322.

¹³ İskender Pala, **a.g.e.**, s. 322.

¹⁴ "Mi'râc", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, s. 134.

Rasûlullah'ın Mi'rac ile ilgili anlattıkları bir ânda bütün Mekke'de herkes tarafından duyulmuştur. Bu olay, bazı Müslümanların dinlerinden dönmelerine sebep olmuştur.¹⁵ Fesatçı ve fitneci kişiler hemen Hz. Ebu Bekir (r.a.)'e gitmişler ve kendisine, görünürde tamamıyla imkânsız olan bu olayı anlatmak suretiyle, Rasûlullah (a.s.)'a olan güvenini sarsmak istemişlerdir. Onlara göre, Hz. Peygamber'in sağ kolu sayılan Hz. Ebu Bekir'in İslâmı terk etmesi ile İslâmî Hareket tamamıyla çökecektir; fakat, Hz. Ebu Bekir (r.a.)'in tepkisi tamamıyla değişik olmuştur. Hz. Ebu Bekir olayı dinledikten sonra şöyle demiştir: "Eğer bu olayı gerçekten Rasûlullah (a.s.) anlatmışsa mutlaka doğrudur. Bunda şaşılacak ne var? Ben her gün ona gökten haber geldiğini duyuyor ve tasdik ediyorum."¹⁶

“Câbir b. Abdullah (r.a.), Rasûlullah (s.a.v.)'i: “Kureyş beni (İsra ve Mirac konusunda) yalanladığında Kâbe'de Hıcr kısmında ayakta durdum, Allah bana Beytu'l- Makdis'i gösterdi. Ben de oraya bakarak (onların sordukları Beytu'l- Makdis'le ilgili) alâmetleri kendilerine bildirmeye başladım.” diye buyururken işitmiştir.”¹⁷ Yani Hz. Peygamber'i yalanlayarak O'na ve İslâm'a zarar vermek isteyenlere karşılık Allah Hz. Peygamber'e yardım etmiş ve Beytu'l Makdis'i (Kudüs) gözleri önüne sermiştir.

Eski Türk edebiyatında bütün bu anlatılan mucizeleriyle birlikte mi'râcı anlatan pek çok şiir yazılmış, *kâbe kavseyn*, *ev edna* kavramları birer mazmun olarak kullanılmıştır. Mi'râcı anlatan uzun şiirlere *mirâcîye* denmiştir.

Modern Türk şiirinde de Kudüs'le ilgili kaleme alınan şiirlerde mi'râc mucizesine yer verilmiştir. Kimi şiirlerde mi'râc bir konu olarak Kudüs ekseninde anlatılırken kimi şiirlerde sadece Kudüs'te gerçekleşen bir mucize olarak mi'râca değinilmiştir.

¹⁵Bu, Mevdûdi'nin aktardığına göre; “Müsned, Ahmed, Buhârî, Tirmizî ve Beyhakî'de Hz. Câbir bin Abdullah'ın rivâyeti, Müsned-i Ahmed ve Nesâî'de Hz. İbni Abbas'ın rivâyeti ve Beyhakî'de Hz. Ayşe (r.a.)'nin rivâyeti”dir.

¹⁶ Mevdûdi, a.g.e., s. 206-2065.

¹⁷ Muhammed Fuâd Abdülbâki Tertibi, a.g.e., s. 79.

A. Ali Ural, *Gece Merdiveni*¹⁸ şiirinde mi'râc gecesi yaşanan –neredeysen bütün mucizelere yer vermiş, özgün bir üslupla o gece Hz. Peygamber'in yaşadıklarına telmihte bulunmuştur.

Bu şiirin sadece bir dizesinde Mescid-i Aksâ yer almış olsa da Mescid-i Aksâ'nın, dolayısıyla Kudüs'n mi'râc için önemi gereğince bu şiir, Kudüs şiirleri arasında anılır, anılmalıdır. Beş bentten oluşan bu şiirin birinci bentinde Ural, Hz. Peygamber'in Cebrail tarafından kalbinin zezem suyuyla yıkandığını ve sonra mi'râca çıktığını hatırlatır; fakat burada amaç sadece mi'râcın başlangıcını hatırlatmak değil, mi'râcla modern insanın kalpten, saflıktan, temizlikten uzaklaşması arasında bir ilişki kurmak, manevi yolculukların temiz bir kalple başlayabileceğini vurgulamaktır:

bir kalbi açmaktan daha tehlikeli bir şey
bir kalbin çeperlerine dokunmaktan daha tehlikeli
bir kalbe kulağını dayamaktır, işitmeyen kulağını
insan insanın kalbine dokunamazdı
nerede zezem ırmaklarını akıtmak oraya
yolculuğun şartı, yıkanmış bir kalp
merdivenin şartı, melekli bir gece
gecenin şartı, yıldızlar arasında bir burak

Şiirin dördüncü bendinde ise Cebrail'in Hz. Peygamber'e süt, şarap ve bal dolu üç kase uzatması zerine Hz. Peygamber'in sütü seğemesine, Mescid-i Aksâ'da Hz. Peygamber'in diğere peygamberlere namaz kıldırmasına ve semanın katlarında Cebrail'le birlikte yükselirken geldiğ bir katta meleklerin kalem seslerini duymasına¹⁹ telmih vardır:

¹⁸ A. Ali Ural, **Mara ve teki Şiirler**, İstanbul, Şule Yayınları, 2017, s. 31-33.

¹⁹ “(Hadisi Enes (r.a.)’dan anlatan tâbiinden) İbni Şihâb ez-Zührî : “(Eb Bekir b. Muhammed b. Amr) İbni Hazm, İbn Abbâs (r.a.) ve Eb Habbe el-Ensârî (r.a.)’ın, Hz. Peygamber (s.a.v.)’in: “Sonra yine beni yükseltti öyle bir yere çıktım ki, burada kalemlerin yazı yazarken seslerini işitiyordum.” Buyurduğunu söylerlerdi diye bana bildirdi” demiştir.” (Muhammed Fuâd Abdülbâki Tertibi, **İslâm’ın İki Büyük Bilgesi Buhârî ve Müslim’in İttifak Ettikleri Hadisler**, s. 73.)

sütü seçtin incir denizleri dalgalandı, hu Allah
şaraba tuz atıp sirkeye bandın, hu Allah
semalar divanda, nebiler el pençe, hu Allah
Âdem, İsa, Yusuf, İdris, Harun, Musa, İbrahim
selam, selam üstüne serveriyle aşkın, hu Allah
dinle kalemlerin sesi geliyor yürüdükçe kâğıtta.

“Bir görüşe göre Hz. Peygamber'e gösterilen alametlerden biri de boşlukta duran sahredir. Allah Teala, Resûl-i Ekrem'e onu göstermiştir ki çıkacağı mi'rac yolculuğunda boşlukta durmaktan korkuya kapılmasın (Abdülganl b. İsmail en-Nabluş, s. 121).”²⁰ Ebû Bekir İbnü'l- Arabî ise sahre taşının Allah'ın yarattığı garip şeylerden olduğunu, muallakta durduğunu, üzerinde Hz. Peygamber'in ayak izinin, Cebrail'in de parmak izinin bulunduğunu söyler.²¹ “Hz. Ali –keremallahu vechehu- Hazreti Resûl'den –sallallahu aleyhi ve sellem- rivayet eder: Yeryüzünün ulusu Kâbe'den sonra Beytül Makdis'dir. Taşların ulusu Hacerül Esved'den sonra Sahra taşıdır.”²² Havada asılı durduğu için bu taş “sahra-i muallak” da denilmiştir.

Ali Ural şiirinin son bentinde Hz. Peygamber'in “sahra-i muallak” a basarak mi'râca yükselmesiyle, insanın manevi olarak boşlukta durması arasında bir benzerlik kurmuştur; fakat bu benzetmeyi taşın Hz. Peygamber'in aşkıyla daha çok coştüğünü, hissiz olmadığını, boşlukta duran insanın ise ne yapacağını bilmediğini belirtmek, sahra taşı kadar hisli olamadığı için duyduğu üzüntüyü sezdirmek, taşı, ona değen ayak hürmetine yüceltmek için yapmıştır. Bir önceki bentte Hz. Peygamber'in arkasında namaza duran peygamberlerin adlarını zikrederken, bu bentte namazın kılındığı mekânı da belirtmiştir:

tekbir getirmeye görsün Muhammed Mustafa

tekbir getirir yer gök ay bir kez daha bölünür

²⁰ Nebi Bozkurt, “Kubbetü's-Sahre”, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 26, 2002, s. 305.

²¹ Nebi Bozkurt, **a.g.m.**, s. 305.

²² Muhammed el- Yemenî, **Mekke Medine ve Kudüs'ün Faziletleri**, Haz.: Gamze Beşenk, İstanbul, Büyüyen Ay Yayınları, 2017, s. 133.

enbiya saf tutar, nur kesilir Mescid-i Aksâ
taş olsa da hissiz kalmaz gitmek ister peşinden
dur demese, O'nunla birlikte yükselecekti
ya ben, boşluktaki ben, ey sahra-i muallak

Sezai Karakoç *Hızır'la Kırk Saat*'in 32. saatinde²³, Hz. Peygamber'in Kudüs'teki sahra-i muallak kayasından mi'râca yükselişini anlatmıştır:

...

Kudüs'te
Hazırlandı kaya
Yerden yükselmeye bir parça
Ata binen süvariye
İlk dayanak ve ilk adak
Şehit gidişine kasaba taşlarının katılışı

...

Karakoç şiirin devamında Hz. Peygamber'in Mescid-i Aksâ'da diğer peygamberlere namaz kıldırıldığını, önce Cebrail ve Burak'la daha sonra Refref'le tek başına göğün katlarında yolculuk yaptığını ve en son da mi'râcdan dönerken *gök armağanı* olarak *namazı* getirdiğini anlatmıştır.

Sezai Karakoç *Alınyazısı Saati*²⁴ şiirinde ise sahra-i muallak taşından “yerden yükselen kaya” diyerek bahsetmiştir:

Artık burada taş bile durmak istemez
Ve ay'ı görmek istemez zeytin ağaçları
Eğilerek selâmlamazlar hilâli hurmalar
Artık ne Zekeriya ve ne İsa var

²³ Sezai Karakoç, “Hızır'la Kırk Saat”, **Gün Doğmadan**, İstanbul, Diriliş Yayınları, 2011, s. 258-265.

²⁴ Sezai Karakoç, “Alınyazısı Saati”, **Gün Doğmadan**, İstanbul, Diriliş Yayınları, 2011, s. 628.

Saramış bir tomar mı mucizeler

Ölülerin dirilişi şifa veren kelimeler

Ve ne de Miraçtan bir iz

Yerden yükselen kaya

Ali Ural, Kudüs için yazdığı *Cemre*²⁵ başlıklı şiirinin birkaç dizesinde de mi'râc mucizesine değinmiştir:

ey gastelerden şapka yapanlar güneşten korunmak için

ben Kudüs'ü görmedim görsem ne olacaktı ki sanki

-görülen başka şeyler de bul-

geceyi sırlayan bir burak mesela

üç gümüş tüy bırakan şafağın mübarek evlerine

art arda süzülen üç gümüş tüy bulanık düşlere doğru

Akif İnan'ın *Mescid-i Aksâ*²⁶ şiirinde Mescid-i Aksâ'nın şairin rüyasında şairle konuştuğu okura aktarılır. Müslümanlar kendisini unuttuğu için üzgün olan Aksâ, Müslümanlara mi'râc mucizesindeki önemini şair vasıtasıyla hatırlatır:

Burak dolanırdı yörelerimde

Miraca yol veren hız üssü idim

Bellidir kutsallığım şehir ismimden

Her yana nur saçan bir kürsü idim

Arif Ay'ın *Kudüs Konuşuyor*²⁷ şiirinde, Akif İnan'ın şiirindeki Mescid-i Aksâ gibi Kudüs de konuşur. O da Mescid-i Aksâ'nın mi'râc mucizesindeki önemini vurgular. Bu şiirde mi'râc, sadece Burak'ın göklere yükselmesi olayı söylenerek şiirde konu edilmiş, Hz. Peygamber'den "Kutlu Seyyah" olarak bahsedilmiştir:

Mescid-i Aksa

²⁵ A. Ali Ural, "Cemre", **Karabatak**, S. 37, Mart-Nisan 2018, s. 5.

²⁶ Akif İnan, "Mescid-i Aksâ", **Akıncılar**, S. 5, Ekim 1979, s. 3.

²⁷ Arif Ay, **a.g.e.**, s. 44.

ilk ve son durak
bende yükseldi Burak
bende yükseldi aşk
göklerin Kutlu Seyyah'ı

Ali Emre ise beyitler hâlinde yazdığı *Kudüs Avazı*²⁸ adlı şiirinin tamamında mi'râcdan bahsetme amaç ve niyetinde olmamakla birlikte bir dizede Hz. Peygamber'in yatağında yatarken Cebrail tarafından alınıp göğe yükseltilmesini ve yolculuğu esnasında Cennet'i de görmesini, Burak'la olan yolculuğunu hatırlatacak şekilde benzetmeler kurmuştur:

Arşı tutan bir ateş yakalım, pak avazlardan kunut biçelim

Terk edip yatakları uçmağa varalım Nebi'nin buraklarında

Seyfettin Ünlü'nün *Dokuz Basamak*²⁹ şiirinde mi'râc yalnızca bir imge olarak kullanılmış, mucizelerine yer verilmemiştir:

Ve dokundukça ellerimize miracın kuşları

Yürüdük eskimeyen hayatımızın eskimezliğine

İşte kim ne anlarsa kendinde tahammül diye

Tarih çöktükçe omuzlarımıza ve kar yağdıkça

Uyandık çocuk olduk Kudüs girdi rüyalarımıza

Cemalettin Turan *Kudüs ve Mescid-i Aksâ*³⁰ şiirinde mi'râcın Mescid-i Aksâ'da gerçekleştiğini vurgulamıştır:

Ey Mescid-i Aksâ senin, dört yanında Nebiler var

Efendimize açılan, mirâcın da kapısı var

İnsanlık için sınavsın, sende tüm bu yaşananlar

Ey Mescid-i Aksâ bizim, târihi bağlarımız var

²⁸ Ali Emre, "Kudüs Avazı", *İtibar*, S. 76, Ocak 2018, s. 36.

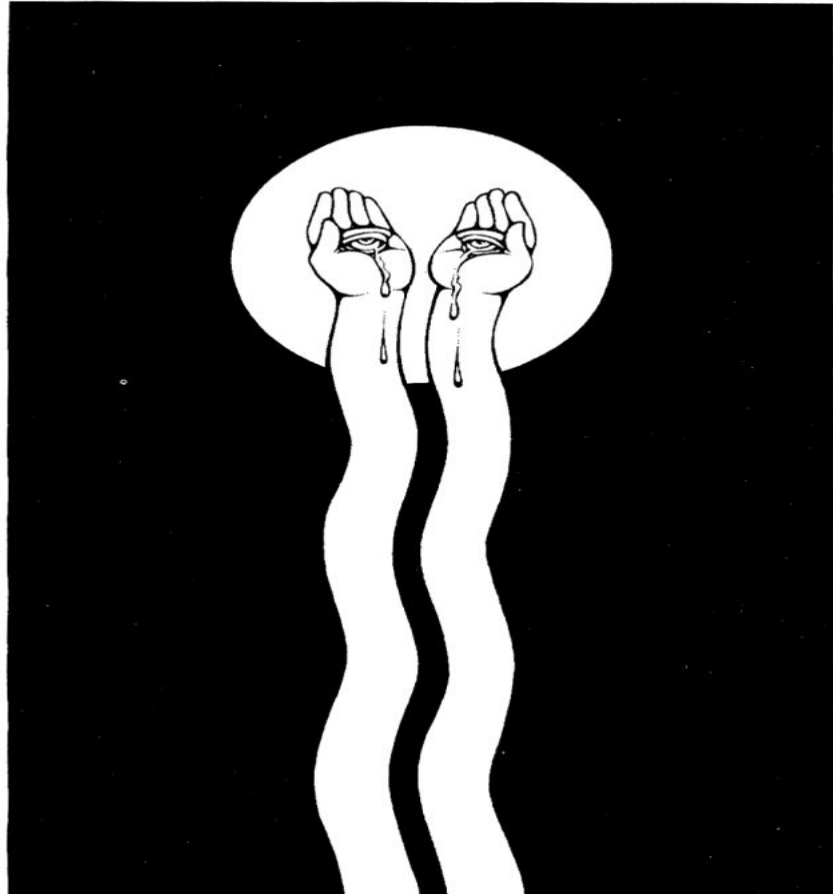
²⁹ Seyfettin Ünlü, "Dokuz Basamak", *Yedi İklim*, S. 297, Aralık 2014, s. 6.

³⁰ Cemalettin Turan, "Kudüs ve Mescid-i Aksâ", *Ay Vakti*, S. 172, Ocak 2018, s.

Rasim Demirtaş da *Kudüs Değil Misin?*³¹ adlı şiirinde Cemalettin Turan gibi mi'râcın gerçekleştiği mekânı “gökyüzüne kapı açan bucağı” olarak nitelemiştir:

hey Kudüs! doğru söyle sen Musa'nın ocağı
Muhammed'in gökyüzüne kapı açan bucağı
bahar nefesli İsa'nın can bahşeden kucağı
değil misin? değil misin? değil misin? değil misin?

İbrahim Demirci, *Kudüs Ey Ey* başlıklı kitabındaki herbir karikatüre bir şiir yazmıştır. Aycın'ın çizgilerine yansıyan mi'râcdan Müslümanların umudu olarak bahsetmiştir:

³¹ Rasim Demirtaş, “Kudüs Değil Misin?”, *Yedi İklim*, S. 294, Eylül 2014, s. 20.

Ey urvetülvüska, ey hablülmetin,
ey sebîlürreşad, ey sıratülmüstakim,
ey vahdetülvücut, ey susamışlara su veren pınar,
ey acıları dindirmek için gözyaşı dökken göz,
ey a'raza kaynak olan ayn,
ey daha iyi görünmek için karanlığa fırsat veren aydınlık,
ey fenaya mühlet veren beka,
ey isra,
ey mirac,
ey Kudüs!

Bu tende can, bu göğüste nefes durdukça

Aşkımız sensin, umudumuz sen!³²

Murat Menteş, *Enkazdaki Haylaz Göz*³³ şiirinde Kudüs'ün mi'râc şehri olduğunu vurgulamıştır:

...

miracı hatırlarken şehri-i mîrac kudüs'ü

kuzeyli çocuğun oyuncağı yakalıyor yetimi

elleri masmavi iki yengeç ölüsü

çokça bal sızıyor topuklarından

...

Hasan Ali Kasır ise Kudüs'e seslendiği *Kudüs Şiirleri*³⁴ başlıklı şiirinde mi'râca değinmiştir:

³² Hasan Aycın- İbrahim Demirci, **Kudüs Ey Ey**, İstanbul, İz Yayıncılık, 2017, s. 25.

³³ Murat Menteş, "Enkazdaki Haylaz Göz", **Yedi İklim**, S. 75-76, Haziran- Temmuz 1996, s. 15

³⁴ Hasan Ali Kasır, "Kudüs Şiirleri", **Filistin Şiirleri Antolojisi**, Haz.: Nurettin Durman, İstanbul, Anka Yayınları, 2001, s. 153.

...
bir bak Şu kanayan miracımıza
bak da anlat
paletler arasına sıkışmış y¼reklerimiz
yabancı mı kalmalıydı dudaklarına

o dudaklar
onurlanmıŐtı
ayaklarını ¼pmekle sevgilimizin
mescid-i aksa'mız bizim
konuk etmiŐti g¼k yolcusunu
sevgilisini sevgilinin
ve sevgilimizi
ve dahi acının b¼ylesini

...

3.2. KUD¼S'¼N PEYGAMBERLERLE OLAN İLİŞKİSİ

“Hz. İbrahim (as)’den Hz. İsa (as)’ya kadar ¼zerinde bir¼ok peygamberin yaşadığı, arzın mukaddes bir par¼ası olan Kud¼s Şehri, ¼ç semâvî din mensupları nazarında m¼stesna bir ¼nem taşımaktadır. İbn Abbas, “Kud¼s peygamberler tarafından kurulmuştur ve onların oturdukları, yaşadıkları bir yer olmuştur. Burada peygamberlerin dua etmediği, meleklerin inmediği bir karıŐ toprak par¼ası yoktur.” s¼zleriyle bunu en g¼zel Şekilde ifade etmiştir.³⁵

“Kud¼s, İslam i¼in nebevi tarihin taşa kazınmıŐ Şekli olması bakımından da ayrıca değerlidir. Kimi rivayetlerde sayıları iki y¼z yirmi d¼rt bin olarak zikredilen

³⁵ Saim Yılmaz, “İslâm Tarihinde Kud¼s”, **Yedi İklim**, Haziran- Temmuz 1996, S. 75-76, s. 32.

Peygamberlerin tamamı ya Kudüs'te ya da yakın çevresinde yaşamışlardır. Kudüs'e en uzak noktada risalet ile görevlendirilen Hz. Peygamber de yine miracı yoluyla Kudüs'e bitişmiştir.”³⁶

Kudüs peygamberler tarihi açısından önemli bir şehirdir. Her üç dinin medeniyeti bu şehirde kurulmuştur. Peygamberlere evsahipliği yapmış bu şehir, üç semâvî dine mensup şairler tarafından, yani Yahudi, Hıristiyan ve Müslüman şairler tarafından anlatılırken peygamberlere de muhakkak yer verilmiştir.

Modern Türk şiirinde Kudüs'le birlikte en çok anılan peygamberler Hz. Davut, Hz. Süleyman, Hz. Musa ve Hz. Muhammed olmuştur. Hz. İbrahim, Hz. Yakup, Hz. Yusuf ve Hz. İsa da şiirlerde bahsedilen peygamberlerdendir.

3.2.1. Kudüs Ve Hz. Süleyman

Hz. Davud'un vefatından sonra krallıkla birlikte peygamberlik de Hz. Süleyman'a verilmiştir.³⁷ Hz. Süleyman, Eski Türk şiirinde ve Halk şiirinde menkıbe ve kıssalardan faydalanılarak telmih, tenasüp, teşbih gibi sanatlar dolayısıyla yer almış ve müstakil mesnevi konusu olarak işlenmiştir.³⁸ Modern Türk şiirinde de aynı kıssa ve menkıbelerden faydalandığı görülür. Kudüs konulu şiirlerde ise genellikle Süleyman Mabedi / Mescid-i Aksa dolayısıyla Kudüs'teki kimliğiyle yer almıştır.

Hz. Davud, vefat edeceği sırada Hz. Süleyman'a Beytülmağdis Mescidini tamamlamasını vasiyet etmiştir. Hz. Süleyman Kudüs şehrinin çevresine enli, uzun, beyaz taşlarla hisar yaptırdıktan sonra, hükümdarlığının dördüncü yılında Beytülmağdis'in yapısına başlamıştır ki bu, Yüce Allah'ın çevresini mübarek kıldığını bildirdiği Mescid-i Aksâ'dır. Hz. Süleyman Mescid-i Aksa için yerdeki mâdenlerden altın, gümüş ve yâkut; denizden de türlü inciler çıkartmıştır. Kestirdiği türlü taşları ustalara yontturmuş, çam ve servi ağaçları getirtmiş, ağaçlardan biçilen tahtaları sıra sıra dizdirmiştir. Toplanan cevherleri düzeltirmiş ve süsletmiştir. Mescidin duvarlarını beyaz, sarı ve yeşil taşlarla ördürmüş, direğini hâlis billur taştan

³⁶ Ömer Lekeziz, “Dünyamızın Aynası Kudüs”, **Dil ve Edebiyat**, Röportaj: Yasin Aktay, S.108, Aralık 2017, s.49.

³⁷ M. Asım Köksal, **Peygamberler Tarihi**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005, s. 205.

³⁸ Hüseyin Akkaya, “Süleyman”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, C. 38, 2010, s. 60.

yaptırmıştır. Tavanını ve duvarlarını inciler, yâkutlar, türlü kıymetli cevherlerle süsletmiş, mescidin tabanına firûzec (safirus) denilen kıymetli taşlar döşetmiştir. Bu mescid, gecenin karanlığını dolunay gibi aydınlatmıştır. ³⁹ İşte bu nedenle Modern Türk şiirindeki Kudüs’ü anlatan şiirlerde Hz. Süleyman genellikle bu mescitle birlikte anılmıştır.

Ahmet Mercan’ın, Filistin direnişine ithaf ettiği *Gökyüzü Depremleri*⁴⁰ adlı şiirindeki iki dizede Hz. Süleyman ve Mescid-i Aksâ vurgusu vardır:

“ ...

Anne feryatları gökleri sarsar

Hadi Ammar Hadi Ammar durma at

Ebabiller sana kanat çırpırlar

Taşından büyük öfken bilenir

Yüreğin kadar sıkı avuçlarında

Süleyman seni seyreder sana güvenir

Mescid-i Aksâ’nın kapılarında

...”

Zülal Sema’nın *Silahsız El*⁴¹ şiirinde de Hz. Süleyman ile Mescid-i Aksâ arasındaki ilişkiyi görmek mümkündür:

...

Hız. Süleyman’dan sonra suskun

Yafa’da deniz, Hayfa’da taşlar ve Mescid-i Aksâ

...

³⁹ M. Asım Köksal, **a.g.e.**, s. 210.

⁴⁰ Ahmet Mercan, “Gökyüzü Depremleri”, **Haritada Kan Lekesi**, Haz.: Asım Öz, İstanbul, Pınar Yayınları, 2009, s. 94-95.

⁴¹ Zülal Sema, “Silahsız El”, **İtibar**, S. 76, Ocak 2018, s. 62.

İbrahim Demirci, Hasan Aycın'ın Mescid-i Aksâ'yı ve onun önünde gölgesiyle savaşılan İsrail askerini resmettiği çizgisini yorumladığı şiirinde Hz. Süleyman'dan bahsetmiştir. Çünkü Mescid-i Aksâ'da hâlâ Hz. Süleyman'ın izleri vardır:

Ava giden avlanır, evet, ama bu o değil.
Eden bulur derler. Doğru ama bu o değil.
Bumerang? Evet bir çeşit bumerang.
Jarusalem yani Dârusselâm denen bir beldede
Süleyman'ın kurduğu esenlik yurdunda
Süleyman'ın öğretisini simgeleyen bir mabedin önünde
Dürbünlü tüfekte cinayet işlemek
kendi kendini öldürmektir aslında.
Bir de şu var: Bu körlük, bu aymazlık bulutların umurunda değil!⁴²

⁴² Hasan Aycın- İbrahim Demirci, **a.g.e.**, s. 44-45.

Nureddin Durman *Ateşlerden Geçen Kim*⁴³ şiirinde Mescid-i Aksâ'nın yanı sıra Hz. Süleyman ve Sebe Kraliçesi Belkıs ile ilgili kıssaya telmihte bulunmuştur:

“I

İşte orada Mescid-i Aksa

Orada inceden inceye bir ağrı

Süleyman mülküne gözyaşı düştü

Nasıl da kalbinde fırtınalar kopmuştu Belkıs'ın

Nasıl da düşmüştü yola ilk mektup ile

Dağ taş bir ordu.

...”

Neml Sûresinde anlatılan Süleyman kıssasına göre, Hz. Süleyman'ın kuşu Hüdhd bir gün ortadan kaybolur ve geri döndüğünde Hz. Süleyman'a Sebe halkının ve melikesi Belkıs'ın Allah'a değil, güneşe taptıkları haberini getirir. Bunun üzerine Hz. Süleyman, Sebe halkına Allah'a şirk koşmamaları ve yalnız O'na inanmaları çağrısında bulunan bir mektup yazar ve Sebe melikesine gönderir.⁴⁴ Hz. Süleyman'ın heyetinden bir cin, Sebe melikesinin ihtişamlı tahtını, melike, Hz. Süleyman'ın sarayına gelmeden önce getirir. Geldiğinde tahtını orada gören melike Belkıs şaşırır ve Hz. Süleyman'ın sarayının ihtişamından etkilenerek Allah'a inanır. Kendisine saraya girmesi söylenince de parlak sırça sarayı su zannederek eteğini kaldırır. Hz. Süleyman oranın su olmadığını, camdan parlak bir saray olduğunu söyleyince hayreti artar ve bundan önce şirk koşup, nefesine zulmettiğini, şimdiyse Süleyman'la birlikte Allah'a teslim olduğunu söyler.⁴⁵ Nurettin Durman, şiirinde bu kıssayı hatırlatarak Süleyman dönemi ile bugün arasında bir eleştiri yapabilmenin imkanlarını sunmuş ve

⁴³ Nurettin Durman, “Ateşlerden Geçen Kim, **Haritada Kan Lekesi**, s. 42-43.

⁴⁴ Neml, 27/20-35.

⁴⁵ Neml, 27/38-44.

Belki'ı hayrete düşürüp Allah'a iman ettiren yapının bugün karşılaştığı Müslümanlara yapılan zulüm ve eziyet karşısında nasıl acı çektiğini vurgulamıştır.

Bünyamin Doğruer ise *Kudüs Yüklü Bir Hasret Sardı Beni*⁴⁶ şiirinde Hz. Süleymanın rüzgarlara hükmetme mucizesine değinmiş ve İsrail'in Süleyman Mabedi'ni bulmak iddiasıyla Mescid-i Aksâ'nın altını kazıyor oluşunu eleştirmiştir:

...

Mescid-i Aksâ kalır gerilerde
yanmış yenik kuşkulu hüznünü demler senelerce
ah davud oğlu süleyman bak ne halde mabedler
emrine amede kılınmış rüzgârları gönder
yapılan kazılardan kesik kesik kan sızıyor
arz sallanıyor duyuyorum toprağın damarı çatladı
kan kaybediyor

...

Ali Göçer, *Kudüs Gölgesi*⁴⁷ şiirinde Kudüs'teki önemini hatırlatacak şekilde tek bir dizede Hz. Süleyman'dan bahsetmiştir.:

Diken üstündedir orda ayla
usa eklenmiş bir düş uzantısı yaşamak
acının sevdanın ve ateşin
ve süleymanın ellerinin izdüşümü.⁴⁸

...

Kuşların dilinin kendisine öğretilmesi; cinlerden, insanlardan ve kuşlardan bir orduya sahip olması⁴⁹ rüzgârların ve şeytanlardan dalgıçlık edenlerin emrine

⁴⁶ Bünyamin Doğruer, "Kudüs Yüklü Bir Hasret Sardı Beni", **Haritada Kan Lekesi**, s. 154-155.

⁴⁷ Ali Göçer, "Kudüs Gölgesi", **Yedi İklim**, S. 75-76, Haziran- Temmuz 1996, s. 7.

⁴⁸ Bu şiir Şubat 1981'de Edebiyat Dergisinin 38+73. sayısında "Kudüs Çiçekleri" başlığıyla daha uzun bir şekilde yayınlanmıştır.

⁴⁹ Nemi, 27/16-18.

verilmesi⁵⁰ Hz. Süleyman'ın mucizelerindendir. Ahmet Mercan *Kudüs*⁵¹ adlı şiirinde Hz. Süleyman'ın bu mucizelerine telmihte bulunmuş ve Hz. Süleyman tarafından inşa edilen Süleyman Mabedinin bulunduğu Moriyah Tepesine / dağına vurgu yapmıştır:

cin / kuş / rüzgâr / dil bilmem

süleyman değilim ben

bir asa bilirim bir de beyaz el

iniyorum gelecekte geçmişe

daha ısınmamış alev

ortasına gök boşalmış hayal

uçurum uçurum uzayan rüya

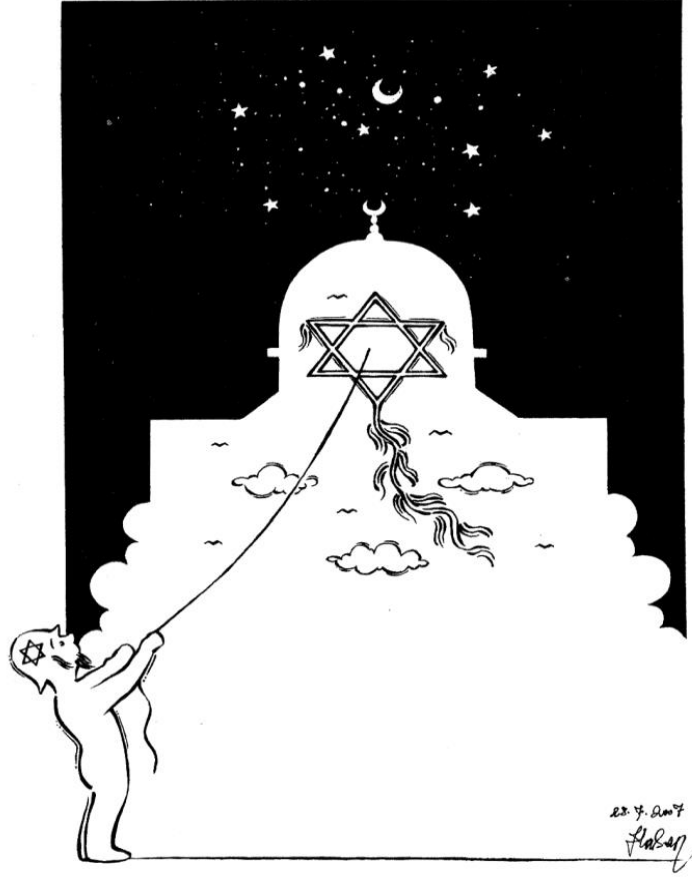
kudüs'te o dağ / dağda süleyman

...

İbrahim Demirci, Hasan Aycın'ın başka bir karikatürü için yazdığı şiirinde Hz. Süleyman'dan ve Kudüs'te bulunmuş diğer peygamberlerden de bahsetmiştir. Onun şiirlerinde peygamberlerin isimleri, genellikle İsrail'in Müslümanlara ettiği zulmü eleştirmek için kullanılmıştır:

⁵⁰ Enbiyâ, 21/81-82.

⁵¹ Ahmet Mercan, "Kudüs", **Yedi İklim**, S. 244, Temmuz 2010, s. 43.

Hey Moşe! Farkında mısın,
büyücülerin iplerine benziyor uçurtman.
Sen de uydurma bir Firavun'u andırıyorsun.
Musa'nın gerçek ümmeti biziz, biliyor musun?
Davud'un yıldızı, Süleyman'ın mührü;
ne miğferine yakışmış, ne uçurtmana.
Moşe, şunu iyice sok kafana:
Gökyüzüyle savaşa giren yeryüzü,
yenilmeye mahkûmdur Moşe!..⁵²

⁵² Hasan Aycın- İbrahim Demirci, **a.g.e.**, s.23.

Hasan Aycın'ın çizgilerinden yola çıkarak Süleyman'ın mührünü ve Davud'un yıldızını konu edindiği bir başka şiirinde İbrahim Demirci Yahudilerin Süleyman'ın mührünün ve Davud yıldızının anlamını değiştirerek kendi zulümlerine alet etmelerini eleştirmiştir:

Süleyman'ın mührü pırıl pırıldı,
Işıl ışıldı Davud'un yıldızı.
Tutsaklık damgasına döndürdünüz o mührü.
Kelepçeye çevirdiniz o yıldızı.
Utanmadınız zeytin dallarımızı dikenli tel yapmaktan
Yerle göğü birleştiren tevhid üçgenleri
özgürlüğümüzü hapseden bir kafes oldu.

Hangi gök kabul eder bu bayrağı?

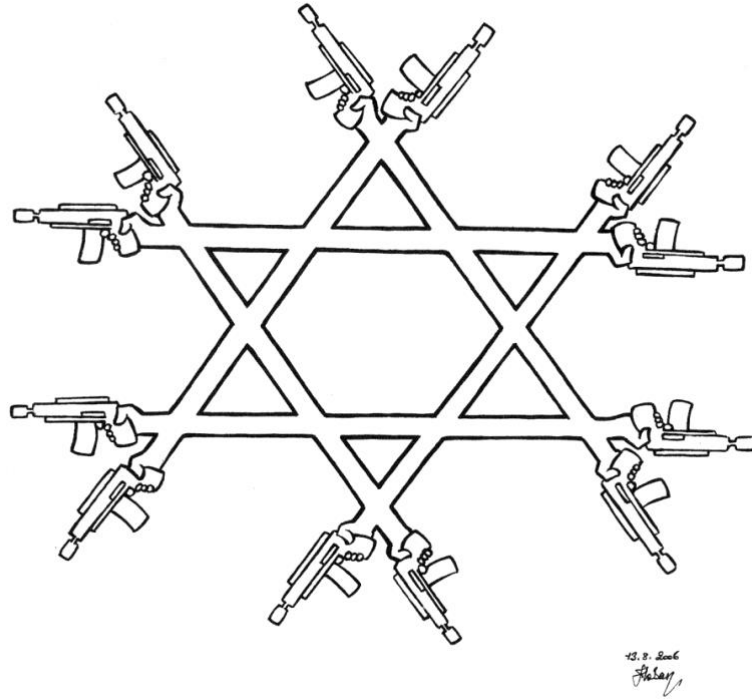
Hangi kuş, hangi balık parçalamaz bu ağı?

Bulutlar ve otlar ve toprak ve kurt ve kuş

Kudüs'ün kucağında birlik olup

Taşa tutacağız seni ey ihanet!⁵³

Hasan Aycın'ın bir başka çizgisinde görünen Davud yıldızından İbrahim Demirci, Hz. Musa'yı da anarak bahsetmiştir:

Yıldız dediğin ışık saçar,

Yol gösterir yıldız dediğin.

Doğu, batı, kuzey, güney, yer, gök

Altı köşe ve her şeyin merkezi o merkez

⁵³ Hasan Aycın- İbrahim Demirci, **a.g.e.**, s. 67.

Yedi kollu bir şamdan olur ve ıştır / -dı.

Böyle bilirdik, böyleydi, böyle kalmalıydı.

Hangi şeytandır Davud'un kalkanını

Saldırgan silahlara döndüren?

Musa'nın on iki pınarından su içenler

Nasıl oldu da on iki namluya dönüştüler?

Bu yıldız o yıldız olamaz!

Bu kalkan o kalkan değil!⁵⁴

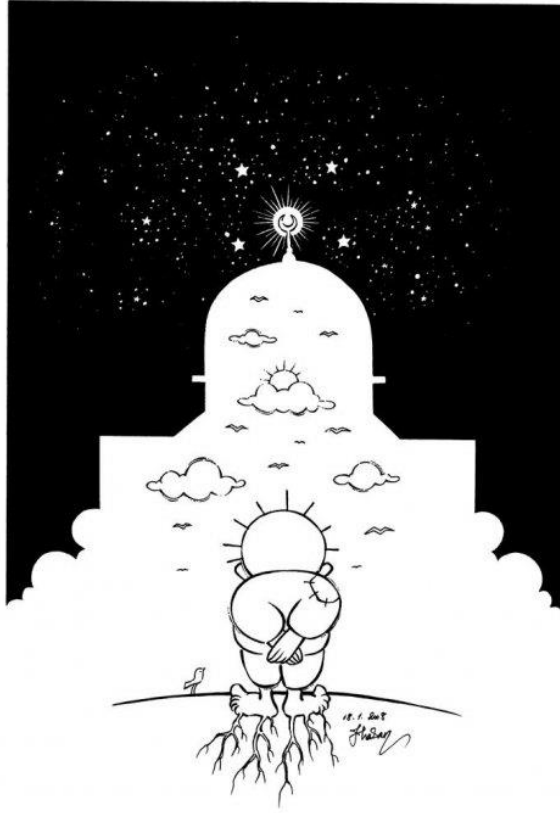
Süleyman'ın mührü, birinin tepesi diğerinin tabanına geçirilmiş iki eşkenar üçgenin meydana getirdiği bir sembol olup müslümanlar arasında "hatem-i Süleyman", yahudi ve hıristiyanlarca "Davud yıldızı" diye anılır. Hermetik gelenekte makrokozmosu temsil eder. Kadim Hind'de yaratıcı Vişnu üçgeniyle yok edici Şiva üçgeninin iç içe geçmiş şekli olarak yorumlanır ve maddi alemin yaratılışı ile yok oluşunu simgeler. Üçgenlerden birinin hayatın olumlu yönlerini, diğerinin olumsuzlukları temsil ettiğine inanılan bu sembol İslam öncesi Doğu kültürlerinde madde ile mana, iyi ile kötü, güzel ile çirkin, Tanrı ve kaos, derun ve masiva, kadın ve erkek gibi zıtlıkları temsil etmiştir. Rivayete göre, Hz. Süleyman'ın ateşe, suya, rüzgara, kuşlara ve hayvanlara hükmetmesini sağlayan yüzük şeklinde tılsımlı bir mührün sahibi olduğu, cennette Hz. Adem'e ait iken Cebrail tarafından Hz. Süleyman'a getirilmiş olan bu yüzüğün üzerindeki altıgen matifte ism-i a'zamin remzedildiği, Hz. Süleyman'ın ism-i a'zama hürmeten bu yüzüğü yalnızca abdesthaneye giderken çıkarıp Asaf adlı vezirine veya hanımı Arnine'ye teslim ettiği, mühür parmağında olmayınca hayvanlara hükmedemediği kaydedilmektedir.⁵⁵ İslâmiyetten önce ve sonra birçok kültür ve uygarlık tarafından mimaride, sanatta vb alanlarda bu mühür kullanılmıştır; fakat İsrail bu mührü şahsileştirmiş ve bayrağının ve dininin bir simgesi olarak kullanmaya başlamıştır. Böylece Süleyman mührü tarih boyunca sahip olduğu anlamı kaybetmeye başlamış, İsrail'in zulmü, bencilliği ve merhametsizliğiyle lekelenmiştir.

⁵⁴ Hasan Aycın- İbrahim Demirci, **a.g.e.**, s. 883.

⁵⁵ İskender Pala, "Mühr-i Süleyman", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, C. 31, 2006, 524.

İbrahim Demirci'nin her iki şiirde de eleştirdiği şey, Süleyman mührünün İsrail tarafından ele geçirilmiş olmasıdır.

Aynı kitaptaki bir başka Kudüs şiirinde İbrahim Demirci, Nurettin Durman gibi Hz. Süleyman ve Belkıs kıssasına telmihte bulunmuş, Kudüs'ün mucizevi yanına vurgu yapmıştır:

Olağan üstüdür Kudüs

Mucize üssüdür.

Gündüzünü gece kuşatır, gecesini gündüz.

Yerin altından göklerin ötesine

görünmez merdivenleri vardır.

Kubbesine alem olmaya gelmiştir hilâl.

Bilâl'in sesi gizlenmiştir bulutlarında.

Maveraya uçar kuşları Kudüs'ün

Hüdhüd, Süleyman, Belkıs

Davud, Zekeriya, Meryem, İsa

Gülümserler aynı güneşin altında

Toprağına kök salmıştır ayaklarımız.⁵⁶

3.2.2. Kudüs Ve Hz. Musa

İsrailoğullarına gönderilen ve kendisine Tevrat indirilen Hz. Musa, hem Yahudilik ve Hıristiyanlığa hem de İslam'a göre büyük bir peygamber ve İsrailoğullarını Firavun'un zulmünden kurtarıp hürriyete kavuşturan bir liderdir.⁵⁷

Her peygamber gibi onun da Allah tarafından kendisine verilen bazı mucizeleri vardır ve doğu edebiyatında bu mucizelerine telmihte bulunularak şiirler yazılmıştır. Modern Türk şiirindeki Kudüs şiirlerinde de onun adı geçmektedir; fakat Kudüs şiirlerinde Hz. Musa'dan bahsedilmesinin sebebi yalnızca mucizeleri değildir. Kudüs, onun önderliğinde bulunduğu İsrailoğullarına vadedilen topraklar arasındadır; ancak İsrailoğullarının isyankâr tavırları dolayısıyla Allah onlara Filistin'e / Kudüs'e girmeyi yasaklamıştır.⁵⁸ İşte bu sebeplerle Hz. Musa Kudüs şiirlerinde yer almıştır.

Kur'an'da Hz. Musa'ya dokuz mucize⁵⁹ verildiği bildirilir. Bu mucizelerden biri Hz. Musa'nın atasıdır. Firavun, Hz. Musa'ya kendinden başkasını ilâh tutarsa zindana atacağını söyleyince Hz. Musa, Allah'ın varlığına dair apaçık bir ispat getirdiğini söyler. Bunun üzerine Firavun, o ispatı görmek ister ve Hz. Musa, atasını yere bırakır. Asa koskoca bir ejderhaya dönüşür. Bir de Hz. Musa elini koynundan çeker çıkarır ve eli, bakanlara bembeyaz görünür.⁶⁰ Firavun bu mucizeler karşısında

⁵⁶ Hasan Aycın –İbrahim Demirci, **a.g.e.**, s. 41.

⁵⁷ Ömer Faruk Harman, "Mûsa", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C.: 31, 2006, s. 207.

⁵⁸ Bu konuda daha detaylı bilgi için bkz: Birinci Bölüm Kudüs'ün Tarihî Kimliği, İslamiyet'ten Önce Kudüs.

⁵⁹ İsrâ, 17/101.

⁶⁰ Hz. Musa'nın elini koynundan çıkarması ve elinin bembeyaz olması mucizesine yed-i Beyza denir.

da iman etmez ve Hz. Musa'nın bir sihirbaz olduğunu iddia eder.⁶¹ Hz. Musa'nın bir sihirbaz olduğunu kanıtlamak isteyen Firavun, bütün sihirbazları meydana toplar ve herbiri en büyük sihirlere yapıp insanları etkilerler. Bunun üzerine Hz. Musa'ya asasını yere bırakması vahyedilir, Hz. Musa asasını yere bırakınca asa, diğer sihirbazların yaptığı numaraları yutar. Böylece hakk meydana çıkar ve sihirbazlar, Hz. Musa'nın bir sihirbaz olmadığını anlayarak secdeye kapanır, Allah'a iman ederler.⁶²

Ahmet Mercan *Kudüs*⁶³ şiirinde Hz. Musa'nın bu iki mucizesine telmihte bulunmuştur:

cin / kuş / rüzgâr / dil bilmem
süleyman değilim ben
bir asa bilirim bir de beyaz el
iniyorum gelecekte geçmişe

Kudüs'le diyaloglar şeklinde yazdığı *Zeytin Dalı*⁶⁴ başlıklı şiirinde Ayşe Sevim, Allah'ın Hz. Musa ile asası hakkında konuştuğunu bildiren âyetleri⁶⁵ hatırlatır, fakat bu şiirde Allah'ın konuştuğu kişi Hz. Musa değil, Kudüs'tür. Hz. Musa'nın Rabbi ile arasında geçen konuşma, bu şiirde Kudüs ile Rabbi arasında geçmektedir:

...

asasına dayanmış Kudüs
soruyor Rabbi
“Elindeki nedir ey Kudüs”
“Ben ona yaslanırım, o Kudüslü kadınlardır” diyor şehir
Bu kadınlar ağaçtan meyve düşürür gibi
Gökten rahmet düşürüyorlar üzerlerine

⁶¹ Şu'arâ, 26/29-35.

⁶² A'râf, 7/117-122.

⁶³ Ahmet Mercan, a.e.

⁶⁴ Ayşe Sevim, “Zeytin Dalı”, *Karabatak*, S.37, Nisan- Mayıs 2018, s. 6.

⁶⁵ Tâhâ, 20 / 17-21.

Hız. Musa'nın elini asası mı tutuyor Kudüslü kadınlar mı
yaklaş da bak
çocukken kaybettiğin kalbin göğsüne hızla dönüyor
...

Hasan Aycın'ın yılan şeklinde çizdiği siyonizmin İbrahim Demirci şiirinde Hz. Musa'yı ve dinini zedelediğini vurgulayarak Hz. Musa'nın bu iki mucizesiyle Kudüs'ü İsrail'in elinden kurtarması için yakarıştığını bulunur:

Siyonizm bir yılan.
Musa'nın dinini de zehirlemiş olan bir yılan.
Barışın simgesi zeytin dalı
yakışır mı o yılanın ağzına?

Bu yılan, bir kuyruklu yalan mı yoksa?

Yılanlar da yalanlar da hakikatin karşısında

dağılıp yok olacak bir duman mı yoksa?

Yetiş ey Musa'nın asâsı, yetiş!

Yetiş ey yed-i Beyza!⁶⁶

İbrahim Demirci bir başka şiirinde yine Hz. Musa'nın mucizelerine telmihte bulunmuş ve Eski İsrail Başkanı Ariel Şaron'u eleştirmiş, Sabra ve Şatilla mülteci kamplarına vurgu yapmıştır:

Bunlar barış kuşları Ariel,

⁶⁶ Hasan Aycın- İbrahim Demirci, **a.g.e.**, s. 31.

Güvercin, kırlangıç, ebabil...
Onları karasinek sandığın besbelli!
Yanıldığın besbelli Ariel, yanıldığın besbelli.
Yüzüme bak Ariel, gözlerime bak:
Musa'nın "yumuşak söz"ünü konuşalım.
Büyü bozan, kayalardan pınar fişkirtan,
Kızıldeniz'de yol açan
Asâsını analım Musa'nın.
Bu silahla, bu kurşunlarla Ariel,
Sabra olur, Şatilla olur;
Kudüs olmaz, Kudüs olamaz!⁶⁷

Bu şiirde Hz. Musa'nın asasının denizi yarıp yol açması mucizesine de bir telmih vardır. Firavun ve ordusu Hz. Musa'nın liderliğinde Mısır'dan çıkan İsrailoğullarının peşine düşer ve onları bulur. O zaman Musa'nın ashâbı yakalandıklarını düşünerek korkuya kapılır. Hz. Musa ise ashâbına korkmamasını söyleyerek Allah'ın kendileriyle birlikte olduğunu belirtir. Bunun üzerine Hz. Musa'ya asasıyla denize vurması vahyedilir. Asa denize vurunca deniz ikiye ayrılır, her bölük koca bir dağ gibi olur ve Hz. Musa'yla birlikte ona inananlar selâmete erer. İnanmayanlar ise denizde boğulur.⁶⁸

Bu mucizelerin şiirlerde hatırlatılması İsrail'e binevi uyarı gibidir. Mucizelerin gerçekleştiği dönemde de isyan edenler İsrailoğullarıdır. Mucizeler onlara Allah'ın varlığını ve gücünü ispatlamak için gösterilmiştir. Onların içlerinde her dönem sapkınlığa uğrayan, yoldan çıkan, zulme meyleden olmuştur ve Allah her defasında kendine iman edenlerin yanında olup, onların zulmüne, isyanına mücadele etmemiştir. Bugün de bozgunluk çıkaran, Müslümanlara, mazlumlara zalimce davranan İsrail'dir. Muhakkak ki Allah her zaman olduğu gibi bugün de mazlumun ve kendisine iman

⁶⁷ Hasan Aycın- İbrahim Demirci, a.g.e, s. 61.

⁶⁸ Şuara, 26/62-63.

edenlerin yanındadır ve geçmişte olduğu gibi bugün de kazanan elbet Müslümanlar, iyiler olacaktır.

Daha önce de bahsettiğimiz *Kudüs Çiçekleri* adlı şiirinde Ali Göçer, Hz. Musa'nın kardeşi Hz. Harun'la birlikte İsrailoğullarını Firavun'un zulmünden kaçırırken yaptıkları yolculuğa ve bu yolculuk sırasında Hz. Musa'nın Allah'la görüşmeye (Tûr Dağına) giderken kavmini Hz. Harun'a emanet etmesine ve bu sırada kavmin tapmak için ziynet eşyalarını eriterek kendilerine böğüren bir buzağı yapmasına⁶⁹ telmihte bulunur:

Diken üstünde orda ayla
usa eklenmiş bir düş uzantısıdır yaşamak
acının sevdanın ve ateşin
ve Süleymanın ellerinin izdüşümü
altın buzağının gölgesi
Harundan ve Musadan kovulmuş
dönek kiraz
neden hüzündür Kudüs çiçekleri
ve baruttur biraz.

Hz. Musa'nın Tûr Dağı'na çıkmasına ve âsâ mucizesine Filistin / Kudüs için yazdığı şiirinde yer veren bir diğer şair de Ali Emre'dir:

...
Ölümcül ağular akıtılır hep sularına umudun
Silkinir / kardeşçe ineriz koynundan kitabın
Ölümcül kaygular bırakılır hep duldasına umudun
Zulme âsâ düşer tûra musa utanca zorba

⁶⁹ A'râf, 7/148.

Eğilip eşeleriz dağın eteğindeki kor ateşi
ne güzel ölürüz / ne güzeldir türküsü direnmenin
eğilip eşeleriz kızların avucundaki kor ateşi
Ele zincir düşer gönle cemre yola bismillah⁷⁰

3.2.3. Kudüs ve Hz. İsa

Kudüs, daha önce de bahsettiğimiz gibi pek çok peygambere evsahipliği yapmıştır. Bu peygamberlerden biri de Hristiyanlara elçi olarak gönderilen Hz. İsa'dır. Hz. İsa Yahudi ve Hıristiyanların inancına göre Yahudiler tarafından Kudüs'te çarmıha gerilmiş, öldürülmüştür. İslamiyete göreyse O, çarmıha gerilmemiş, göğe yükseltilmiştir.⁷¹

Hz. İsa, Yahudi din adamlarının şikayeti üzerine Romalı askerler tarafından yakalanmadan bir gün önce, Zeytin Dağı'nın eteklerinde Fısıh Bayramı'nda hazırlanan Seder yemeğini yemek üzere havarileriyle bir araya gelmiştir. Bu hadise, Hıristiyanlık tarihinde "Son Akşam Yemeği" olarak bilinir. Çarmıha gerilmesi ise "son akşam yemeği"nden hemen sonradır.⁷²

Hz. İsa'nın Beytullahim, yani Kudüs'te çarmıha gerilmesi olayını Filistinli karikatürist Naci el- Ali'nin⁷³ Hanzala imzalı karikatürlerinde de görmek mümkündür.

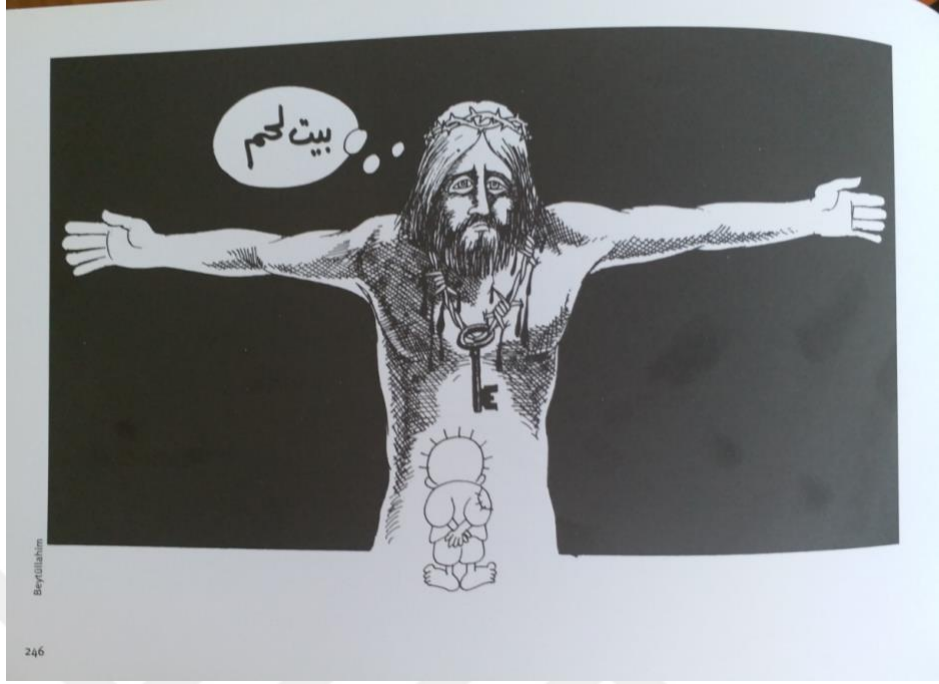
⁷⁰ Ali Emre, "Acıyla Sınanan", **Haritada Kan Lekesi**, Haz.: Asım Öz, İstanbul, Pınar Yayınları, 2009, s. 208-209.

⁷¹ Nisâ, 4/155-159.

⁷² Bu konuda detaylı bilgi için bkz: "İslâmiyet'ten Önce Kudüs", **Kudüs'ün Tarihî Kimliği**, , s. 12-13.

⁷³ Naci el-Ali, 1938'de Filistin'in Şecere köyünde doğmuştur. 1948'de İsrail'in Filistin'i işgal etmesiyle bütün Filistinli Müslümanlarla birlikte kendi topraklarından sürgün edilmiştir. Lübnan'daki mülteci kamplarına yerleştiğinde 10 yaşındadır. Ailesiyle birlikte yerleştiği bu kampta çok büyük zorluklar yaşamış, acılar çekmiş ve çocuk yaşında büyük bir zulümle karşılaşmıştır. Bir gün yurtlarına dönme umudu taşıyan tüm Filistinliler gibi o da evinin kapısını açacak anahtarı boynunda taşımış, bir gün kendi vatanına hür bir şekilde döneceğinin hayalini kurmuştur. Mülteci kampının duvarlarına, tanık olduğu zulmü çizgi çizgi kazımıştır. Yıllar sonra ise sırtı bize, yüzü zulme dönük 10 yaşında bir çocuk karakter olan Hanzala doğmuştur.

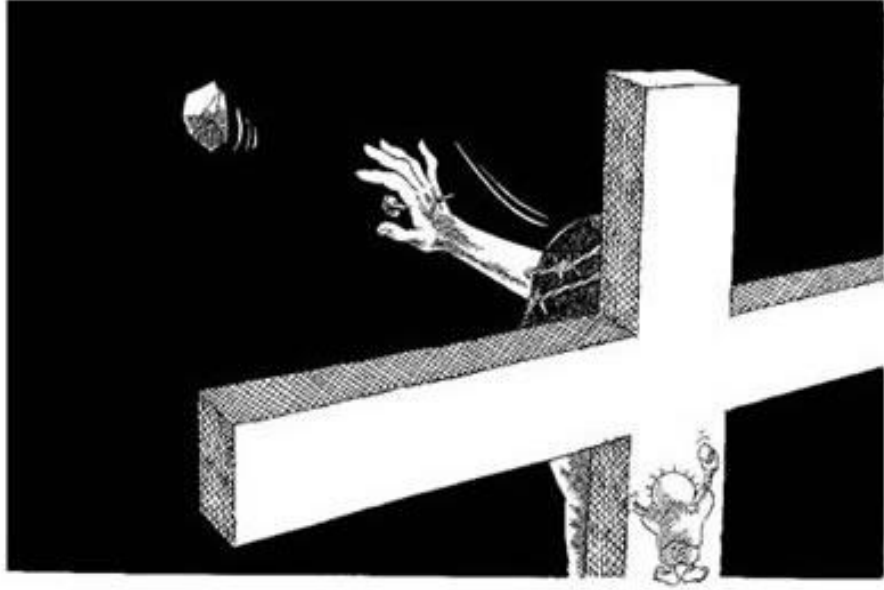
Gençlik dönemlerinde de Naci el- Ali zulme sessiz kalmamış, Ortadoğu'da yaşanan haksızlıkları, Müslümanların acılarını çizmeye devam etmiştir. Daha sonra 1959'da Lübnan'daki Sanat Akademisi'ne girmiş, fakat zorlu şartlar yüzünden tahsilini tamamlayamamıştır. Ali'nin çizdiklerini gören el- Hurriye

Gazetesi yazarlarından Gassan Kanafani, onu gazetede çizmesi için teşvik etmiştir. Böylece Naci el-Ali'nin çizimleri tüm dünya tarafından görülmüştür.

Zamanla Naci el-Ali'nin çizimleri Siyonistleri fazlasıyla rahatsız etmiştir. 22 Temmuz 1987'de çalıştığı Al Qabas gazetesinin Londra bürosuna giderken MOSSAD tarafından suikaste uğramış, yüzünden ölümcül bir yara almıştır. Yaklaşık 5 hafta sonra, 29 Ağustos 1987'de vefat etmiştir.

⁷⁴ Naci el-Ali, **Hanzala**, İstanbul, İz Yayıncılık, 2015, s. 246.

75

Hz. İsa, edebiyatta birçok yönüyle ele alınmıştır. Hz. Meryem'in Hz. İsa'ya gebe kalışı, doğumu esnasında ve bebekken gerçekleşen olağanüstü hâller, peygamberlik mucizeleri, özellikle elle donunması (mesh) ve nefesi ile körleri gördürüp hastaları iyi etmesi, ölüleri diriltmesi, dünyaya değer vermemesi, bir merkep sırtında gezmesi, kendi söküğünü kendisi dikmesi, ölmeyip göğe çekilmesi, dördüncü kat gökte bulunması, maddeden arınmış olması ve hiç evlenmemesi vs. birçok yönlerden eski şiirimizde çeşitli hayal ve sembollere konu olmuştur.⁷⁶

Modern Türk şiirinde ise Hz. İsa, sadece bu özellikleri dolayısıyla konu olarak işlenmemiştir. Özellikle Kudüs şiirlerinde yukarıda bahsettiğimiz “Son Akşam Yemeği”ne, “Elem Yolu”ndaki yürüyüşüne ve çarmıha gerilmesine telmih yapılmıştır.

Arif Ay, *Kudüs Konuşuyor*⁷⁷ şiirinde Hz. İsa'dan, bu saydığımız özellikleriyle bahsetmiştir. Ayrıca Hz. Davut ve Hz. Musa da aynı şiirde anılmıştır:

I

⁷⁵ Naci el- Ali, a.g.e., s. 211.

⁷⁶ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul, Kapı Yayınları, 2011, s. 235.

⁷⁷ Arif Ay, *Şiirimin Şehirleri*, İstanbul, Okur kitaplığı, 2011, s. 43.

Ben Kudüs
konuştum ve sustum
emanet olarak taşıdığım ilahi kelâmı
sahibine sunmak için
Zeytin Dağı Davut'un mührü
Moab dağları Musa'nın mührü
geçiyor Via Dolorosa'dan⁷⁸
sirtında çarmıhıyla İsa
'Son Yemek' duruyor hâlâ
toplanmadı masa
sönmedi şamdan

Rasim Demirtaş'ın *Kudüs Değil Misin?*⁷⁹ başlıklı şiirinde ise Hz. İsa, mucizelerinden biri olan ölüleri diriltten nefesiyle konu edilmiştir:

...

hey Kudüs! doğru söyle sen Musa'nın ocağı
Muhammed'in gökyüzüne kapı açan bucağı
bahar nefesli İsa'nın can bahşeden kucağı
değil misin? değil misin? değil misin? değil misin?

Sezai Karakoç da *Alınyazısı Saati*'nde⁸⁰ Hz. İsa'nın ölüleri diriltmesi mucizesine değinmiştir:

...

⁷⁸ Hz. İsa'nın sirtında taşıdığı çarmıh ile haça gerileceğı yere kadarki güzergâhı Via Dolorosa, yani Elemlı Yol olarak isimlendirilmiştir. (İsmail Taşpınar, Hz. İsa'nın Kudüs'e Düşen Gölgesi, s. 28.)

⁷⁹ Rasim Demirtaş, "Kudüs Değil misin?", **Yedi İklim**, Eylül 2014, S. 294, s. 20.

⁸⁰ Sezai Karakoç, "Alınyazısı Saati", **Gün Doğmadan**, İstanbul, Diriliş Yayınları, 2015, s. 628.

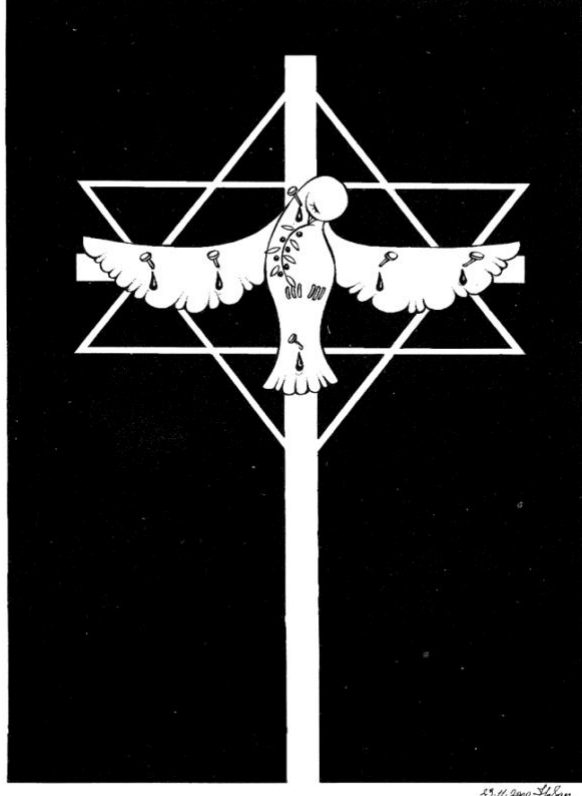
Ve ay' ı görmek istemez zeytin ağaçları
Eğilerek selâmlamazlar hilâli hurmalar
Artık ne Zekeriya var ne İsa var
Sararmış bir tomar mı mucizeler
Ölülerin dirilişi şifa veren kelimeler
...

Vefa Taşdelen'in *Körebe*⁸¹ şiirinde de Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesi hatırlatılır. Modern şiirin imkânlarıyla değişen imge ve benzetmeler bu şiirde kendini gösterir. Şair açıkça çarmıha gerilme olayından bahsetmiyor olsa da kullandığı *çivi*, *kanca* gibi imgelerle okura çarmıha gerilme olayını, geçmişte Hz. İsa'ya yapılanlarla bugün Kudüslü çocuklara yapılanlar arasındaki benzerliği göstererek hatırlatır:

...
güzel çocuk, çağdaş İsa, yüzün dönük ya sonsuza
bedenini tutuyor ya zehirli çiviler, kancalar
ah yükünü taşıyabiliyorsun ya golgota'ya
ne mutlu sana güzel çocuk ne mutlu sana!
...

İbrahim Demirci de Hz. İsa'nın çarmıha gerilme(me)si inancına değinen şairlerdendir. Hasan Aycın'ın çarmıhla ilgili bir çizgisi için yazdığı şiirinde Hz. İsa'nın çarmıha gerilme(me)sine telmihte bulunmuştur:

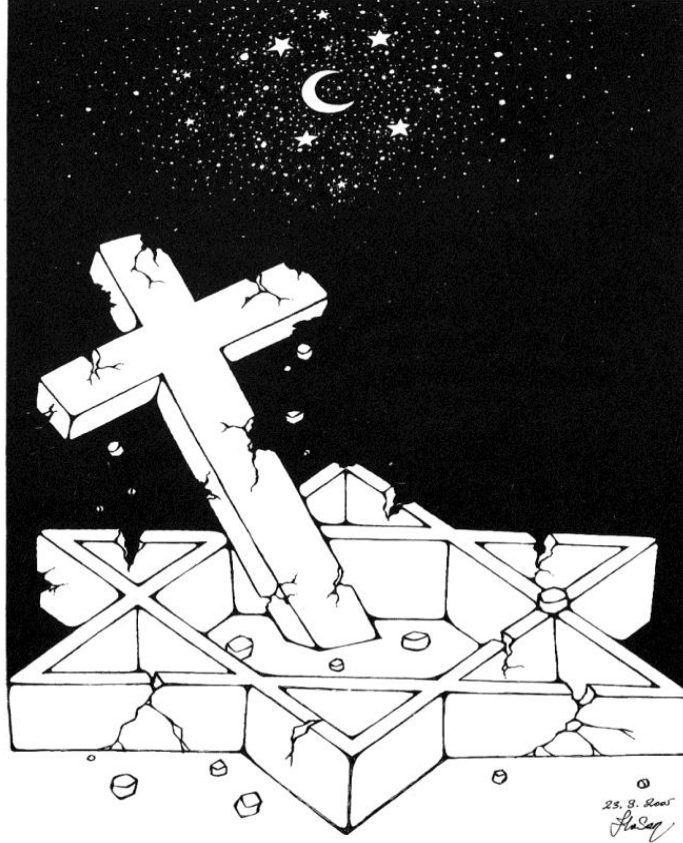
⁸¹ Vefa Taşdelen, "Körebe", **Edebiyat Ortamı**, Mart- Nisan 2018, S. 61, S. 11.

İsa efendimizi çarmıha gerip öldürmek istediler.
O zaman Allah onu bir kuş gibi göğe çekti.
Ona benzettikleri başka birini öldürdüler.
Hep yanıldı onlar, hep yanılttı.
Hep aldandı onlar, hep aldattı.
Yanılanlar ve yanıltanlar, aldananlar ve aldatanlar
El ele, yan yana, kol kola
Barışı çarmıha germekteler şimdi de.
Ey pervasız katil, ey pişkin cânî!
Allah'tan utanmıyorsan İsa'dan utan!

Allah'tan korkmuyorsan Musa'dan kork!⁸²

İbrahim Demirci, bir başka şiirde Hz. Musa'dan da bahsederek Hz. İsa'nın nefesindeki mucizeye telmihte bulunur:

İnsanın göklerle bağı kopunca, koparılınca
Başlar yavaş yavaş taşlaşma.
Yürekler mi önce sertleşir, beyinler mi bilmem.
Bildiğim, hızla taş kesilir en narin incelikler.
“Oysa nice taşlar vardır ki, içinden ırmaklar fişkirir,
... Allah'ın haşyetinden yuvarlanan taşlar vardır.”

⁸² Hasan Aycın- İbrahim Demirci, a.g.e., s. 89.

Meryem oğlu İsa'nın nefesini taşa hapsedenler,

Aldanmışlardır, aldatmışlardır.

Gazabı hak edenlerdir onlar.

Musa'nın buyruğunu taşa hapsedenler,

Aldanmışlardır, aldatmışlardır.

Sapkınlardır onlar, karanlıklardır.

Göğün yüce ayetleri daima parlayacaktır. ⁸³

3.2.4. Kudüs ve Hz. İbrahim

Hz. İbrahim'in babasının adı Târûh, annesinin adı da Ūřâ'dır. Babası mesabesinde olan Âzer ise put yapıp satmakla geçinen, bir rivayete göre de Nemrut'un veziri bir kişidir. Nemrut bir rüya üzerine ÷lkede iki yıl müddetle doğan bütün çocukları öldürtmeye başladığı sırada annesi onu gizlice dünyaya getirmiş ve Kûsâ civarında bir mağarada büyötmüştür. İbrahim daha küçük yaşlardayken putlara tapan Babil halkına hayret eder ve putların işe yaramaz, mânâsız şeyler olduğunu düşünörmüş. Bir gece yıldızları görönce "acaba benim Tanrım bu mu?" diye düşünmüş, yıldız kaybolunca ay için aynı şeyi düşünmüş, ay da kaybolunca Güneş'i Tanrı sanmış, ancak o da batınca onun da Tanrı olamayacağını anlamıştı. Bir gün bütün insanlar kurban kesmek için şehri terk edince pathâneye girip bir balta ile bütün putları kırmış ve baltayı da en büyük putun boynuna asmıştı. Halk geri dönönce onu sorguya çekmiş, o da bu işi en büyük putun yaptığını, çünkü baltanın onun boynunda asılı olduğunu, ona sormalarını söylemiştir. Halk putun hareket edemeyeceğini ve konuşamayacağını söyleyince de, "Konuşamayan ve size hiçbir fayda ve zararı dokunmayan putlara ne diye tapıyorsunuz?" demiştir. ⁸⁴ Bunun üzerine Nemrut onu cezalandırmak için büyük bir ateř yaktırmış ve bir mancınık ile onu ateşe attırmıştı. ⁸⁵

⁸³ Hasan Aycın- İbrahim Demirci, **a.g.e.**, s. 95.

⁸⁴ Hz İbrahim'in putları kırması, Enbiyâ, 21/57-68. âyetlerde anlatılmaktadır.

⁸⁵ Hz. İbrahim'in putları kırığı için putlara tapan kavim tarafından ateşe atılması Sâffât, 37/97. Âyette ve Enbiya, 21/ 68. Ayette anlatılmıştır.

Ateşe atılan Hz. İbrahim bir gül bahçesine düşmüştür.⁸⁶ Ateş günlerce yanmıştır. Oysa içi bir mucize ile gülistana dönmüştür. Bu ateşin bir gül bahçesi olduğunu söyleyenler de vardır. Nemrut'a Allah'a iman çağrısında bulduysa da onun kabul etmemesi sonucunda ailesi ve kendisine inananlarla birlikte Bâbil'i terk etmiştir. Önce Kudüs'e oradan da Şam'a gitmiştir.⁸⁷

Edebiyatta bütün yönleriyle söz konusu edildiği gibi hilye türündeki eserlerde de yer almış, hatta hakkında *Halîlnâme* (Abdülvasi ÇI.) adlı bir mesnevî de yazılmıştır. Hakkında efsanevî birçok bilgi mevcuttur. Göklerin ona açılması, arşı görmesi, arzın tabakalarını seyretmesi, günah işleyenlere beddua etmesi vs. bunlardandır. Kâbe'de "Makam-I İbrahim" adlı bir yer vardır. Divân şiirinde sevgilinin yanağı ateş olarak düşünülünce âşık İbrahim olmak ister. Bazen sevgilide İbrahimlik özellikleri var gibi gösterilir.⁸⁸

Modern Türk şiirinde de Hz. İbrahim kıssalarına, mucizelerine telmih vardır. Asaf Halet Çelebi'nin *İbrahim*⁸⁹ adlı şiiri Modern şiirde Hz. İbrahim'in konu edilmesine verilebilecek örneklerden biridir. Bu şiirde Hz. İbrahim, putları kırdığının anlatıldığı kıssayla okura hatırlatılır ve şairin kendi benliğiyle Hz. İbrahim'in elindeki balta arasında bir ilişki kurulur:

ibrâhîm

içimdeki putları devir

elindeki baltayla

kırılan putların yerine

yenilerini koyan kim

güneş buzdan evimi yıktı

koca buzlar düştü

⁸⁶ Ateşin Hz. İbrahim'i yakmaması Enbiyâ, 21/69-71. Ayetlerde anlatılmıştır.

⁸⁷ İskender Pala, **a.g.e.**, s. 224.

⁸⁸ İskender Pala, **a.g.e.**, s. 226.

⁸⁹ Asaf Hâlet Çelebi, **Bütün Şiirleri**, İstanbul, Yapı kredi Yayınları, 2009, s.12.

putların boyunları kırıldı

ibrâhîm

güneşi evime sokan kim

asma bahçelerinde dolaşan güzelleri

buhtunnasır put yaptı

ben ki zamansız bahçeleri kucakladım

güzeller bende kaldı

ibrâhîm

gönlümü put sanıp da kıran kim

Kudüs'te bulunması ve hem Yahudiliğin hem İslamiyet'in atası sayılması dolayısıyla Hz. İbrahim Kudüs'le ilişkilendirilir. Sümeyye Şeker'in *Kıyam*⁹⁰ adlı şiirinde Hz. İbrahim yine baltasıyla konu edilmiştir, fakat Modern şiirde *İbrahim* şiirinde de görüldüğü gibi Divân şiirinde olduğundan daha farklı, gündeme uygun imgeler kullanılarak bir hatırlatma, telmih yapıldığı dikkat çeker. Burada, Hz. İbrahim'in Hakk'ı ortaya çıkarmak için putları kıran baltasıyla, İsrail askerinin silahlı saldırılarına karşı koyan çocukların ellerindeki taşlar arasında bir benzetme yapılmıştır:

Serçeler besteler Kudüs rüzgârını

genişler gök şafak mor kınadır ufukta

bakışında Hamza'yı diriltten çocuk

avucundaki taş İbrahim'in baltası

çalınca arzın elleri göğün kapısını

bir tufan kopar

⁹⁰ Sümeyye Şeker, "Kıyam", *Yedi İklim*, Eylül 2014, S. 294, s. 22.

sesin Aksa için yağmur duası

Ali Emre ise *Acıyla Sınanan*⁹¹ başlıklı şiirinde Hz. İbrahim'in ateşe atılmasını hatırlatır:

...

Göle akşam düşer yele feryat güzele gam

Sokulur meymenetsiz bir harami gibi ihanet

Yine de kimselere vermez kendini sevgili Kudüs

Sokulur gözü dönmüş bir mermi gibi ihanet

Zindana yusuf düşer yüreğe ateş ateşe ibrahim

...

3.2.5. Kudüs ve Zekeriyâ, Yahyâ, Yakûb, Yusuf Peygamberler

Süleyman peygamberin neslinden gelen Hz. Zekeriyâ, İsrailoğulları peygamberlerindendir. Beyt-i Mukaddes'te Tevrat'ı yazan ve kurban kesen odur. Hz. Meryem'in dayısıdır. Hz. Meryem onun himayesinde büyümüştür. Çok ihtiyar yaşındayken oğlu Yahyâ dünyaya gelmiştir.⁹² Yahudiler tarafından şehîd edilmiştir. Şehîd edilişi hakkında iki rivayet vardır. Birincisi Yahudilerin Hz. İsa'nın babasız doğması üzerine onunla Meryem hakkında çıkardıkları dedikodudur. İkincisi ise Yahyâ'nın öldürülme fermanı çıkınca ona yardım etmesidir. Rivayete göre düşmanlarından kaçıp Beyt-i Mukaddes'te bir kavak ağacının içine gizlenmiş, ancak eteği dışta kalmıştır. Şeytan da bunu Yahudilere göstermiş, onlar da kavak ağacıyla birlikte Hz. Zekeriyâ'yı testereyle kesmişlerdir.⁹³

⁹¹ Ali Emre, **a.g.e.**, s. 209.

⁹² Hz. Zekeriyâ'nın evlat sahibi olmak için çok yaşlı, karısının ise kısır olduğu hâlde Allah'ın onu Yahyâ ile müjdelediği ve bir süre sonra da Yahyâ'nın dünyaya geldiği Meryem Sûresi'nin 2-11. âyetlerinde anlatılır. (Meryem, 19/2-11)

⁹³ İskender Pala, **a.g.e.**, s. 490.

Yahudiler tarafından şehîd edilen bir başka peygamber de Hz. Yahyâ'dır. Hz. Yahyâ, Zekerriyâ peygamberin oğludur ve İsa peygamberden 6 ay veya 3 sene önce doğmuştur. Çok genç yaşta kendisine peygamberlik verilmiştir. Musa peygamberin şeriatı ile amel etmekten İncil indirilmiş ve onunla amel etmeye başlamıştır. İsa peygamberin geleceğini, kavmine o haber vermiştir.⁹⁴ Zulmüyle meşhur olan Filistin hükümdarı Herod yahut Iterdos kendisine nikah düşmeyen bir kadını (rivayete göre kızkardeşini)⁹⁵ almak istemiştir, fakat Yahyâ bu durumun şeriata mugayir olduğunu söyleyerek bu evliliğe mâni olmuştur. Bu nedenle de Herot'un evlenmek istediği kızın teşvikiyle 30 yaşındayken başı kesilerek şehîd edilmiştir. Başının Şâm'daki Ümeyye camiinde, bir elinin Beyrut'ta medfun olduğu mervidir. Şehâdeti mevlid-i İsa gününe tesadüf etmekle her sene o gün başından kan sızarmış.⁹⁶

Hz. Zekerriyâ ve Hz. Yahyâ'dan Yahudiler tarafından şehîd edilmeleri sebebiyle Kudüs şiirlerinde bahsedilmiştir. Onların hayatları ya da peygamberlikleri hakkında bu şiirlerde detaylı bilgiler yoktur. Peygamberlere dahi acımadan vahşice davranan Yahudilerin bugün de tutumlarının değişmemiş olduğunu, mazluma ve iman edenlere karşı her zaman zulmettiklerini anlatmak için bu peygamberlerin şehadetleriyle bugün Kudüs topraklarında yine Yahudiler tarafından şehîd edilenler arasında bir bağ kurmuştur şairler. Sezai Karakoç *Alinyazısı Saati*'nin⁹⁷ bir dizesinde Hz. Zekerriyâ'dan, Hz. İsa'yla birlikte bahsetmiştir:

...

Ve ay'ı görmek istemez zeytin ağaçları

Eğilerek selâmlamazlar hilâli hurmalar

Artık ne **Zekeriya** var ne **İsa** var

Sararmış bir tomar mı mucizeler

⁹⁴ İskender Pala, **a.g.e.**, s. 477.

⁹⁵ İskender Pala, kendisine Musa peygamberin şeriatına göre nikâh düşen, fakat İncil'e göre evlenmeleri yasaklanan kişinin Herot'un kardeşinin kızı olduğunu söylemektedir. (İskender Pala, **Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü**, s. 477.

⁹⁶ Ahmet Talat Onay, **Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü**, Haz.: Cemal Kurnaz, Ankara, Kurgan Edebiyat, s. 425.

⁹⁷ Sezai Karakoç, **a.g.e.**, s. 628.

Ölülerin diriliş i şifa veren kelimeler

...

Erdal Çakır'ın *Tel'in Bildirisi*⁹⁸ şiirinde, İsrail'in şehid ettiği Müslümanların hepsinden Hz. Zekerriyâ ve Hz. Yahyâ olarak bahsedilmiştir. Çünkü zaman ve araçlar değişmiş olsa da hepsinin katili aynıdır:

...

Tarih hatırlar mı

Kudüs'lü olduğun bir günü,

Ya Ortadoğulu...

Sen,

Kitabımızdaki yabancı

Bir gün var mı

Zekeriya öldürmediğ in, Yahya öldürmediğ in.

...

Aynı şiirde Erdal Çakır, Yusuf kıssasına telmihle Hz. Yusuf ve Hz. Yakub'dan da bahsetmiştir:

Sen hiç ekmek pişirdin mi

Çocuk emzirdin mi İsrail,

Kafalarına misket bombası atmadan önce

Bir kez olsun denedin mi

Misket oynamayı onlarla

Dünyayı, Yusuf zannedip kuyuya atmadan önce

Bir Yakup bulup baktın mı gözlerine.

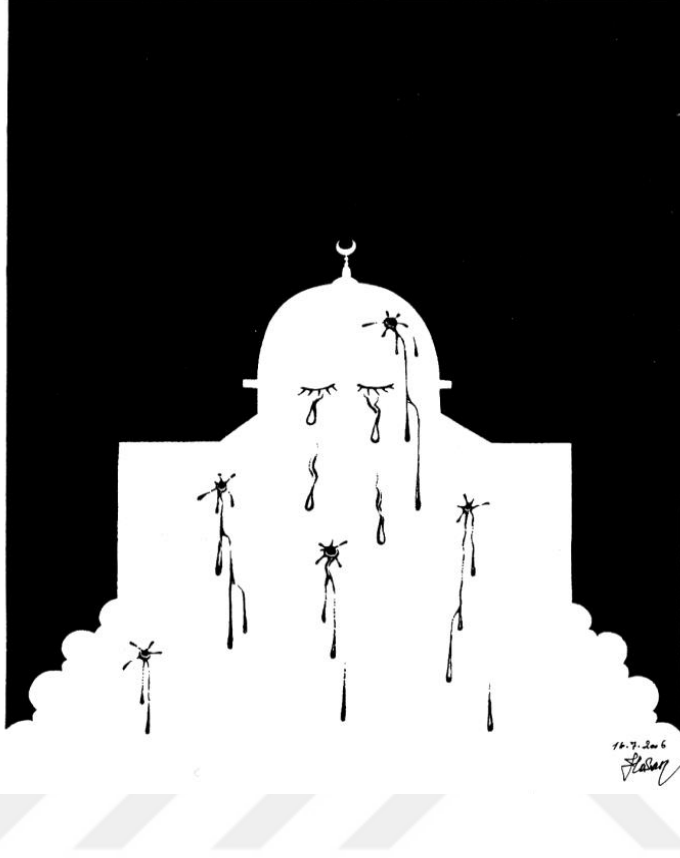
⁹⁸ Erdal Çakır, "Tel'in Bildirisi", **Haritada Kan Lekesi**, s. 128-129.

Bilindiği üzere Hz. Yusuf'un 11 kardeşi vardır. Bir gün Hz. Yusuf rüyâsında 11 yıldızın, güneşin ve ayın kendisine secde ettiğini görür. Rüyâsını babası Hz. Yakub'a anlatır. Hz. Yakub, oğluna bu rüyâyı kardeşlerine anlatmamasını tembihler ve Allah'ın kendisini seçeceğini, ona kendi ilmini öğreteceğini söyler. Bu rüya bunun müjdecisidir. Zamanla abileri Yusuf'u babalarıyla olan muhabbetinden dolayı kıskanır ve bir gün gezmeye götürmek bahanesiyle babalarından izin alarak Hz. Yusuf'u evden uzaklaştırıp kuyuya atarlar. Babalarına da "Yusuf'u kurt yedi." derler. Onun gömleğine sürdükleri sahte kanı gösterirler. Hz. Yakub oğlu Yusuf'tan haber alamayınca çok üzülür ve Allah'a sığınır. Ötelerden gelen bir kâfile Yusuf'u kuyudan çıkarır ve onu Mısırlı birine satar.⁹⁹ Oğlunun hasretinden günlerce ağlayan Yakub'un gözleri kör olur.

Erdal Çakır şiirinde bu kıssadan hareketle dünyayı Hz. Yusuf'a benzetir. Çünkü İsrail'in Müslümanlar üzerindeki tavrı Hz. Yusuf'un kardeşlerinin tavrına benzer; fakat İsrail'in kuyuya atmaya çalıştığı Dünya için ağlayacak, dua edecek bir Yakup mutlaka vardır.

Hz. Zekeriyya, Hz. Yahya ve Hz. Yakub'dan bahseden bir diğer şair de İbrahim Demirci'dir. Hasan Aycın'ın Mescid-i Aksâ'yı ağlarken çizdiği çizgisine karşılık Demirci, şiirinde Yahudilerin peygamberlere ettiği zulmü vurgular, ancak bu zulmün detaylarını vermez:

⁹⁹ Yûsuf, 12/4-21.

Kimdir ağlatan Mescid-i Aksa'yı?

Nedir taşları kanatan bu kin?

Zekeriya'ya ettikleriniz yetmedi mi?

Yetmedi mi Yahya'ya yaşattıklarınız?

Onlar sizin iyiliğinizi istiyorlardı oysa.

67'den beri 600'ü aştı saldırılarınız

Sizin yüzünüzden ve acısından ağlıyor sanıyorsunuz ya

Size ağlıyor belki de ve merhametinden ağlıyor.

Biraz yakından bakın: Yakup da ağlıyor.¹⁰⁰

¹⁰⁰ Hasan Aycın- İbrahim Demirci, a.g.e., s. 43.

Mehmet Kurtoğlu, *Savaşın Şehirleri*¹⁰¹ başlıklı şiirinde yukarıda alt başlıklar hâlinde haklarında bilgi verdiğimiz Kudüs’le bağı olan peygamberlerin neredeyse hepsine seslenmiştir. Bu şiirde her dizede bir peygambere, o peygamberin mucizesi veya özelliğiyle seslenmiştir şair. Bu peygamberler dizelerdeki sırasıyla; Hz. Musa, Hz. Davut, Hz. Süleyman, Hz. Yakub, Hz. Yusuf, Hz. Eyüb, Hz. İsa ve “Ey seçilmişler seçilmiş / Ey düşmanına merhamet dileyen” nidasıyla seslenen Hz. Muhammed’dir:

...

Ey allah dostu Ceddül Enbiya

Ey yarı yolda bırakılan

Ey sapanını çağın çocuklarına miras bırakan

Ey kuşdili konuşup mührünü çaldıran hükümdar

Ey evlat acısıyla gözleri kör olan

Ey aşkı ve iffeti öğreten köle

Ey dertlerini sabrıyla yenen

Ey çarmıha gerilen müjde

Ey Benî İsrail peygamberleri

Ey seçilmişler seçilmiş

Ey düşmanına merhamet dileyen

Merhamete muhtaç şimdi ümmetin...

...

¹⁰¹ Mehmet Kurtoğlu, “Savaşın Şehirleri”, *Şâirlerin Gazzesi / Geride Kalanların Türküsü*, Haz.: Adem Turan, İstanbul, İlke Yayıncılık, 2009, s. 224-226.

3.3. KUDÜS'TE İSRAİL VE DİĞER YABANCILAR

Yahudi topluluğu tarih boyunca bir vatani olmayan, pek çok peygambere eziyet eden, Allah'a ve peygamberlerine itaatsizlik ederek isyanda bulunan tek topluluktur. Kur'ân-ı Kerim'in pek çok âyetinde Yahudilerin olumsuzluklarından, isyankârlıklarından, cezalandırılmış olduklarından bahsedilir.

Kendilerine vadedildiğini söyledikleri topraklardan, Hz. Musa'nın liderliğinde girmeyi reddettikleri, Allah'a ve peygamberlerine karşı geldikleri için menedilmişlerdir. Allah, bu isyankâr davranışlarından dolayı onlara Beytü'l- Makdis'e girmeyi kırk yıl yasaklamıştır.¹⁰² Kendi hatalarını asla görmeyen ve kabul etmeyen Yahudilerse yıllarca Filistin üzerinde hak iddia etmiş, Filistin'i yurt edinmek için çaba sarf etmişlerdir. Nüfusunun çoğunluğunu Arapların oluşturduğu Filistin'i Araplar ise öylece Yahudilere bırakmak, kendi mukaddes vatanlarında bir yabancı gibi kalmak asla istememişlerdir.

Filistin'in kaderini çizmek için 29 Kasım 1947'de Birleşmiş Milletler Örgütüne üye elli altı ülke temsilcisi New York banliyösündeki Flushing Meadows'da toplanmışlardır ve Filistin'in kaderi Bileşmiş Milletler Örgütü'nün kararına bırakılmıştır. Uluslararası meclise Filistin'in Arap ve Yahudi olarak iki ayrı devlete bölünmesi teklif edilmiştir. Böylece otuz yıl süren iç savaşa son verilecektir, ama bu paylaşırma haritasında çok büyük haksızlıklar vardır: Kurulacak Yahudi devletinin topraklarının çoğunluğu ve neredeyse nüfunun yarısı Arap olduğu hâlde, Filistin'in yüzde elli yedisi Yahudiler'e bırakılmıştır. Ayrıca tasarı Kudüs şehrinin denetimini ne Araplara bırakmıştır ne Yahudilere. Kutsal yer olma niteliği ve sayısız ulusun üzerinde maddi çıkarlara sahip bulunması nedeniyle Birleşmiş Milletler'in denetimine bırakılan Kudüs, üzerinde ne Arapların ne de Yahudilerin başkent kuramayacakları bir uluslararası toprak olmuştur.¹⁰³ Ve nitekim büyük çabalar sonucunda "Otuz üçe karşı

¹⁰² Mâide, 5/21-26.

¹⁰³ Larry Collins – Dominique Lapierre, **Kudüs... Ey Kudüs**, İstanbul, Kronik Yayınları, 2017, s. 20.

on oy ve on çekimserle, Birleşmiş Milletler Genel kurulu Filistin'in paylaşılmasına karar vermiştir.”¹⁰⁴

Filistin'in paylaşılmasını gerçekleştirmekte en çok çaba gösteren Birleşik Amerika olmuştur. Dünyanın en önemli ve en etkili Yahudi cemaatinin oy baskısı karşısında kayıtsız kalamayan pek çok Amerikalı siyaset adamı, Filistin'e Yahudi göçünün engellenmemesi ve bir Yahudi devleti kurulması yönünde ateşli bir kampanya sürdürmüştür.¹⁰⁵

Bu durumda Kudüs'teki başlıca yabancılar ve Müslüman düşmanları Yahudiler ve sonra Amerika'dır. Yahudilere Birleşmiş Milletler toplantısından yaklaşık otuz yıl önce Filistin'de bir devlet kurma konusunda ilk fırsatı veren İngiltere de Kudüs'teki başlıca yabancıardan biridir. Birleşmiş Milletler'in tarihî toplantısından yaklaşık otuz yıl önce İngiltere, Dışişleri Bakanı Lord Arthur James Balfour'un 2 Kasım 1917'de büyük bankacılar ailesinin İngiltere kanadı şefi Lord Walter Rothschild'e yazdığı basit bir mektupta, “Majestelerinin hükümeti, Filistin'de Yahudi halkı için ulusal bir yuva kurulmasını olumlu mütalaa ediyor... Tabii Filistin'de yaşayan ve Yahudi olmayan toplulukların yurttaşlık haklarıyla dinsel haklarına hâlel getirecek hiçbir şey yapılmayacağı açıkça bilinmelidir...” diyerek Yahudilere Filistin'de bir devlet kurmak için ilk elle tutulur fırsatı vermiştir.¹⁰⁶ “İngiltere Siyonist Dernekleri Başkanı Lord Rothschild 18 Temmuz 1917'de İngiliz Dışişleri Bakanı Balfour'a kendi imzasıyla takdim ettiği mektupta üç önemli öneride bulunmuştur. Birincisi Filistin'in Yahudi vatani olması, ikincisi Yahudilere kısıtlama getirilmeden buraya göç etmeleri, üçüncüsü ise; Yahudilerin burada kendi kendilerini idare etmeleridir.”¹⁰⁷

Tarihî süreçte yaşananlar ne Amerik'nın ne de İngiltere'nin Filistin'deki Müslümanların hakları konusunda söylediklerinde samimi olmadıklarını göstermiştir. 1948'de kurulan İsrail Devleti'nin yaptığı ilk şey Filistinlileri yurtlarından sürmek, evlerini başlarına yıkmak, başta Mescid-i Aksâ olmak üzere kutsal mekânlarına saldırmak olmuştur. 1967'de Arp – İsrail arasında çıkan 6 Gün Savaşlarında galip

¹⁰⁴ Larry Collins vd., **a.e.**, s. 34.

¹⁰⁵ Larry Collins vd., **a.e.**, s. 24.

¹⁰⁶ Larry Collins vd., **a.e.**, s. 22.

¹⁰⁷ Paul Johnson, **a.g.e.**, s. 396.

gelince İsrail, Filistin'deki topraklarını üç katına çıkarmış, Filistinlileri kendi ülkelerinde yurtsuz bırakmıştır. Filistinli Müslümanlar İsrail'in zulmü yüzünden yıllarca mülteci kamplarında vatan özlemi çekmiş, evlerinin anahtarlarını -bir gün ülkemize döneceğiz ve evimize yine aynı anahtarla gireceğiz umuduyla- boyunlarında, ceplerinde taşımışlardır. Kaldıkları mülteci kamplarında pek çok olumsuzluk yaşamışlardır. Sabra ve Şatilla katliamı yaşanan olumsuzlukların, acının, zulmün en büyük, en kanlı örneğidir.

“1948 yılı, yani İsrail Devleti'nin resmi olarak ilan edilmesi (kuruluşu) Ortadoğu topraklarının ilk büyük sosyolojik depremi olarak kabul edilir.”¹⁰⁸ Filistinliler İsrail'in kuruluş gününe, “büyük felaket” anlamına gelen Nekbe demişlerdir. “Prof. Dr. Joseph Massad, 1948'i, yani büyük felaket Nekbe'yi¹⁰⁹ şöyle anlatır: “60 yıldan daha eski bir gerçekliktir ve halen bizimdir, bizimle birlikte yaşamakta, Filistin halkının yaşadığı tüm felaketlerle birlikte tarihi yazmaktadır. Nekbe'yi 128 yıldır süren ve halen devam eden tarihi bir çağ olarak değerlendiriyorum. 1881 yılında Filistin'de ilk Yahudi sömürgeleri baş gösterdiğinde, herkes biliyordu ki, bunun sonu gelmeyecek.”¹¹⁰

İsrail'in Kudüs'te yaptığı katliamlar, silahsız çocuklara bile silahla saldırması, hiç sebep yokken her yaştan pek çok Müslüman'ı hapse atması, Mescid-i Aksa'ya giriş çıkışları ve buradaki ibadetleri hadsizce kontrol altında tutması ve daha binlerce zulüm; sanatın pek çok dalına, en çok da şiire konu olmuştur. Hem Arap şiirinde hem de Türk şiirinde İsrail kınanmış, yazılan şiirler zulme karşı bir protesto, güçlü bir direniş olmuştur.

Sezai Karakoç'un *Diriliş* dergisinin ilk sayısında Yahudileri kınayan bir şiir yayımlaması direnişten dirilişe geçiş bağlamında önemlidir. Karakoç 78 dizeden oluşan *Ey Yahudi*¹¹¹ adlı bu şiiri 1969'da İsrail'in Mescid-i Aksâ'yı yakması üzerine yazmıştır. *Ey Yahudi*'yi, şiir kitaplarından hiçbirine almamış, bütün şiirlerini topladığı

¹⁰⁸ Güven Adıgüzel, “Ortadoğu'da Edebiyatın Alinyazısı: Çünkü Şiir, Kanayan Yaraya Seslenir!”, **İtibar**, S. 36, Eylül 2014, s. 48.

¹⁰⁹ Metnin orijinalinde “Nakba” yazmaktadır; ancak kelimenin Arapça yazımı dikkate alındığında “Nekbe” şeklinde telaffuz etmek daha doğru olduğu için alıntı boyunca kelime “Nekbe” olarak değiştirilmiştir.

¹¹⁰ Aktaran: Güven Adıgüzel, **a.g.m.**, s. 48.

¹¹¹ Sezai Karakoç, “Ey Yahudi”, **Diriliş**, S. 1, Ekim 1969, s. 47.

Gün Doğmadan'da da bu şiire yer vermemiştir; ancak Yahudilerin zulmü karşısında dik durmak ve İslam adına direnmek, kutsal emanetlere, Kudüs'e sahip çıkmak adına bu şiir önemlidir ve Modern Türk şiirinde "Kudüs ve Mescid-i Aksa bağlamında Filistin meselesi hakkında edebiyatımızda yazılan ilk şiirdir."¹¹²

Ey Yahudi'de İsrail'in Mescid-i Aksâ'yı yakmasıyla birlikte, geçmişte yaptığı zalimlikler de hatırlatılarak İsrail, gür bir sesle kınanmıştır. Şiirde Müslümanlar adına öz eleştiri yapılmış olması da ayrıca dikkat edilmesi gereken bir konudur:

Nihayet Mescid-i Aksâ'yı da yaktın ey yahudi
Asırlardır insanlığın ruhumu yaktığın gibi ey yahudi
Aya çıkararak göğe çıktığını sandın ey yahudi
Göğe çıktığına inanır inanmaz
Büyük Peygamberin göğe çıktığı yeri yaktın ey yahudi
Mescid-i Aksâ'yı yaktın ey yahudi
Daha doğrusu yaktığını sandın ey yahudi
Senin yaktığın gökteki Mescid-i Aksâ'nın ancak gölgesidir ey yahudi
Senin yaktığın Mescid-i Aksâ'nın ruhu değil,
Taş, toprak ve ağaçtan işarettir ey yahudi
Ölüler gibi donmuş bizlere de
Belki Mescid'in ateşinden bir köz düşer de
Buzlarımız çözülür ey yahudi
Sen vaktiyle peygamberlere ihanet ettiğin gibi
Şimdi de
Onların en büyüğünün miraca çıkış noktasına
Göğe yükseliş noktasına ihanet ettin

¹¹² Mustafa Özçelik, "Şiirimizde Kudüs ve Filistin Duyarlılığı", **Somuncu Baba**, S. 175, Çevrimçi: <https://somuncubaba.net/edebiyat/siirimizde-kudus-ve-filistin-duyarligi/> (15 Mayıs 2018)

Sen asıl kendi kurtuluşuna ihanet ettin
Mescid-i Aksâ'nın ruhu yakılmaz
Yakılan ancak taş ve topraktır
Sen asıl kendini yaktın ey yahudi
Sen ancak kendi ruhunu ateşe attın
Cehennemleştirdin kendini ey yahudi

Kudüs'ü aldıktan sonra
Gazze'de yapmadığın iş kence kalmadıktan sonra
Demek Mescid-i Aksâ'yı da yaktın ey yahudi
Utanmazlığını en son uca çıkardın
Tanrıdan çekinmediğini
İnançsızlığını
Kara yürekliliğini
Zulûm aşkını
Bir kere daha ilân ettin

Hakettiğin cezayı en şiddetli bir şekilde çekeceksin ey yahudi

...

Arif Ay, *Filistin*¹¹³ başlıklı şiirinde Kudüs'te İsrail'in masum insanların üzerine sürdüğü buldozernere bir atıfta bulunmuş, bu buldozernere bir imge olarak kullanmıştır. Şiir boyunca Kudüs'e gidememekten hayıflanarak İsrail'in Kudüs'teki Müslümanlara yaptığı fiziksel saldırıları, kendi ruhunda, hücrelerinde hissettiğini imgelerle anlatmıştır:

¹¹³ Arif Ay, "Filistin", **Merdiven Şiir**, S. 3, Mayıs – Haziran 2005, s. 94.

Yenişehir’de bir akşam vakti
Kudüs’e en son tren ne zaman kalktı
Hücrelerimde İsrail buldozerleri
Ölüp ölüp dirilmekteyim
Aranızda ben bir ‘dünya sürgünü’ yüm
Kudüs’e tren en son ne zaman kalktı

...

Nadir Aşçı, 7 Aralık 2017’de Batı Şeria’da yer alan El Halil şehrinde gözleri bağlanarak çok sayıda İsrail askeri tarafından gözaltına alınan 16 yaşındaki Fevzi el-Cüneydi için yazdığı *Cüneyd*¹¹⁴ şiirinde İsrail’den, Amerika’dan ya da Yahudilerden ismen bahsetmeyerek onların Filistinlilerden toprak çaldıklarına vurgu yapmıştır. El-Cüneydi, Filistin’de ABD Başkanı Donald Trump’ın 6 Aralık 2017’de Kudüs’ü "İsrail’in başkenti" olarak tanımasının ardından çıkan olaylarda direnişin sembolü olmuştur.

...

elma çalmaya benzemiyor toprak çalmak
benziyor fakat benzemiyor, neyi sakladım
biri bozunca ritmini bu yürümelere
iki adım öne çıkıyor, çıkmıyor adım

...

Alper Gencer ise *Büyük İsrail Projesi*¹¹⁵ başlıklı şiirinde Yahudi tarihinden bahseder. Onların Hz. Musa’ya karşı nasıl saygısız davrandıklarına, kendilerine altından bir buzağı yapıp tapmalarında öncülük eden Samiri’ye, Firavun’a, Hz. Muhammed’in son peygamber olarak gönderilişine ve bütün bu olanlar karşısında Yahudiler’in tutumlarına, Filistinli Müslümanlara yaptıkları zulme bu şiirde yer

¹¹⁴ Nadir Aşçı, “Cüneyd”, *İtibar*, S. 76, Ocak 2018, s. 45.

¹¹⁵ Alper Gencer, “Büyük İsrail Projesi”, *Şâirlerin Gazze’si / Geride Kalanların Türküsü*, Haz.: Âdem Turan, İstanbul, İlke Yayıncılık, 2009, s. 331-335.

vermiştir. Alper Gencer şiirinde Yahudiler'e "ey Sion Dağı sakinleri!" diyerek seslenmiştir. Şiirin sadece bir dizesinde "Mescid-i Aksâ" dolayısıyla Kudüs geçmiştir:

...

ey Sion Dağı sakinleri!

...

Vaktiniz varsa Şehadet yoluna

Tüm Filistin'li çocukların adına

Tüm bu toprağı ölü tarlalarına dönüştüren gazaba lânet edip

O büyük yılanın boynunu koparmaya tenezzülen

Sil baştan yıkıntıları onarmaya

Mescid-i Aks'da omuz omuza

Saf tutup iki rekat namaz kılarak

Tevbe edin!

Tevbe edin, vakit az, çocuklar ölüyor

Tevbe edin, dünyada tüm Müminler'in

Her saat yüreğini yeni bir hınç bürüyor

Mustafa Yürekli de *İlk Ölüm*¹¹⁶ şiirinde Yahudilerin Kudüs'e olan zulmünü, bu zulme alet olan *hançerin* üzüntüsünü anlatmıştır:

...

Kudüs tam karşımda

göğsünde bir hançer

(Bu hançer

yabancı değil

¹¹⁶ Mustafa Yürekli, "İlk Ölüm", **Haritada Kan Lekesi**, Haz.: Asım Öz, İstanbul, Pınar Yayınları, 2009, s. 136-139.

benim canımı da
yakıyor)
/Haçer önce kendini kanatmış
Yahudi eline geçtiği için
ve aralıyor gökyüzünün yağmurlu kapılarını
rüzgârlı pencerelerini

O haçer bugüne dek
hep aynı cephede döğüştü
türkülerimizle
Haçer ki
hırçın kokulu bir İsrail karanfiline
yenik düşmüş şimdi

Recep Garip *Filistin'e Ağıt*¹¹⁷ şiirinde İsrail Devleti kurulmadan önce İngiltere'nin Yahudilere Kudüs'te bir devlet kurmak için ilk fırsatı vermesine, Birleşmiş Milletler tarafından Filistin'in Yahudiler ve Filistinliler arasında bölünmesine değinmiştir:

...

Ve bin dokuz yüz on altı;
Filistin tutsak olur İngiliz'e
Ağlar anneler, ağlar babalar
Yürekler dağlanmıştır.
Herzl görmese de, sevinir bütün Yahudi.

¹¹⁷ Recep Garip, "Filistin'e Ağıt", **Haritada Kan Lekesi**, Haz.: Âsım Öz, İstanbul, Pınar Yayınları, 2009, s. 104-105.

Babam ağlar, anam ağlar.

Yıl bin dokuz yüz kırk dokuz;

Birleşmiş milletler böler üçe Filistin'i

Gazze Mısır'a, Gor çukuru ve Yahudiye Ürdün'e

Tabariye, Batı yaylaları, Necef gölü, İsrail'e

Bir elma gibi bölünür Filistin

-Yürek paramparça-

Tarih ve insan, Yahudi ve Müslüman,

Kenan ülkesinin yeşil toprakları kıraçlaşan.

Şair de savaşı bu ülkede, özgürlük için

Sina dağından haykırır Filistinli bir çocuk,

Şiir olur, mermi olur, gül olur.

Hüseyin Atlansoy *Kaçak Yolcu*¹¹⁸ şiirinde eleştirel bir şekilde Batılıların kendilerini açığa çıkarmadan, gizleyerek Kudüs'te var olduklarından bahsetmiştir:

...

batılı olsam – bir frank örneğin

şeytanımı bir ikonaya gizleyip

atımı sürerdim Kudüs'ün tozlu yollarında

yalnızlığa gerçek bir acının haykırışına

...

¹¹⁸ Hüseyin Atlansoy, "Kılıç ve Kadeh 1", *Kaçak Yolcu*, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 1998, s. 47-48.

Ali Göçer'in *Kudüs Çiçekleri*¹¹⁹ şiirinde Kudüs'teki yabancı, Tevrat'ta bahsedilen Yehova'dır. Tevrat'a göre devirler boyu ve nesiller boyu Tanrı'nın adı Yehova'dır.¹²⁰

...

Toprağın göğsünde karanfil

ayak izleri ÖNDER'in

ezilir paletlerin altında

onuru değil mi yeryüzünün

çek ellerini Yahova

boğazından özgürlüğün.

Çağın ağrıyan azı dişleri

beynimize uzanan kanlı fitil

ama değişecek Kudüs çiçekleri.

Sare Öztürk *Ellerin Kurusun*¹²¹ başlıklı şiirinde Yahudilerin Mezmurlar'da yazan "Sürgün edilen İsrail çocuklarının şarkısı"na bir göndermede bulunur. Mezmur'da Kudüs için şöyle denilmektedir:

"Ey Yerusalım (Kudüs), seni unutursam

Sağ elim kurusun!

Seni anmaz,

Yerusalım 'i (Kudüs 'ü) en büyük sevincimden üstün tutmazsam,

*Dilim damağıma yapışsın. "*¹²²

¹¹⁹ Ali Göçer, "Kudüs Çiçekleri", **Edebiyat**, S. 38+73, Şubat 1981, s. 2.

¹²⁰ Çıkış, 3/15.

¹²¹ Sare Öztürk, "Ellerin Kurusun", **Karabatak**, S. 37, Mart – Nisan 2018, s. 17.

¹²² Mezmurlar, 137.

Sare Öztürk, şiirinde Kudüs'e girebilmek için her yolu mübah kılan, çocuklara her gün yeni kâbuslar imal eden Yahudilerin Kudüs'ü unutulursa değil, yaptıkları bu zulüm dolayısıyla ellerinin kesilmesi gerektiğini vurgular:

sen bu çocukları dilim
dilim ucunda tankların
ağlattın, bağırıttın, öldürdün

sen bu çocukları dişlerinden çeke
çeke çeke fırlattın, yapıştı fındık burunları
yamyassı camlara seyrederken
ağlayarak, bağırarak, ölerек
canlı canlı imalatını kâbusların

sen bu çocukları kolsuz, bacaksız,
anne kucağından çeke
çeke çeke koparttın
kanadı fındık burunları
ağlayarak, bağırarak, ölerек

sen bu çocukları kese
kese kese...

ellerin kurusun ve tebb!

Mustafa Özçelik'in *Beni Bir Yahudi Öldürdü*¹²³ şiirinin her bendinde Yahudiler tarafından öldürülen bir kişinin sesi yükselir. Bu şiirde sesi yükselen, bir Yahudi tarafından öldürülen bazen üç yaşındaki bir çocuktur, bazen *göğsünü kurşunlara veren yiğit Yâsir'inin dul eşidir, ölürken bile kalbi hâlâ Filistin diye çarpan bir direnişçidir* bazen. Şiirin tamamında Filistin'de Yahudilerin öldürdüğü Müslümanların sesi duyulur ve son olarak şair şöyle der:

Ekber olan Allah'tır ve kibrin dağı
Dümdüz edebilecek olan O'dur
Biz lâyük olmasak da masumlarımız için
Dul kadınlarımız, çaresiz ihtiyarlarımız için
Mukaddes mabedi Aksa için
Ve sevdiği Musa aşkına, İbrahim aşkına
Biliyorum güvercinler uçuracak dağlarımızda
...

Bünyamin Doğruer, *Kudüs Yüklü Bir Hasret Sardı Beni*¹²⁴ şiirinde ise Yahudilerden "yahudi virüsleri" diyerek bahsetmiştir:

...
kudüs'üm benden çalınan sevgili kudüs'üm
şimdi senden uzağım uzak ve çemberinde ruhum
dünya sunulur bizlere her gün
kanatlarını kan sularında yıkamış bir kuş gibi
tüm vahşetlerini tezgahına sermiş
batı şeria, gazze, kudüs, beyrut derken
ortadoğu sokaklarında kum taneleri çapında yahudi virüsleri.

¹²³ Mustafa Özçelik, "Beni Bir Yahudi Öldürdü", **Şâirlerin Gazzesi Geride Kalanların Türküsü**, Haz.: Âdem Turan, İstanbul, İlke Yayıncılık, 2009, s. 64-67.

¹²⁴ Bünyamin Doğruer, "Kudüs Yüklü Bir Hasret Sardı Beni", **Haritada Kan Lekesi**, s. 154-155.

Mehmet Kurtoğlu'nun *Savaşın Şehirleri*¹²⁵şiiirinde de Yahudilerin olumsuzluklarından öfkeyle bahsedilmiştir:

...

Ey Firavun sürgünleri

Peygamber kâtilleri

Kitabınızda "Neşideler Neşidesi"

Mâbetlerinizde kan ve şarap

Meryem'e inat kirleniyor kızlarınız

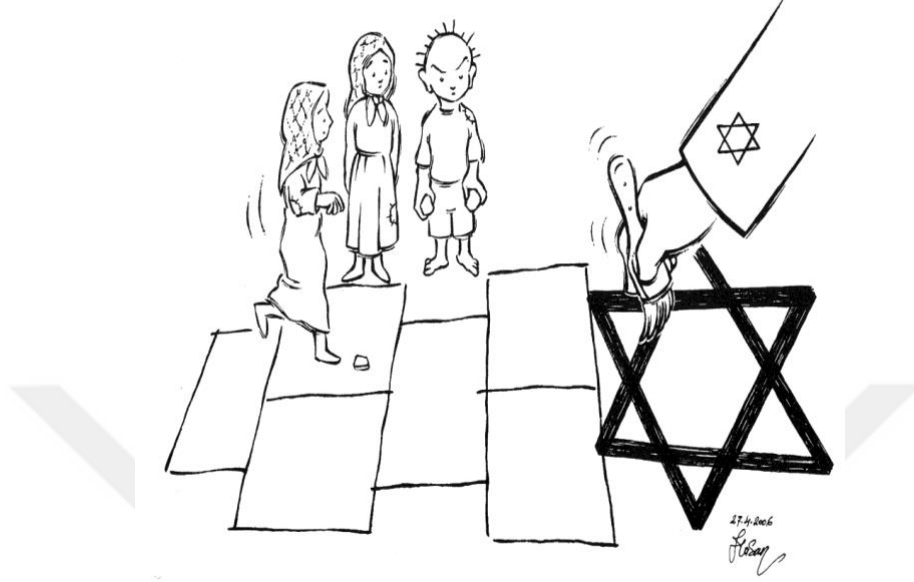
Oğullarınız buzağılar dikiyor meydanlara

Utanmıyorsunuz!

...

İbrahim Demirci, Hasan Aycın'ın Hanzala'yla birlikte çizdiği oyun oynayan çocukların gözünden anlatmıştır Kudüs'teki yabancıları:

¹²⁵ Mehmet Kurtoğlu, "Savaşın Şehirleri", *Şairlerin Gazzesi / Geride Kalanların Türküsü*, s. 224-226.

Bu topraklarda biz çocuklar,
oyunlar oynardık bildiğimiz gibi.
Çok eski zamanlarda nasıl çizildiyse çizgileri
süregelmiş süregiderken oyunumuz,
bir yabancı, bir hooyrat, bir vandal el,
narin çizgilerimizin yerine kalın mı kalın
bir saçmalık kafesi çizdi
keskin, sert, sivri bir pranga gibi...
Oyunumuzu bozmaya hakkı varmış gibi!
Haksızlık bu, apaçık haksızlık!¹²⁶

¹²⁶ Hasan Aycin- İbrahim Demirci, a.g.e., s. 118-119.

Hasan Akay, *Kudüs Daima*¹²⁷ başlıklı şiirinde kelime oyunu yaparak Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanıdığını söyleyen ve Büyük Elçiliği'ni Tel- Aviv'den Kudüs'e taşıyacağını açıklayan ABD Başkanı Donald Trump'tan bahsetmiştir:

...

Yaşasın! Anneler ve Kudüsler!

Kahrolsun Trump'etli virüsler!

İnan Mescid-i Aksa

Cehennem arza aksa

Asla vazgeçmeyecek

Ömer duruşundan ve

Hamza vuruşundan!

...

Aynı şiirde Akay, Yahudilerden “şeytani nazar” olarak bahsetmiştir:

...

Ey uğruna her şeyin feda olduğu şehir!

Ey arzın en vakur yeri

Ey yok edilmek istenen

Barışın bereketin sükûnetin kalbi!

Kezzap atmak istiyor senin yüzüne

Şeytani nazar! Ey Yahudi

Kudurmuşsan git Nabukadnazzar'dan al intikamını!

Masumların göz nurundan değil!

...

¹²⁷ Hasan Akay, “Kudüs Daima”, **Karabatak**, S. 36, Ocak- Şubat 2018, s. 9-11.

Ali Seyyah, Ahed Tamimi'ye ithaf ettiği *Dur İhtarı*¹²⁸ şiirinde Yahudiler'den “sokakta gezen zalim ayakkabılar” diyerek bahsetmiştir:

...

geziyor sokaklarda zalim ayakkabılar
duvarlardan korkuyor yazılı şehadetten
çakıl taşlarından ve yumruklardan gerili
korkuyor her gece tabutlardaki bakıştan

...

3.4. KUDÜS VE ZEYTİN AĞAÇLARI

Kudüs'teki Zeytin Dağı'nın Yahudiler, Hıristiyanlar ve Müslümanlar için önemi büyüktür. “Yahudi geleneğine göre yeryüzündeki Kudüs gibi bir de gökte Kudüs vardır. Talmud'da Tanrı'nın yerdeki Kudüs'e girmeden gökteki Kudüs'e girilemeyeceğini bildirdiği nakledilmektedir. Yahudi dinî literatürünün bir kısmında semavî Kudüs'ün dünyanın sonunda yerdekinin yerini almak üzere ineceği belirtilmektedir. Yahudilerde, Kudüs yeniden kurulduğunda ve ölümler diriltildiğinde mabedin bulunduğu tepeye yakın olduğu için zaman kazanmak ve sıkıntıyı azaltmak amacıyla, Zeytindağı'na gömülme arzusu vardır.”¹²⁹

Hız. İsa, din adamlarının şikâyeti üzerine Romalı askerler tarafından yakılmadan bir gün önce Zeytin Dağı'nın eteklerinde havarileriyle birlikte “Son Akşam Yemeği” olarak bilinen Fısıh Bayramı'nda hazırlanan Seder yemeğini yemiştir. Yemekten sonra dua ve ibadet etmek üzere Getsemani Bahçesi'nde bir yere çekilmiştir. Burada ölümünün yaklaştığını hissederek hüzünlenmiş, secdeye kapanıp dua etmiştir. Yeni Ahid'de anlatılan bu hadiseden de anlaşılacağı üzere Hız. İsa'nın ibadet esnasında secde ettiği açıkça ifade edilmektedir. Bugün behir duvarlarının dışında yer alan bu bahçedeki zeytin ağaçlarının Hız. İsa döneminden kalma olduğuna inanılır. Günümüzde buradaki zeytin ağaçlarından elde edilen zeytinyağı, bazı önemli

¹²⁸ Ali Seyyah, “Dur İhtarı”, **Karabatak**, S. 37, Mart – Nisan 2018, s. 18.

¹²⁹ Ömer Faruk Harman, “Kudüs”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, s. 326.

kiliselerde vaftiz ve takdis yağı olarak halen kullanılır. Getsemani bahçesinde yetişen zeytinlerin çekirdeklerinden ise tespih yapılır. Burası aynı zamanda Romalılar döneminden itibaren uzun yıllar fakirlerin, hastaların ve cüzamlıların sığınağı olmuştur. Zeytin ağaçlarının yer aldığı Getsemani Bahçesi'nde ayrıca Hz. İsa'nın yakalanmadan önce son gecede hissettiği ıstırapın hatırası olarak Katoliklerin 1924'te inşa ettikleri ve yapımına birçok ülkenin katkıda bulunduğu Milletler Kilisesi de yer almaktadır. Kilisedeki sunağın önünde bulunan kayaya Hz. İsa'nın dua ve ibadet etmek için secdeye kapandığı kabul edilir. Ayrıca aynı bahçenin başka yerinde, Luka İncili'nde yer alan, Hz. İsa'nın yakalanmadan önce şehri ve Süleyman Mabedi'ni seyrederek ağlamasının anısına inşa edilen ve yapımı 1955'te tamamlanan Gözyaşı Kilisesi yer alır.¹³⁰

Müslümanlar içinse Zeytin Dağı'nın önemi Kur'ân'da, Tîn Sûresi'nde geçen bir âyetten gelir. Kur'ân-ı Kerîm'de meyvelerden sadece *incir* ve *zeytinin* üzerine yemin edilmiştir. “Ebu Hureyre –radiyallahu anhu- Hazreti Resûl'den –sallallahu aleyhi ve sellem- rivayet eder: Hakk Teâlâ Kurân'da dört dağa and içer: ‘Tîn’e ve Zeytûn’a andolsun. Sinâ Dağı’na andolsun, bu güvenli şehre (Mekke’ye) andolsun ki biz, gerçekten insanı en güzel bir biçimde yarattık.’¹³¹

Tîn ile kastedilen Şam Dağı'dır. Zeytûn ile kastedilen de Kudüs'teki Zeytâ Dağı'dır. Tûr-u Sînîn'den kasıt Hz. Mûsa'nın –aleyhisselam- münacat ettiği Tûr Dağı'dır. *Ve hazel beledil emin* (bu güvenli şehir) ile kastedilen Mekke şehridir. Hakk Teâlâ'nın bunlara and içmesinden kasıt bu dağların onun katında hürmetli ve aziz olmalarından dolayıdır.”¹³²

Kudüs'te bu denli önemli bir mekân olması hasebiyle Kudüs şiiirlerinde Zeytin Dağı'na da yer verilmiştir. Adem Turan'ın *Zeytin Meseli*¹³³ buna örnektir. Hatta bu şiiirde isim olarak Kudüs hiç geçmez. Hz. İsa'nın havarileriyle Zeytin Dağı'nın eteklerinde yediği “Son Akşam Yemeği” ve havarilerinden birinin kendisini ele vermesiyle uğradığı ihanet anlatılır. Bilindiği üzere Hz. İsa, “Son Akşam Yemeği”nde,

¹³⁰ İsmail Taşpınar, **a.g.m.**, s. 27-28.

¹³¹ Tîn, 95/1-3.

¹³² Muhammed el-Yemenî, **a.g.e.**, s.134.

¹³³ Adem Turan, “Zeytin Meseli”, **Yedi İklim**, S. 179, Şubat 2005, s. 3.

ertesı gün içlerinden birinin kendisini ele vereceği kerametinde bulunmuştur.¹³⁴ Şiirin son bendinde ise Tîn Sûresi, 1.âyetten bir iktibas vardır:

Zeytinle konuşuyorum zeytindağı'nda, simsiyah!

Bir âyindeymiş gibi diz çöküp kalıyorum.

Bir ağaç ve kelebek resmi çiziyorum

Tuzlu sular basıyorum çatlamış dudaklarıma.

Yaaa.. diyorum sonra, iç çekip uzatarak

Bu makası ne yapmalı, bu ihaneti

Bu yürüyen dağı, bu havârileri

Bu üç vakit çalınan borazanı, bu kükürtlü geceyi

Bu akan kanı, simsiyah!

Herkes olduğu yerde kalakaldıysa, ne diyebilirim!

Zeytinle konuştuysam, zeytini zeytin bilerek konuştuysam, ne diyebilirim!

Bir uzaktan, bir yakından bakarak konuştuysam

Bir o yana, bir bu yana dönerek konuştuysam

Dudaklarımdaki ateşi tebessüme çevirerek konuştuysam

İşte böyle konuştuysam, bizden bilerek konuştuysam!..

Dinle: ekmekle suyun bir mekânı vardır, zeytinin de!

Dinle: göğsümdeki siyah taşın bir nedeni vardır, örümceğin de!

Biz şimdi zeytine bakalım, öpelim onu çatlamış dudaklarımızla

¹³⁴ İsmail Taşpınar, **a.g.m.**, s. 27.

Bir avuç toprak olup vuralım kendimizi yerden yere, vuralım ha!

Bir tarih düşelim simsiyah kanımızla, vurulup düşelim!

Bir de incire yer açalım, tûr-i sînâ'ya ve emin belde'ye...

Sonra and içip gidelim...

İbrahim Tenekeci de *Müminlerin Baharı*¹³⁵ şiirinde Kudüs şehrinden ismen bahsetmez. O da bu şiirde andığı “zeytin ağaçları”yla Kudüs’e işaret eder:

Zeytin ağaçları arasında ah

Topraktan yükselen sesi duyarsın.

Yaşıyor hâlâ muhammed durra¹³⁶

Sanma erkenden sözü kesilmiş.

Göklerin ne yaman filistin

Gündüz bile görünüyor süreyya.

Gelecek elbette müminlerin baharı

Görecek inşallah evlatlarımız.

Ebeubekir Eroğlu'nun *İlk Kible Şehri*¹³⁷ başlıklı şiirinde de zeytine vurgu yapıldığı görülür:

iki çıplak ayakla adım atıp

varamadım ilk kible şehrine

zeytinleri düşleyen bir çocukken

¹³⁵ İbrahim Tenekeci, “Müminlerin Baharı”, *İtibar*, S. 76, Ocak 2018, s. 63.

¹³⁶ Muhammed Durra, 30 Eylül 2000'de, ikinci İntifada'da İsrail ile Filistin arasında çıkan çatışmada Gazze Şeridi'nde babasının kucağında şehit edilmiş ve ikinci İntifadanın sembolü olmuştur.

¹³⁷ Ebubekir Eroğlu, “İlk Kible Şehri”, *Berzah / Toplu Şiirler 1968-2006*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2011, s.

o kadar umduğum halde

...

Habil Tecimen aslında Kudüs için yazmadığı *Oto Otobüs Gar Terminal ve Bahar*¹³⁸ şiirinin bir bendinde Kudüs diyen zetin dallarından bahseder:

...

Çok iş var daha bitirdik derken

Dağlar iş olur yürür

Mavzerler tutar ellerimden

Kalemler kitaplarıyla yürür

Çok iş var daha testi kırık, sular akmış

Çocuklar kilometrelerce

Metrelerce

Ödürülür

Süt bardakları fillerin elinde

Kimsesiz ve sessiz

Dalların Kudüs diyen dilleri

Zeytinlikten yükselir

...

İsmail Karakurt, genelde Filistin, özelde Gazze ve Kudüs için yazdığı şiiri *Kuşlar Gök Bulamaz*'da¹³⁹ “Zeytûn semti”ne değinir. İşgalden dolayı ülkenin, şehirlerin bütün renkleri siyaha dönmüştür:

Zeytûn semti siyaha çalar,

Gülü kırmızısı, göğün mavisi siyaha

¹³⁸ Habil Tecimen, “Oto Otobüs Gar Terminal ve Bahar”, *Yedi İklim*, S. 256, Temmuz 2011, s.9-11.

¹³⁹ İsmail Karakurt, “Kuşlar Gök Bulamaz”, *Şairlerin Gazze’si / Geride Kalanların Türküsü*, s. 173-174.

Kuşlar gök bulamaz uçmaya

Yüzler tanınmaz olur

Gazze’de, Filistin’de...

...

Ayşe Sevim, *Zeytin Dalı*¹⁴⁰ şiirinin son bendinde zeytin dallarının Kudüs direnişindeki rolünden bahsetmiştir:

...

her Müslümanın Kudüslü olduğunu

fısıldamış Aksa’daki zeytin ağaçları

zeytin dalları uzayıp savaştan delikanlılara dönüşmüş.

Zeytin ağaçlarının ve güllerin savaştan, işgallerden yorgun ve solgun hâline değinen bir başka şair de Bünyamin Doğruer’dir. *Yıldız Kesmiş Ağaçlar*¹⁴¹ şiirinde o da hem Gazze’den hem Kudüs’ten bahseder:

Zeytin ağaçları yorgun

Güller ürpertili

Mavi bir gecenin koynunda

Fosfor bombalarıyla

Vurulup düşen yıldızlar

Birbir dökülüyor zambaklara

...

Sezai Karakoç, *Alınyazısı Saati*¹⁴² şiirinde, zeytin ağaçlarını kişileştirir ve terk edilen Kudüs’e üzüldüğü için zeytin ağaçlarının ay’ı görmek istemediğini söyler:

¹⁴⁰ Ayşe Sevim, “Zeytin Dalı”, *Karabatak*, S. 37, Nisan-Mayıs 2018, s. 6.

¹⁴¹ Bünyamin Doğruer, “Yıldız Kesmiş Ağaçlar”, *Haritada Kan Lekesi*, Haz.: Asım Öz, İstanbul, Pınar Yayınları, 2009, s. 151.

¹⁴² Sezai Karakoç, *Gün Doğmadan*, s. 628.

...

Ve Kudüs şehri. Gökte yapıp yere indirilen şehir.

Tanrı şehri ve bütün insanlığın şehri.

Yeşile dönmüş türbelerin demiri

Zamanın rüzgâr gibi esen zehriyle

Ve yatırlar patır patır kaçıyor geceleri

Boşaltıyorlar işgal edilmiş bir şehri boşaltır gibi

Kaçıyorlar Lût şehriden kaçır gibi

Tuz heykele dönüşmemek için Tanrı gazabıyla

Susmuş minarelerin azabıyla

Yıkılmış cami kubbelerinin ıstırabıyla

Ve şehit kemiklerinin bakışı bir başka bakış

Artık burada taş bile durmak istemez

Ve ay'ı görmek istemez zeytin ağaçları

Eğilerek selamlamazlar hilâli hurmalar

...

Ferhat Öksüz'ün *Zafer Yakazanındır*¹⁴³ başlıklı şiirinde de Zeytin Dağı geçmektedir:

II

Zeytin Dağı'nda gözler, Aksa'ya baktıkça

Çocuklar gökyüzünde ebâbilleri özler

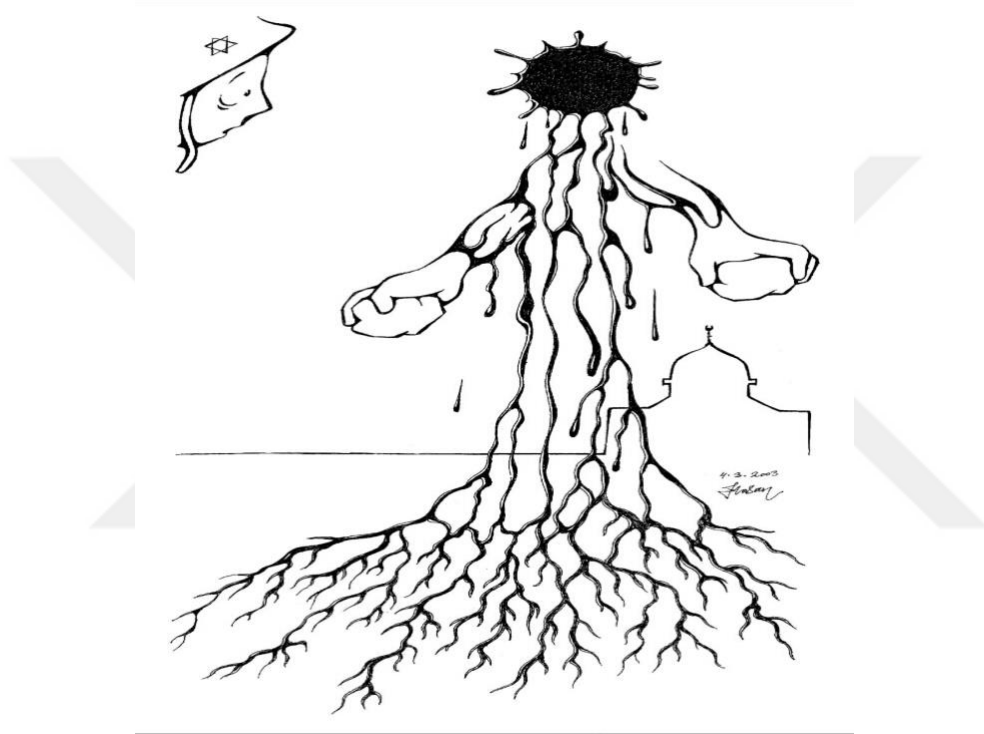
Ve o gün geldiğinde

¹⁴³ Ferhat Öksüz, "Zafer Yakazanındır", **Ay Vakti**, Ocak 2018, s.

-gargat¹⁴⁴ bile-

Her ağacın ardında bir Selâhaddin gözler.

İbrahim Demirci, İsraili Yahudilerin Filistinlilerin zeytin ağaçlarını yakmasını eleştirmiştir:

Zeytin ağaçlarımızı yakmıştın ya hani,

Öylece söner sanmıştın miraç kandili.

Çok kötü yanıldın ey İsrail oğlu!

Usaresi kan olmuştur ağaçlarımızın

Dalları kol olmuştur, siyeçleri el olmuştur.

¹⁴⁴ Ebû Hüreyre *radiyallahu anh'*den rivayet edildiğine göre Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu:

“Müslümanlarla yahudiler çarpışmadıkça kıyamet kopmayacaktır. Yahudi taşın, ağacın arkasına saklanacak, bunun üzerine o taş, o ağaç yahudiyi kovalayan kimseye, ‘Ey müslüman! Arkamda bir yahudi var, gel onu öldür!’ diyecek. Yalnız garkad ağacı bir şey söylemeyecek; çünkü o yahudilerin ağaçlarındandır.”

Mescid-i Aksa önünde kıyama durmuşuzdur.

Zeytinimiz büyür büyür güneş olur.

Zeytinimiz büyür büyür baş olur.

Zeytinimiz büyür büyür bomba olur.

Senin ateşinden duman çıkar,

Bizim dumanımız ateş olur.

Yolun yol değil İsrail oğlu!¹⁴⁵

Turan Koç, *Her Gece Ay Damlar Kudüs'e*¹⁴⁶ şiirine Tîn Sûresi'ne iktibasta bulunarak başlar ve zeytinliklerden bahseder:

andolsun incire zeytine

Sîna dağına

ve bu güvenli kente

...

zeytinliklerden hışırdayarak yükselen bu ay

akıyor göğsüme

yaram akıyor

can sunuyor ödülünü

ama gömülecek bir yerim yok dünyada

bu yakın gecede

daha bir seviyorum kanlı giysilerimi

ey Filistin

kin tutmayan ayını

öpüyorum saçlarını

¹⁴⁵ Hasan Aycın- İbrahim Demirci, **a.g.e.**, s. 50-51.

¹⁴⁶ Turan Koç, "Her Gece Ay Damlar Kudüs'e", **Edebiyat**, S. 38+91, Ağustos 1982, s. 1.

evlerden gelen çocukların

ey Kudüs

seviyorum sabah yağmurlarını

gidiyorum

Mehmet Tepe de aynı ayete iktibasta bulunmuştur *Ursalim*¹⁴⁷ başlıklı şiirinde:

...

Zeytin bana neyi anlatır Yahudi'nin ölüm korkusu neyi

İncirin incecik gövdesinden göğeren ayet iki nehri bölerek

Bir tufanı haber veren peygamberi işaret edecek

Dağlara kaçan köylülerin halkası olmuştur belki tarih

...

Filistin'deki Yahudi yerleşimciler sürekli bahaneler üreterek Filistinli Müslümanların zeytin ağaçlarını yakmaktadırlar. En son Temmuz 2015'te İsraili Yahudi yerleşimcilerin Batı Şeria'nın Beytullahim kenti yakınlarında Filistinlilere ait zeytin ağaçlarını ateşe verdiği bilinir. Görgü tanıklarından alınan bilgiye göre, Yahudi yerleşimciler Nehhalin beldesinde zeytin ağaçlarıyla ekili bir alanı ateşe vermiştir. Çıkan yangında ağaçların yarısı yanmıştır. Yerleşimciler önceki gün de Salfit yakınlarındaki bir bahçeden 800 zeytin fidanını sökmüşlerdir. Batı Şeria'nın bazı kentlerinde yaşayan Filistinliler, geçimlerini zeytin ağaçlarından sağlamaktadır. Yahudi yerleşimciler, zaman zaman kırsal kesimlerde bulunan bahçelere saldırır. Saldırıların özellikle de zeytin hasadının başladığı mevsimlerde arttığı söylenmektedir.¹⁴⁸

¹⁴⁷ Mehmet Tepe, "Ursalim", *Yedi İklim*, S. 334, Ocak 2018, s. 35.

¹⁴⁸ "Yahudi Yerleşimciler Zeytin Ağaçlarını Yaktı",

Çevrimiçi: <https://www.yenisafak.com/dunya/yahudi-yerlesimciler-zeytin-agaclarini-yakti-2188837>
(13.05.2018)

Şiirlerde de görüldüğü üzere, İsrail her alanda Filistinli Müslümanlara zarar vermiştir. Sadece İsrail askerleri tarafından gerçekleştirilen bir zulüm yoktur ortada. Yerleşik Yahudi halkı da her fırsatta Filistinli Müslümanlara kötülük etmekten geri durmamıştır, durmamaktadır. Oysa bir Yahudi mabedine zarar vermemiş, bir Yahudinin kişisel alanlarına saldırmamıştır hiçbir Müslüman. Bizim inancımızda, geleneğimizde, şiirlerimizde zeytinin de bir hakkı vardır. Zeytin de bir çocuk gibi üzülür, utanır Kudüs şiirlerinde. O, üzerine yemin edilen bir meyvedir. Bu nedenle saygıdeğerdir ve Kudüs şiirlerinde yer almaya devam edecektir.

3.5. KUDÜS'TEKİ DUVARLAR

Hız. Peygamber bir hadisinde Kudüs'e, dünyanın, onun duvarları sayesinde anlam kazandığını, dünya olduğunu söyleyerek ve onu överek seslenmiştir. Hadisten de anlaşıldığı gibi Kudüs'ün duvarları mukaddestir. Arif Ay *Kudüs Konuşuyor* şiirinde bu hadisi alıntılanmış, şöyle demiştir:

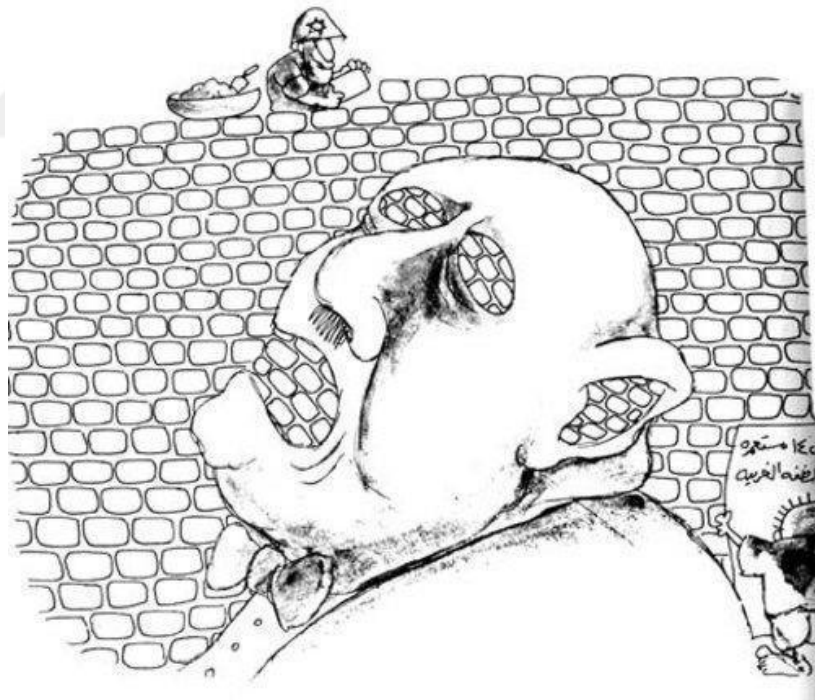
Ve Peygamber şöyle seslenir bana:

“Ey Kudüs! Allah'ın seçtiği toprak ve onun
kullarının vatanı! Senin duvarlarından dünya,
dünya oldu. Ey Kudüs! Sana doğru inen çiğ taneleri
bütün hastalıklara şifa getiriyor. Çünkü geldiği yer,
Cennet'in bahçeleri”

Kudüs, bu denli önemli ve dünyanın değerine değer katan duvarlara sahipken, Yahudilerin ördüğü zulüm duvarlarıyla büyük bir hüzne maruz bırakılmış, dünya bu duvarlara konulan her bir tuğlayla biraz daha zulme bulanmış, biraz daha kirlenmiştir. Ne yazık ki bugün Kudüs, o şerefli duvarlarıyla değil, İsrail'in kan döken duvarlarıyla gündeme gelmektedir. Naci el- Ali'nin bazı karikatürlerinde bu duvarların eleştirisini görmek mümkündür:

149

150

¹⁴⁹ Naci el- Ali, **a.g.e.**, s. 199.

¹⁵⁰ Naci el- Ali, **a.g.e.**, s. 201.

3.5.1. Kudüs'e Örülen Zulüm Duvarları

“Bir şehri, haritalara eklenmesi gereken yeni bir köprü, kuş cıvıltılarıyla tıka basa dolu yaşlı bir orman ya da ilkbaharda gençlik çağlarına dönüp delice akan ama kış geldiğinde her şeyi yavaşladığı ve azaldığı için ihtiyarlayan bir nehir bölebilir. Hepsine tahammül edilir fakat bir duvarın böldüğü şehirlere sadece acınır.”¹⁵¹ der Naime Erkovan bir öyküsünde. O, bu sözleri Berlin Duvarı için söylemiştir, ancak şehirleri bölen kötü niyetli zulüm duvarları hangi ülkede, hangi şehirde örülürse örülsün acınacak durumdadır. Dünyada kendi çıkarlarını gözeterek, bir ülkede usulsüzce birden fazla duvar ören ve insanları kendi topraklarında özgürce dolaşmaktan alıkoyan, koyulan zulüm sınırlarını geçtikleri için insanları katleden tek devlet İsrail'dir. Hukuki dayanağı olmayan yollarla oluşturduğu Ayrım Duvarı (Batı Şeria), Gazze Şeridi, Mısır Sınırı, Ürdün Sınırı, Lübnan Sınırı ve Suriye Sınırı'yla Filistinlileri ve diğer Arapları birbirinden ayırmaktadır.

3.5.1.1. Batı Şeria Ayrım Duvarı

Eski İsrail Başbakanı Ariel Şaron hükümeti döneminde 2002'de alınan bir kararla üç milyona yakın Filistinlinin yaşadığı işgal altındaki Batı Şeria'nın etrafına duvar örülmeye başlanmıştır. Yüzde 85'i Batı Şeria'nın içinden geçerek buranın topraklarını yüzde 9,4 daraltan Ayrım Duvarı'nın 720 kilometre uzunluğunda olması planlanmıştır. BM İnsanî İşler Koordinasyon Ofisi (OCHA) verilerine göre 2017'de 460 kilometreyle duvarın yüzde 65'i tamamlanmıştır. Duvarın 53 kilometrelik bölümünün inşası sürerken, yaklaşık 200 kilometrelik ek bölüme ilişkin henüz uygulamaya geçilmemiştir. Belirli mesafelerde beton bloklar arasına yerleştirilen gözetleme kulelerinin bulunduğu duvar 7 ila 8 metre yüksekliğe sahip. Maliyeti 1 milyar 370 milyon dolar olan duvarda 81 ayrı giriş kapısının olduğu belirtilmektedir. Bu kapılardan 63'ünün ancak özel izinlerle zeytin toplama mevsiminde geçişler için açılmasına izin verilmektedir. Duvarla ayrıca Batı Şeria üzerine kurulan gayrimişru 150 Yahudi yerleşim merkezinin 65'i İsrail tarafında bırakılmıştır. OCHA'nın raporlarında, inşa edilen duvar ile kapılar arasında birçok zorluk yaşandığı ifade

¹⁵¹ Naime Erkovan, “Sen Duvarsın”, **Olay Berlinde Geçiyor**, İstanbul, Şule Yayınları, 2018, s. 91.

edilirken, 13 ayrı geçiş noktasından sonra Filistinlilerin giriş çıkışına izin verilmesi bölge insanının yaşadığı sıkıntıları anlamak için yeterli. Merkezi Hollanda'nın Lahey kentinde bulunan Uluslararası Adalet Divanı (UAD) tarafından verilen kararda inşa edilen Ayrım Duvarı ile İsrail'in uluslararası yükümlülüklerine aykırı davrandığı vurgulanmıştır. Uluslararası mahkemelerin yanı sıra İsrail mahkemesinden de benzer bir karar çıkmıştır. Kararda, Ayrım Duvarı'nın tüm parçalarının sökülmesi ve buna ilişkin tüm yasal düzenlemelerin derhal iptali istense de bunların hiçbirine uyulmamıştır.¹⁵²

Bittiğinde toplam 708 kilometreye ulaşacak olan duvar, Filistin halkını izole ederken, duvarın arkasında halk büyük sıkıntı yaşamaktadır. Çevresinde yaşayan insanların gündelik hayatını sekteye uğratan duvar, bazı aileleri ikiye bölmüş durumda. Bazılarının evi duvarın bir tarafında, ekip diktiği toprakları ise diğer tarafındadır. Bu insanlara, duvar arkasında ekim yaptığı topraklara yılda toplam iki kere, birer gün giriş izni verilmektedir. Öte yandan drenaj kanallarını kapatması sebebiyle duvar sellere de sebep olmaktadır. Aşırı yağışlı havalarda yağmur suları duvar boyunca ilerleyerek önüne kattığı ne varsa sürükleyip, büyük felaketler ve su taşkınları meydana getirmektedir.¹⁵³

İsrail Ayrım Duvarı, Batı Şeria'daki toplam 7 binden fazla tarihi eser ve mevkinin de yaklaşık yüzde 17'sini Filistin topraklarından ayırmaktadır. İsrail'in 2002'de güvenlik gerekçeleriyle yapımına başladığı Ayrım Duvarı nedeniyle Batı Şeria ve Kudüs'teki tarihi eserlerin akıbeti bilinemediği gibi denetimi de Filistin makamlarınca mümkün olmaktadır. İngiltere, Filistin ve İsrail tarafından yapılan alan taramalarına dayanan istatistikler, Batı Şeria'da 7 binden fazla tarihi mevki ve eserin olduğunu ortaya koymuştur. Ayrım Duvarı'nın inşasının güzergahta var olan tarihi mevki ve eserlerin değerlendirmeye alınmaması sonucu bu eserlerin birçoğunun yok olmasına neden olacağı kaydedilmektedir. Ayrıca duvarın inşası, Filistinlilerin kendilerine ait tarihî mekânlardan mahrum olmasına neden olurken, buralardan her

¹⁵²"İsrail 'Ayrım Duvarı' ile Filistin halkını Birbirinden Ayırıyor", Çevrimiçi: <http://www.trthaber.com/haber/dunya/israil-ayrim-duvari-ile-filistin-halkini-birbirinden-ayiriyor-349950.html> (14 Mayıs 2018).

¹⁵³ "İsrail'in Duvarı Tamamlanıyor", Çevrimiçi: <http://www.aljazeera.com.tr/makale/israilin-duvari-tamamlaniyor> (14 Mayıs 2018).

türlü istifade imkanlarına da son vermektedir. Tarihî yıkımı değerlendiren Eski Eser Uzmanı Muhammed Ceradat, İsrail Ayrım Duvarı'nın 30 tarihi alanı tamamıyla yok ettiğini vurgulamıştır. Tarihî mevkilerin tespitinin zorluğuna işaret eden Ceradat, İsrail'in alan tarama sonuçlarının tamamını yayınlamadığını, Filistin yönetiminin de bunu yapacak teknik imkânlara sahip olmadığını hatırlatmıştır.¹⁵⁴

3.5.1.2. Gazze Şeridi

Binyamin Netanyahu liderliğindeki İsrail hükümetinin Gazze Şeridi çevresinde planladığı devasa duvar, 2016 sonlarında İsrail ordusu tarafından inşa edilmeye başlanmıştır. İsrail ordu sözcüsü Avichay Adraee, Gazze ile İsrail arasına örülecek duvarın diğerlerinden farklı olacağını, bu kez duvarın büyük bölümünün yerin altına doğru uzanacağını söylemiştir. Duvarın 2018'in sonlarında bitirilmesinin beklendiğini belirten Adraee, İsrail'in duvarın temeline uzanan bölümlere yerleştirilecek teknik cihaz ve donanımlarla her türlü gizli tünel açma girişimini keşfedecek imkâna sahip olduğunu vurgulamıştır. Öte yandan İsrail Savunma Bakanlığı yaklaşık 60 kilometreyi bulacak duvarın İsrail'e maliyetinin 560 milyon dolar olacağını kaydetmiştir. Gazze'yi çevreleyen tel örgülerin varlığı birçok uluslararası hukuku ihlal içeren uygulamaları da beraberinde getirmektedir. OCHA'dan verilen bilgilere göre, Gazze içinden bu tel örgülerin 500 metre yakınına yaklaşmak kesinlikle yasak ve bu alana girilmesi hayati tehlike arz etmektedir. Bazı bölgelerde tehlike sınırı duvarın bin metre ötesine kadar genişler. İsrail askerleri yaklaşanlara uyarıda bulunmaksızın ateş açmakta, Sınırdaki Filistinlilere ait her türlü yapı ve şahsi mal da buldozerler ya da çeşitli hafriyat makineleriyle imha edilmektedir. Söz konusu uygulamayla Gazze Şeridi'nde kullanımına izin verilmeyen alanın 62 bin 600 dönüme ulaşması dikkati çekmektedir.¹⁵⁵

¹⁵⁴"İsrail'in Ayrım Duvarı Tarihi Eserleri Yok Ediyor", Çevrimiçi: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/israilin-ayrim-duvari-tarihi-eserleri-yok-ediyor/1071764> (14 Mayıs 2018)

¹⁵⁵"İsrail 'Ayrım Duvarı' ile Filistin Halkını Birbirinden Ayırıyor", Çevrimiçi: <http://www.trthaber.com/haber/dunya/israil-ayrim-duvari-ile-filistin-halkini-birbirinden-ayiriyor-349950.html> (14 Mayıs 2018).

3.5.1.3. Mısır Sınırı

İsrail, Ocak 2010'da Netanyahu hükümeti kararıyla Mısır sınırına da tel örgü çekme kararı almıştır. Kararın gerekçeleri arasında Afrika'dan yasa dışı göçün engellenmesi gösterilirken, süreç içinde Sina bölgesinde yerleştiği varsayılan silahlı militanların İsrail tarafına geçişinin engelleneceği de ifade edilmiştir. İsrail Savunma Bakanlığı tarafından 450 milyon dolara mal olduğu kaydedilen ve İsrail ile Mısır sınırına çekilen yüksekliği 6 metre, uzunluğu 245 kilometreyi bulan tel örgü duvar, 2013 yılında tamamlanmıştır.¹⁵⁶

3.5.1.4. Ürdün Sınırı

İsrail, Ürdün sınırına Eylül 2015'te 30 kilometrelik tel örgü çekmeye başlamıştır. Maliyeti 85 milyon dolar olarak açıklanan projenin İsrail'in güneyinde yapımı süren ve Ürdün'ün uluslararası mevki tespit talimatlarına uygun olmadığı gerekçesiyle karşı çıktığı Timna Havalimanı'nı koruma amaçlı olduğu vurgulanmıştır. İsrail Savunma Bakanlığı'nın açıklamasına göre Timna Havalimanı çevresinde 4,5 kilometrelik bir alanda tel örgülerin yüksekliği 30 metre olması planlanmaktadır. Bakanlık tel örgü duvarının iki ülke arasındaki uluslararası sınırdan geçtiğini Ürdün topraklarına herhangi bir müdahalenin söz konusu olmadığını öne sürmüştür.¹⁵⁷

3.5.1.5. Lübnan Sınırı

Netanyahu başkanlığındaki İsrail hükümeti Mayıs 2017'de Lübnan'da Re's en-Nakura ile İsba el-Celil bölgeleri arasında 6 metre yüksekliğinde tel örgü inşa etmeye başlamıştır. İsrail basınında çıkan haberlerde söz konusu adımla eski tel örgülerin geliştirilmesinin planlandığı, 29 milyon dolara mal olacak tel örgülerin Lübnan'dan sızmalara karşı güvenlik gerekçesiyle kurulduğu ifade edilmiştir. İsrail'in

¹⁵⁶"İsrail 'Ayrım Duvarı' ile Filistin Halkını Birbirinden Ayırıyor", Çevrimiçi: <http://www.trthaber.com/haber/dunya/israil-ayrim-duvari-ile-filistin-halkini-birbirinden-ayiriyor-349950.html> (14 Mayıs 2018).

¹⁵⁷"İsrail 'Ayrım Duvarı' ile Filistin Halkını Birbirinden Ayırıyor", Çevrimiçi: <http://www.trthaber.com/haber/dunya/israil-ayrim-duvari-ile-filistin-halkini-birbirinden-ayiriyor-349950.html> (14 Mayıs 2018).

uygulamasını kınayan Lübnan Yüksek Savunma Konseyi, tel örgü güzergâhında BM'nin çizdiği sınıra ilişkin çekinceleri olduğunu belirterek, bunun engellenmesi için her türlü hukuki girişimde bulunacaklarını açıklamıştır.¹⁵⁸

Yukarıda verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere İsrail; her fırsatta, canı istediği zaman hiçbir şekilde kural tanımadan, insan haklarına saygı göstermeden Filistin'de, Lübnan'da, Mısır'da, Ürdün'de, Suriye'de; yani neredeyse bütün Arap ülkelerinde yüksek maliyetli sınırlar çizmiş, zulüm duvarları örmüştür. Amacı Filistin halkını bölmek, Arap ülkelerinde, özellikle Filistin'de daha çok toprak elde edebilmektir. İsrail, kendi güvenliğini sağlayabilmek için bu duvarları ördüğünü açıklamıştır her defasında. Bu açıklamalar, komik bir ironi gibidir. Çünkü Filistinlilerin İsrail'in zulmüne İsrail'in silahlı askerlerine karşı sadece ellerindeki taşlarla karşı koydukları intifadlarda İsrail değil, Filistin ağır kayıplar vermiştir. Bu durumda can ve mal güvenliği olmayan İsrail değil, Filistin'dir. Öyleyse bu duvarlar kimi neden korumaktadır?!

İsrail'in ördüğü, adına “Güvenlik Duvarı” ya da “Ayrım Duvarı” dediği bu zulüm duvarları kelimelerle sürdürülen direnişin de konusu olmuş, şiirlerde de eleştirilmiştir. Bu duvarlar şiirlerde yıkılmıştır, Zülal Sema'nın şiirinde olduğu gibi

...

Duvarlar da yıkılır, eksik çividen

Asker israili, israili asker

Gözleri bulanık görürken her daim¹⁵⁹

...

İbrahim Demirci'nin şiirinde, Hasan Aycın'ın çizgilerinde ayakları çıplak bir kişi tarafından aşılın “güvenlik duvarı” diye bilinen “ırkçı duvar”ın bir gün yıkılacağı belirtilmiştir:

¹⁵⁸“İsrail ‘Ayrım Duvarı’ ile Filistin Halkını Birbirinden Ayırıyor”, Çevrimiçi: <http://www.trthaber.com/haber/dunya/israil-ayrim-duvari-ile-filistin-halkini-birbirinden-ayiriyor-349950.html> (14 Mayıs 2018).

¹⁵⁹ Zülal Sema, “Silahsız El”, *İtibar*, S. 76, Ocak 2018, s. 62.

Bu duvar, ırkçı duvar!

Utanmadan “güvenlik duvarı” diyorlar ona.

Nasıl yıkıldıysa Berlin duvarı,

Bu duvar da yıkılacak bir gün.

Benim etten, kandan ve kemikten gövdem

Elmas bir keski gibi biçecek bu duvarı.

Biliyorum ayaklarım çıplak,

Ama damarlarımdaki kan,

Güçlüdür çimentodan, betondan.

Vız gelir duvarınız, vız!¹⁶⁰

...

Mücahit Koca da *Duvar*¹⁶¹ şiirinde Ayrım Duvarı ile Berlin Duvarı arasında bir benzerlik kurmuş, ancak çocukların sahip olduğu bir saflıkla umudun hep var olduğunu dizelerinde belirtmiştir:

...

Yahudi misafir geldiği topraklara örüyor

Berlin Duvarı'ndan üç kez yüksek örüyor

...

Sokaktan geçsem önüm duvar sıkıntı

Eve yönelsem önüm ev değil yıkıntı

Yahudi duvarla bir bir siliyor kutsal izi

Kan nehirleriyle ayırıyor kendisiyle bizi

Yalnızca beton duvarla değildi kuşatılan

Sanki göçe zorlanıyordu vatan

Beni candan ve maldan edin Kudüs'ü affedin

Kudüs yolunu kesemez duvar

Çocuklar duvara resimleriyle pencere açıyorlar

Pencerelerden birinde başını uzatmış bir at

¹⁶⁰Hasan Aycın- İbrahim Demirci, **a.g.e.**, s. 121.

¹⁶¹ Mücahit Koca, "Duvar", **Kudüs'e Ağıt**, İstanbul, Sur Yayınları, 2008, s. 27-28.

Ömbüründe gökte takla atan güvercin
Oyun oynayan tozlu yolda çocuklar
Kanaryanın kanadındaki büyüğü kırmızı
Mescid-i Aksa ve deniz

Mücahit Koca bir başka şiirinde de duvarları ancak korkakların öreceğini söylemiştir:

Duvarı korkan yapar biliyorum

Korkunun ecele faydası yok diyorum¹⁶²

Hasan Ali Kasır ise *Kudüs Şiirleri*¹⁶³ başlıklı şiirinde İsrail'in ördüğü duvarlardan "utanç duvarı" diyerek bahseder:

ey kudüs

can kudüs

duygular ki delidolu

acılar ki ölesiye hoyrat

ve yüreklerimiz

soğuk

utanç duvarı kadar

soğuk yüreklerimiz

bir bak şu kanayan miracımıza

bak da anlat

paletler arasına sıkışmış yüreklerimiz

yabancı mı kalmalıydı dudaklarına

...

¹⁶² Mücahit Koca, **a.g.e.**, s. 35.

¹⁶³ Hasan Ali Kasır, "Kudüs Şiirleri", **Filistin Şiirleri Antolojisi**, Haz.: Nurettin Durman, İstanbul, Anka Yayınları, 2001, s. 153.

3.5.2. Ağlama Duvarı

“Yahudilerin Beit ha-Mikdaş (Beytülmakdis) dedikleri mâbedden günümüze kalan ve kutsal kabul edilen duvar.

Bu duvarın ait olduğu Süleyman Mâbedi'nin (Beit ha-Mikdaş) inşasına ilk defa Hz. Süleyman tarafından saltanatının dördüncü yılında başlanmış ve yedi yıl altı ayda (yaklaşık m.ö. 967 veya 953) tamamlanmıştır (bk. I. Krallar, 6/1, 38). Bâbilliler'in Kudüs'ü işgali sırasında (m.ö. 587 veya 586) yağmalanan ve yakılan mâbed, milâttan önce 537-515 yılları arasında yeniden yapılmıştır. Bu ikinci yapıya Zorobabel Mâbedi de denilmektedir. Mâbed, Kral Hirodes'in (Hérode) milâttan önce 20 yılında başlattığı çalışma ile eski ölçüleri daha da genişletilerek yeniden yaptırılmışsa da milâttan sonra 70 yılında Kudüs'ün Romalılar tarafından kuşatılması sırasında tekrar yakılıp yıkılmıştır. Ağlama duvarı, Hirodes'in yaptırdığı mâbedin çevresini kuşatan duvarın bir kısmıdır ve Kudüs'ün doğu kesiminde, Kubbetüssahrâ'nın da bulunduğu Harem-i şerif'in batı tarafında Tyropean vadisinin kayalık tabanı üzerinde yer alır. Yahudilerin ha-Kotel ha-Ma'aravi (İng. Western Wall=batı duvarı) dedikleri bu duvar, Batı literatüründe Hıristiyanlığın tesiriyle “ağlama duvarı” (İng. Wailing Wall; Fr. Mur des lamentations; Alm. Klagemauer) olarak adlandırılmıştır.

Ağlama duvarı yaklaşık 485 m. uzunluğundadır. Toprak seviyesinin üstünde yirmi dört büyük taş sırası ile yer altında kalan on dokuz taş sırasından oluşur. Yüksekliği toprak seviyesinden itibaren 18 m. olup 6 metresi mâbed alanının seviyesini aşmaktadır. Taşlardan bazılarının uzunluğu 12, yüksekliği 1 m., ağırlığı ise 100 tondan fazladır (bk. EUn., XX, 1439). Altı Gün Savaşı'na kadar (1967), çevresindeki yapılar sebebiyle sadece 30 metrelik kısmı ibadet için kullanılmaktaydı. Bugünkü haliyle duvarın en üstünde bulunan on bir sıra, İslâmî dönemden kalmadır. Geri kalan kısım ise Hz. Süleyman döneminden kalma olmayıp Hirodes dönemi mimari özelliklerini taşımaktadır (bk. Frederick C. Grant, EAm., XXVIII, 263; W. F. Stinespring, IDB, IV, 554).

Milâttan sonra I. yüzyıldan itibaren yahudilerin bu duvara karşı saygı duydukları, önünde ibadet ettikleri bilinmektedir. Onlar, Kudüs'ün ve mâbedin yakılıp yıkılışını, esir olarak Romalılar tarafından başka ülkelere sürülüşlerini anmak, hâtralarını tazeleyip kinlerini bilemek, mâbede yeniden kavuşup yahudi hâkimiyetini kurmak hayali içinde dua ve göz yaşı ile yaslarını sürdürmüşlerdir. Tevrat tefsirlerine göre bu duvar yıkılmayacak ve Rab mâbedin batı duvarını asla terketmeyecektir (bk. Midraş, Sayılar, 11/3). Bununla birlikte, ilk dönemlerde duvarın yanında herhangi bir ibadet yeri yapılmamış, hatta VII. asra kadar yahudilerin Kudüs'e girmeleri bile yasaklanmıştı. Müslümanların idaresindeki Kudüs'te, muhtemelen tapınak alanında veya batı duvarındaki bir kapının yanında yahudilerin bir sinagogları vardı ve bu sinagog, Kudüs'ün Haçlılar tarafından zaptedildiği zamana kadar (1099) ayakta kalmıştı. 1173 yılında Kudüs'e uğrayan Benjamin de Tudèle, bütün yahudilerin dua için ağlama duvarına geldiklerini nakleder (bk. EUn., XX, 1439).

Osmanlılar'ın Kudüs'ü fethetmelerinden ve İspanya'dan kovulan yahudilerin Kudüs'e göçme veya burayı ziyaret etme imkânının doğmasından sonra, 1520'lere doğru, ağlama duvarı yahudiler için sürekli bir dua yeri haline gelmiştir. Başta İspanya olmak üzere çeşitli Avrupa ülkelerinden kovulan yahudilere kucak açıp onları himaye eden Osmanlı Devleti, bu duvarı birkaç defa onarmış ve tamamen yıkılmaktan kurtarmıştır. Yahudiler, Osmanlı himayesinde yüzlerce yıl bu duvar önünde, yüzleri bu duvara dönük olarak durup dua etmişler, emellerinin tahakkuku için göz yaşı dökmüşlerdir. XVI. yüzyıldan sonraki seyyahlar eserlerinde ağlama duvarından çokça bahsederler. Bu bilgilere göre, her gün ve bilhassa 9 Ab (Kudüs Mâbedi'nin yıkılış yıl dönümü), Fısıh (Mısır'dan çıkış bayramı) ve Yom Kippur (büyük kefareet günü) gibi dinî günlerde (bk. YAHUDİLİK), burası ibadet eden yahudilerle dolup taşmaktaydı.

Bölgede yahudi nüfusunun artmasından sonra yahudiler ağlama duvarı önüne sıralar, masalar koymak ve o bölgedeki evleri yıkmak istemişlerse de müslümanlar buna engel olmuşlardır. 1929'da ağlama duvarı sebebiyle yine müslümanlarla yahudiler arasında olaylar çıkmış, Milletler Cemiyeti tarafından kurulan bir heyet, duvarın müslümanların mülkiyetinde olduğuna, yahudilerin ise orada dua edebileceklerine karar vermiştir. 1948'de Kudüs'ün doğu kesiminin Ürdün tarafından

işgal edilmesinden sonra ise yahudilerin bu duvarı ziyaret etmeleri yasaklanmıştır. Altı Gün Savaşı'nın üçüncü gününde (7 Haziran 1967), ağlama duvarının da bulunduğu Kudüs'ün doğu yakasının İsrail'in eline geçmesi üzerine, asker sivil bütün yahudiler duvarın önünde bu hadiseyi büyük bir coşku ile kutlamışlar, 2000 yıllık İsrail rüyasının gerçekleştiğini ilân etmişlerdir. Daha sonra ise duvarın bulunduğu bölgedeki mahalle yıkılarak geniş bir alan açılmıştır.

Yahudiler bu duvarı Süleyman Mâbedi'nden bir kalıntı kabul ettikleri için kutsal bir mekân sayarlar. Mâbedin yıkılış yıl dönümü başta olmak üzere çeşitli vesilelerle duvar önünde ibadet eder, Kudüs'ün ve Süleyman Mâbedi'nin yıkılışını, şehir ve mâbedden uzak kalışlarını yâdederek mâbedin Hz. Süleyman tarafından yaptırıldığı gibi yeniden inşasını arzular ve bunun için dua ederler. Yahudiliğin en büyük hedefi bu mâbedi yeniden yapmaktır. Ancak Ahd-i Atîk'te nakledilen Beit ha-Mikdaş'ın eski ölçülerine göre yeniden yapılması, bugünkü Kubbetüssahrâ'nın yıkılmasına bağlıdır.”¹⁶⁴

Ağlama Duvarı ve burada ağlayarak ibadet eden Yahudiler de Moder Türk şiirine konu olmuştur.

Adem Yazıcı, Yahudiler'in ağlamalarının gerçek olmadığını, her şeyleri gibi gözyaşlarının da yalan olduğunu okura hissettirerek *Beytül Makdis'te Bir Türk* ¹⁶⁵başlıklı şiirinde Ağlama duvarıyla ilgili şu dizeleri yazmıştır:

...

Ölü Deniz yalnız bir isim

Lut Gölü varlığın değişen tadı

Ağlamanın uğramadığı duvar

İbrahim'in aşkından güllere evrilen alevler

Merhametin tunç göklere yayıldığı

Surlarından düşen taşlara vurdu rüzgâr

¹⁶⁴ Hikmet Tanyu, "Ağlama Duvarı", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. 1, 1988, s. 474-475.

¹⁶⁵ Adem Yazıcı, "Beytül Makdis'te Bir Türk", **Karabatak**, S. 35, Kasım- Aralık 2017, s. 6.

Betül Dönder ise Kudüs'te Şarkı Söylemek¹⁶⁶ yaptığı söz oyunları üzerinden Ağlama Duvarı'na işaret eder:

II

dağılırim. dağılırsam da toplama
kamplarından gelen bir tarih bu ağız
lâ'dan başlayalım susmaya
dilimiz aynı kekeme kız

sen kendini Allah'ın yurdunda sayarsın
bu kırmızı entariyi ben çıkarırsam giyersin
ağlar sarar gövdeni duvarlar örölür ağlama
diye kurulur yeryüzüne çadırlar

...

Kemal Sayar *Kayboldu Kudüs*¹⁶⁷ şiirinde Kudüs'ün Müslümanların elinden çıkmasıyla, kaybolduğunu çaresizlik içinde ve biraz da eleştirel bir dille anlatmıştır. Bu şiirde Sayar, Ağlama Duvarı'na ve bu duvardaki gözyaşlarına da değinmiştir:

Kayboldu Kudüs

Nisan gözlü bir kızın bakışlarında

Nereye koşmalı şimdi, hangi savaşa

Hangi radyo sütüdyosuna, ağlama duvarına

Dağları aştı bulut yüklü ordular

Ulaştı Mescid-i Aksa'ya sonbahar.

Yüreğin elinde şimdi, emniyette yüreğin

¹⁶⁶ Betül Dönder, "Kudüs'te Şarkı Söylemek", *Şiir Yıllığı 2011*, Haz.: Bâki Asiltürk, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2012, s. 156-157.

¹⁶⁷ Kemal Sayar, "Kayboldu Kudüs", *Güldeste*, Haz.: Şaban Abak- Hüseyin Atlansoy, İstanbul, Beyan Yayınları, 1991, s. 164-165.

Kurumuş gözbebeklerin, kayboldu Kudüs

Sustu elektrogitar

Otur ve ağla şimdi

Kabolan Kudüs'e

O sahil sesine, o sevgiliye

Rüzgârda yiten şarkılara

Yaz adını, Abdülkadir Hüseyini'nin

Merhamet dilen ve yalvar şimdi

Kötü kaderlerin iyi cellatlarına

Sustu elektrogitar davul patladı

Ferman üflendi tarihin yalanlarına

Hüküm karanlık bir slogan gibi

Kazındı ağlama duvarına

Mescid-i Aksa boynu bükük

Sonsuza uzayan şarkılara eklendi

Rüzgârda yiten şarkılara

Düştü Kudüs, kayboldu Kudüs

Kapadı gözlerini ölüm uykusuna

Nereye koşmalı şimdi hangi diskoya

Hangi aşka, hangi duvara, hangi gözyaşına

Kayboldu Kudüs

Nisan gözlü bir kızın yağmurlarında.

...

Sinan Celan *Savlet*¹⁶⁸ başlıklı şiirinde Kudüs'e Yahudilerin yaşattığı kayıpları konu edinirken Ağlama Duvar'ının yıkılması dileğinde bulunmuştur:

...

Yıkılsın ağlama duvarları

Her ölen, bir Filistinli şimdi.

Tükürsen üstüne kafirin, boğulacaktı.

Tükürmedin! Ey halkım!

Şimdi filistin askısıdır, senin de bileklerindeki.

Mehmet Kurtoğlu *Savaşın Şehirleri*¹⁶⁹ şiirinde günahlarından arınmak için Ağlama Duvarı'nda ağlayan Yahudilerin ağladıkça günahlarının arttığını söylemiştir:

...

Ağladıkça artıyor günahları İshak çocuklarının

Temizlenmiyor ağlamakla duvarlar

Kirleniyor Süleyman Mabedi

Ürdün Nehri / İbrahim habri...

...

Ercan Yılmaz da *Yalancı Krallar ve Şairler*¹⁷⁰ şiirinde Ağlama Duvarı'na değinmiştir:

Şair! ağlama duvarı değil, süresiz

bir gül'ün defteridir o, aldanma

sakın, çünkü arılardan bir donanma

yaklaşıyor dil'in koyuna, ne siz

¹⁶⁸ Sinan Ceran, "Savlet", **Haritada Kan Lekesi**, s. 237.

¹⁶⁹ Mehmet Kurtoğlu, "Savaşın Şehirleri", **Şâirlerin Gazzesi / Geride Kalanların Türküsü**, s. 224-226.

¹⁷⁰ Ercan Yılmaz, "Yalancı Krallar ve Şairler", **Karabatak**, S. 37, Mart- Nisan 2018, s. 12.

3.6. KUDÜS VE GERİLLA

Gerilla, düzenli bir orduya karşı küçük birlikler hâlinde çatışan, hafif silahlarla donatılmış bir topluluktur. Bu topluluktan olan kimseye de gerilla denilir.¹⁷¹ Tarihe geçen en başarılı gerilla hareketi Filistin Kurtuluş Örgütü bünyesinde Yaser Arafat öncülüğünde gerçekleştirilmiştir.

Filistin topraklarını işgal eden İngiltere'nin desteğiyle iki dünya savaşı arasındaki Avrupalı Musevi göçleri, Filistin halkı arasında gerginliğe yol açmıştır. İşgale direniş; köylü insanları, kentli protesto ve boykotları biçiminde sürmüştür.¹⁷²

Filistin'i savunmak için Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) kurulmuştur. Bazı Arap ulusalcı yönetimlerin desteği ve teşvikiyle 422 (veya 396) Filistinli Batı Şeria'da 29 Mayıs'ta bir araya gelmiştir. Toplantıdan 2 Haziran 1964'te FKÖ'nün kurulması kararı çıkmıştır. 28 Ağustos 1964'te Kudüs şehrinde FKÖ'nün kuruluşu ilan edilmiştir. FKÖ'nün anayasa niteliğindeki tüzüğünde şöyle bir ibare yer almıştır: "Hedefimiz, bağımsız ve birleşik bir Filistin (yani 1948'de işgal edilip üzerinde İsrail'in kurulduğu topraklar dahil) olup, bu topraklar üzerinde Siyonist varlığa (İsrail Devleti) asla izin verilmeyecektir."¹⁷³

Kuruluşundan bugüne kadar FKÖ'yü dört başkan yönetmiştir: Ahmet Şukeysi (1964-1967), Yahya Hammud (1967-1969), Yaser Arafat (1969-2004) ve Mahmut Abbas (Ekim 2004 -). FKÖ, Abdülnasır'ın teşvikiyle 1964'te askerî kanadı konumundaki Filistin Kurtuluş Ordusu'nu (FKO) kurup, İsrail'e karşı yıpratma savaşına katılmıştır. FKO 1967 – 69 arasında nizami / düzenli ordunun hareketli savaş kurallarını benimsemiştir. Arafat'ın FKÖ yönetimine geçmesiyle birlikte hareketli savaş yerine vur kaç, yani *gerilla* taktiği uygulanmış, gayri nizami savaş vermek ve vatan uğruna kendilerini feda etmekle ünlü "fedai" birimleri oluşturulmuştur.¹⁷⁴

¹⁷¹ Bkz.: Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük.

¹⁷² Kemal Tayfur, "Filistin'de Türk Solu", **Atlas Tarih**, S. 2, 2010, s. 81.

¹⁷³ Kemal Tayfur, **a.g.m.**, s. 82.

¹⁷⁴ Kemal Tayfur, **a.g.m.**, s. 82.

FKÖ 1973 Arap- İsrail Savaşı'na aktif biçimde katılmış ve 1975'te başlayan Lübnan iç savaşında hayati rol oynamıştır. Beyrut'u kuşatan İsrail ordusuna karşı, aylarca ölümüne direnmiştir. Varılan anlaşma sonucunda FKÖ'nün ana siyasi ve askerî karargâhı Yemen, Cezayir, Fas, Tunus gibi ülkelere taşınmıştır. ¹⁷⁵

Filistin Kurtuluş Ordusu, 1993'ten beri aşamalı biçimde Filistin yönetiminin kolluk kuvvetine dönüştürülmüştür. FKÖ, Arap Birliği ve 1970'lerde 100 kadar ülke tarafından "Filistin halkının tek meşru temsilcisi" kabul edilmiştir. FKÖ, 1987 ve 2000 yıllarında İsrail işgaline karşı başlayan iki "intifada"yı başarıyla yönetmiştir. ¹⁷⁶

Daha sonra Yaser Arafat ve arkadaşları tarafından (Ebu Cihad, Ebu İyyad, Kemal Adwan gibi) 1957'de Kuveyt'te El Fetih Örgütü kurulmuştur. El Fetih, Cezayir (1962), Suriye (1964) ve komşu ülkelerde askerî eğitim kampları açmıştır. İsrail'e karşı ilk kurşunu atmak suretiyle varlığını 3 Ocak 1965'te duyurmuştur. ¹⁷⁷

El- Fetih, 1968 yılı boyunca Filistin Kurtuluşu için Fedakar Öncüler, Filistin Ulusal Kurtuluş Cephesi, Filistin Devrimcileri Cephesi ve Kutsal Cihad Kuvvetleri isimli silahlı birimlerin katılımıyla daha da güçlenmiş, büyümüştür. ¹⁷⁸

El Fetih'ten sonra FKÖ çatısı altındaki ikinci büyük siyasi ve silahlı hareket Filistin'in Kurtuluşu İçin Halk Cephesi (FKHC) olmuştur. FKHC genelde Che Guevara gerilla taktiği ile "halk savaşı" stratejisinin sentezine dayanarak 1968'den itibaren binlerce gerilla eğitmiştir. ¹⁷⁹

FKHC, Türkiye'den ve dünyanın radikal sol örgütleriyle en fazla ittifak ve eylem ortaklığı yapıp onları kucaklamış, sahiplenmiş ve kamplarında eğitmiştir. Örgütün eylemci birimleri, başta İsrail olmak üzere çeşitli ülkelere ait yolcu uçaklarını kaçırmakla ün salmışlardır. Leyla Halid isimli kadın gerilla, bu alanda dünya kamuoyunca en çok tanınanlardan biri olmuştur. ¹⁸⁰

¹⁷⁵ Kemal Tayfur, **a.g.m.**, s. 83.

¹⁷⁶ Kemal Tayfur, **a.g.m.**, s. 83.

¹⁷⁷ Kemal Tayfur, **a.g.m.**, s. 83.

¹⁷⁸ Kemal Tayfur, **a.g.m.**, s. 83.

¹⁷⁹ Kemal Tayfur, **a.g.m.**, s. 84.

¹⁸⁰ Kemal Tayfur, **a.g.m.**, s. 87.

Filistin direnişinde bu kadar önemli bir role sahip olan gerillalar elbette şiirlere de konu olmuştur. Hatta Arif Ay, “Tüm zulme karşı direnenlere” atfında bulunarak *Gerilla*¹⁸¹ başlıklı bir şiir yazmıştır. Bu şiir 1977’de Edebiyat dergisinde yayınlanmıştır:

GERİLLA

-tüm zulme karşı direnenlere-

Sönüyor uzaklarda yıldızlar
Yüzün ne denli derin
Böyle köşeleri ıssız içimizin
Yıkılır duvarları yeryüzünün

Alın güneş çok taze bugün
Selvilere dayalı yollar
Ortada gerilla
Gözleri bin güneş daha

Haydi durma
Unutma yıldızlar yanar söner
Ayrılır dağların damarları
Geçiyoruz ellerimizde Kitap
Örtünce ağaçlar
Yüzünü gerillanın
Bir geceli kuş gibi

¹⁸¹ Arif Ay, “Gerilla”, **Edebiyat**, S. 38+34, Kasım 1977, s. 1.

Namlunun acımasızlığında

Kıyıcılığında Batının

Döner döner döner

Yıkılır yiğit gerilla

Bir daha

Vurulur onuru yeryüzünün

Mustafa Kara, *Diyâr-ı Gurbette Vefat Eden Yaser Arafat'a Tarih*¹⁸² şiiriyle Filistin Kurtuluş Örgütü lideri Yaser Arafat'ın ölümüne tarih düşmüştür:

Uzun zamandan beri ışıklar verdi Güneş

Filistinli çocuğa umutlar verdi Güneş

Şehâdetin parmağı çıkıp tarih söylesin

Gurbet şehidi için “AH GURÛB ETDİ GÜNEŞ”

2004

Filistin cihâdıyla rütbe-i a'lâya geldi

Mücâhidleriyle Hacer-i muallâya geldi

Bir er çıkıp söylesin onun vefatına tarih

“YASER ARAFAT DA AH MESCİD-İ AKSA'YA GELDİ”

1425

Yaser Arafat 11 Kasım 2004'te Paris'teki Percy Askeri Hastanesi'nde vefat etmiştir. Eşinin Arafat'ın zehirlenerek öldürüldüğünden şüphe duyması üzerine Lozon'da bir laboratuvarda inceleme yapılmış ve 2013 yılında yapılan incelemeler sonucunda Arafat'ın kaburgalarında ve toprağında bulunan radyoaktif polonyum, Arafat'ın suikaste uğradığının kanıtı olmuştur.¹⁸³

¹⁸² Mustafa Kara, “Diyâr-ı Gurbette Vefat Eden Yaser Arafat'a Tarih”, **Dergâh**, S. 178, Aralık 2004, s.2.

¹⁸³“Efsanevi Filistin Lideri Yaser Arafat'ın Zehirlendiği Doğrulandı”, Çevrimiçi: <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/efsanevi-filistin-lideri-yaser-arafatin-zehirlendigi-dogrulandi-25060426> (16 Mayıs 2018)

İbrahim Sadri'nin *Filistingülü*¹⁸⁴ şiiri de şehid edilen gerillaları konu edinen bir şiirdir. Bu şiirde şair, Yaser Arafat'tan da bahseder:

durun şu ayaklanışımıdır. yaz gazze diye

bu gece

bir gerilla değıp geçmiş hurmalıklara

ismailkenanyusuf

ekimde bir peşmerge uçtu rüzgarda

kızların acilen siyah gözleri vardı

fiemanillah bir kavgaydı

kudüste otururken ayaklarımız çarpık

meşarif kılıçla

bütününe halkın

bu kavganın kitapta yeri vardı

geldiler

ayaklarında ayaklar vardı

yahudi çene sürttü sakalını

tüm cinler kaçtılar mağaralarına

bu işkil

bir insana ait olamazdı

¹⁸⁴ İbrahim Sadri, "Filistingülü", **Mavera**, S. 132, Aralık 1987, s. 24.

sekerek yürüyen gözünün birinde işi ismailin

bir şeytandı

sonra

vurdular

bir iki kuş havalandı

yaser adında adam

karagözlük takıyordu

gösteremiyordu ağladığını

ismailkenanyusuf

tavil tarihi önlerine koyup

gazze olacaklar

durun şu

bu gece

bir şehid değip geçmiş hurmalıklara

Ramazan Tunç'un *Hüzün Çiçekleri Açar Filistin*¹⁸⁵ başlıklı şiirinde geriladan umutla bahsedilir. Bu şiirde gerilla bir kurtarıcı gibidir:

...

Görünümü kaybolmuş

Ufuk dürülmüş kalmış bir yerlerde

¹⁸⁵ Ramazan Tunç, "Hüzün Çiçekleri Açar Filistin", **Mavera**, S. 130, Ekim 1987, s. 14.

Ah sen dağılan Şatilla
Düşen Hayfa
Durma öyle kanlı karşımda
Döner bir gün gerilla
Elinde Ay vurmuş bir hurma dalı
Aydınlatır yeryüzünü

Bilâl Cerîr de *Bakır Yoğuran Güzeller*¹⁸⁶ Şiirinde gerillalardan bahseder:

I

çamlarından arasından geçiyoruz
Direniş dağının eteklerinde
Tanrım ne güzel bir at bu
adımını attığında Kudüs de
beraber atıyor
yüreklerimiz
patlama noktasında
gidip geliyor sarkaç

Gün belli

korulukta bir gerilla
hulle biçiyor
baharleyin giymek giydirmek için

¹⁸⁶ Bilâl Cerîr, "Bakır Yoğuran Güzeller", **Edebiyat**, S. 38+97, Şubat 1983, s. 1.

soylu terzi

fon da kan ken tin de ko ru gan

metalik megafon

Kudüs için yazılmış bazı Modern Türk şiirlerinde bahsedilen bir varlığın ya da davanın güçlülüğü vurgulanmak istendiğinde gerillaya benzetilmiştir. Ali Göçer'in *Kudüs Çiçekleri*¹⁸⁷ şiirinde Kudüs çiçekleri gerillaya benzetilmiştir:

...

Öfkedir ürkmüş çocuk biraz

kandiller insan kokar

bir yanı büyük yolculuk

hep göğe bakar

biraz şiir

çokça gerilladır Kudüs çiçekleri

...

Turan Koç'un *Aksa Şiirleri*¹⁸⁸ şiirinde de gül, gerillaya benzetilmiştir:

...

Albenisi deprem gülün

Susar dudaklarımız yaşamayı kırmızı

Gelir asyalar aksalar saatlerden

Alnımız büyür sahralara

¹⁸⁷ Ali Göçer, "Kudüs Çiçekleri", **Edebiyat**, S. 38+73, Şubat 1981, s.2.

¹⁸⁸ Turan Koç, "Aksa Şiirleri", **Edebiyat**, S. 14, Mart 1976, s. 3.

Gül bir gerilla

Mescidi aksa

Gömülü sevda

...

Ali Göçer'in *Kudüs Gölgesi*¹⁸⁹ şiirinde öfkenin ta kendisi olan Filistinli çocuğun baktığı Kudüs göğü, gerilladır:

...

Öfkedir filistinli çocuk

Hep göğe bakar

Biraz şiir.

Çokça gerilladır

Açılır kudüs göğü.

Ali Göçer *Yanardağ Şafağında*¹⁹⁰ başlıklı bir başka şiirinde yine gerilladan bahseder:

...

Güneşe tırpan vuran gülüşün varya

ateşe hançer sokan duruşun

çöl görmüş Leyla gözlerinle

ha senin Kudüs bakışın

ha dalıvermesi bir çöle ceylanın.

Çöl demektir biraz da ay

¹⁸⁹ Ali Göçer, "Kudüs Gölgesi", *Yedi İklim*, S. 75-76, Haziran- Temmuz 1996, s. 7.

¹⁹⁰ Ali Göçer, "Yanardağ Şafağında", *Edebiyat*, S. 38+60, Ocak 1980.

bedevi kızı gibi dolaşan kumlarda
türküler demektir duyurulmamıştır
bir gerillanın dudağında asılı kalmış
bir çocuğun gırtlığında boğulmuştur.

Dur ey kalbim
dur ve bekle ölümü.

...

Nuri Pakdil de Kudüs'ü andığı *Düş Gören Atın Şiiri*¹⁹¹ başlıklı şiirinde gerilladan bahseder:

...

Başımı sallarım
Ya giderken

Bir Kudüs'teyim
Bir İstanbul'da

Avrupa

Şey gibi

Eskir de

Gülerim

Soluğum bekler

Gece pastanede

¹⁹¹ Nuri Pakdil, "Düş Gören Atın Şiiri", a.g.e., s. 114-115.

Düşünen

Gerillayı

...

Mücahit Koca'nın şairlere seslendiği *Şair Çağrısı* şiirinde Kudüs ve gerilla aynı dizelerde geçmektedir:

...

Bildi şair isyanın ilhamı gamdadır

Gamın kanı Kudüs'teki candadır

Şair Nizar Kabbanî kızar

Arap rejimlerine çatar

Bilek ve yürek

Kudüs kanatlı gerilla

Kuşluk vakti suyu abıhayatın

Denizde inci

Gökte yıldız

Aşkın en güzel çiçeği

Isyanın şiirini yazar şair

Sen ey yiğit

Çık öne dikil

Kılıçtan keskin

Ateşten yakıcı olma zamanı

3.7. KUDÜS ŞİİRLERİNDE ANNE- BABA- ÇOCUK İLİŞKİSİ

Kudüs temalı şiirler incelendiğinde Kudüs'ün çoğu şiirde “çocuk”la birlikte ele alındığı görülür. Çünkü “Çocuk rahimde rahmetle kurar ilk hayat bağı. Merhamet yoluyla ait olunan *kendilik hâli hayatiyetinin* kutsanmasıdır bu. Rahimde “Sonsuz Sevgi ve Merhamet”e¹⁹² tutunuşuyla, fitri tamlığın her türlü icabıyla donanarak korunup gözetilir.”¹⁹³ Kudüs ise Allah'ın Kuddüs isminin tecelli ettiği bir şehirdir. Bu şehrin çocukla bağının sağlam olması da Kuddüs isminin anlamına yaratılıştan mazhar olan çocukların temizliği, saflığı dolayısıyladır.

Çocuk, Kudüs konulu şiirlerde büyük bir direnişçidir çoğu zaman. Ellerindeki taşlarla özdeşleştirilmiştir. Kudüs'te doğup büyüyen çocuklar dünyadaki diğer çocuklardan farklıdır. Onlar ellerindeki taşlarla oyun oynamak yerine yabancılara, İsrail'e karşı ülkelerini savunmak zorundadırlar. Kudüs demek çocuk demektir biraz. Kudüs'ü şiirlerinde konu edinen pek çok şair çocuklara da değinmiştir bu nedenle.

Nuri Pakdil'in *Anneler ve Kudüsler* ¹⁹⁴ şiirine bakıldığında, Kudüs'ün önce “anne”, sonra “çocuk”la ilişkilendirildiği görülür. Ali Ömer Akbulut'un deyişiyle, *Rahimde Allah'ın Rahman ve Rahim isimleriyle fitri tamlığın her türlü icabıyla donanarak korunup gözetilen çocuk* dünyaya geldiğinde annesi tarafından korunmaya, sevmeye başlar. Çocuğun dünyadaki fani koruyucusu annesidir. Nuri Pakdil'in şu dizeleri annenin çocuğa nasıl bir nazarla baktığını, annenin sahip olduğu bilincin bir çocuğu nasıl Kudüs'e eşdeğer kıldığını vurgular:

Gel

Anne ol

Çünkü anne

Bir çocuktan bir Kudüs yapar

Ve “bir Kudüs” yaptığı “bir çocuk”a yönünü gösteren de annedir:

¹⁹²Yazarın notu: “Sonsuz Sevgi” Rahman ismine işaret eder, “Sonsuz Merhamet” ise Rahim ismine işarettir.

¹⁹³ Ali Ömer Akbulut, “Şiir Kelimesini Arıyor”, *Karabatak*, S. 36, Ocak- Şubat 2018, s. 26.

¹⁹⁴ Nuri Pakdil, *Anneler ve Kudüsler*, Ankara, Edebiyat Dergisi Yayınları, s. 54-73.

Kudüs'e şiiir gömlek dikişii annenin

gösterir yönümüzü iğneden çıkan ipliğii konumu

Zeki Bulduk Nuri Pakdil'i anlattığı bir yazısında hangi şehirlerin hangi kadınlara benzediğini sayarken Kudüs için "Kudüs ise anam'a benzer! Kudüs anadır! Her ne kadar şehirlerin anası Medine olsa da; Babil her ne kadar uygarlıkların anası olsa da; Kudüs kutsîdir!"¹⁹⁵ diyerek Kudüs'ün "anne"yle olan benzerliğini, ilgisini, aynîliğini vurgulamıştır.

Kudüs ile anne-çocuk ilişkisi başka şairlerin şiirlerinde de işlenmiştir. Necat Çavuş'un *Kudüs*¹⁹⁶ başlıklı şiiri bu ilişkiye güzel bir örnektir:

Çocuklar uyur

Babalar çocuk olur

Annelerin rüyâsında

Babalar uyur

Çocuklar baba olur

Annelerin rüyâsında

Bebekler uyur

Anneler Kudüs olur

Kendi rüyâlarında

Fakat bu şiiri Nuri Pakdil'in şiirinden ayıran bir özellik vardır: *Anneler ve Kudüsler*'de anne eli değen çocuklar Kudüs olurken, *Kudüs* şiirinde annenin kendisi Kudüs'tür.

¹⁹⁵ Zeki Bulduk, "İnadına Kudüs Diyen Bir Adam", **Kitap Postası**, Eylül 2005, s. 26.

¹⁹⁶ Necat Çavuş, "Kudüs", **Yedi İklim**, S. 158. Mayıs 2003, s. 9.

Hem *Anneler ve Kudüsler* şiirinde hem de *Kudüs* başlıklı şiirde anne ve çocuk dışında işlenen bir de “baba” arketipi vardır, ki bu arketip yukarıdaki *Kudüs* şiirinde de görüldüğü gibi anne ile çocuk arasındaki bağa dâhildir. Kudüs ile baba - çocuk ilişkisi *Anneler ve Kudüsler*'de ise kimi dizelerde şu şekilde anlatılmıştır:

V

...

Adam baba olunca

İçinde Kudüs canlanır

...

Ki biraz kirazdır ki biraz silâhtır

Çocukların

Gözleri

Parmakları

Getirince baba

Kudüs'ü özümleyen ekmeği

Yeniler anne andını

Kirazın ve silâhın üstüne

Deniz kabartısıyla aynı andadır anne andı ve çocuk solunumu

Bilir baba

Toprağı süren makinanın hüznü kudüs'ü söylediğini

Ramazan Tunç'un *Hüzün Çiçekleri Açar Filistin*¹⁹⁷ şiirinde baba gelebilecek tehlikelere karşı her an pusuda bekler:

...

Bir depremi uzaklaştırın diye

Kuşları Kudüs'ün

Bekleye dursun babaları

-Babalar her an pusuda-

Gölge değil süzülen

Kuşluk rüzgarında

Yaprak değil kımıldanan

Akan kandır, baruttur

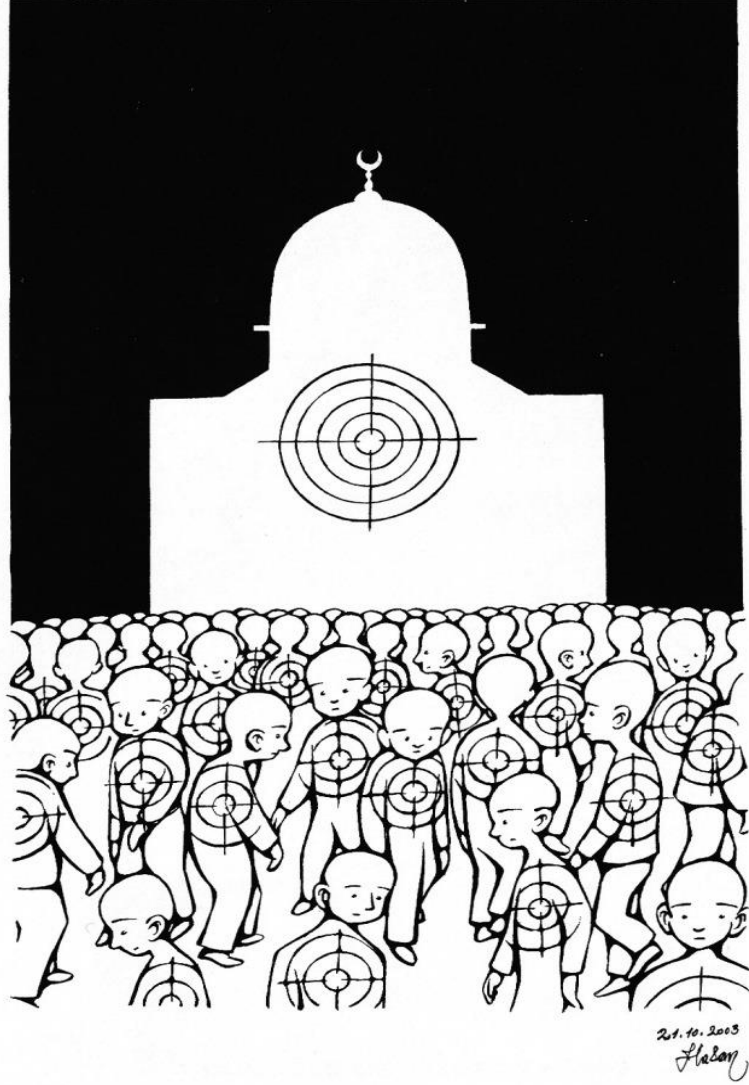
Ağrılı toprağa,

Palmiyelere.

...

İbrahim Demirci, Hasan Aycın'ın bir çizgisi için yazdığı şiirinde Mescid-i Aksâ'ya duyulan yakınlığın ya da uzaklığın Allah'a karşı olan yakınlık ya da uzaklıkla bir ilgisi olduğunu açıklamış, Aksâ'da "bütün farkları kucaklayan bir anne" olduğunu belirtmiştir. Bu şiirde anne Mescid-i Aksâ'yla birlikte anılmıştır:

¹⁹⁷ Ramazan Tunç, "Hüzün Çiçekleri Açar Filistin", **Mavera**, S. 130, Ekim 1987, s. 14.

Aksa'yı uzak sanırsın sen. Uzak mıdır Aksa?

Tapınmak kadar uzaktır Aksa, tapınmak kadar yakın.

Tanrı'dan ne kadar uzaksan o kadar uzaksın Aksa'dan.

Ne kadar yalınlaşmışsan o kadar yakınlaşırsın.

Artıklarını atarak varabilirsin anlamına

Şapkaları, külahları, taçları bırakın artık

Ömrün bütün yaşlarını eşitleyen bir yer bura.
Bütün farkları kucaklayan bir anne var burda.
Aşk oklarının nişangâhı aslında bu mabet.
Aşk oklarının nişangâhı aslında insan.
Korku arama buralarda, bulamazsın!¹⁹⁸

Ahmet İşler'in *Güvercin Yüreği*¹⁹⁹ şiirinin son bölümünde de Kudüs ile anne-çocuk ilişkisine yer verilmiştir, fakat burada ne anne Kudüs'tür ne de çocuk:

...
Savaşım var kutlu atlarla katıldığım
Rüzgârlar gibi beyaz tülbentli atlarla
Kayan yıldızlardır onlar Kudüs'ün göğsüne
Küçük bir çocuk ağlar koşarken Kudüs'e
Anneler ninni söyler çocuklar büyür
Her gün bir gül yetişir yıkıntılardan
Güvercinler ölür.

Kudüs ile anne, çocuk, baba arasındaki ilişkiyi Ömer Lekesiz şu şekilde açıklamıştır: “Dünya için “Kudüs merkezdir” dediğimizde kastettiğimiz, insana mahsus ontolojik bilginin ve tarihin ta kendisidir. Ontolojik olması bakımından, Kudüs'ün ilk bilgisi kozmolojiktir ve gökte yaratılıp yere indirilmiş bir şehir olması bakımından ev, baba, anne, çocuk, kul... Arketiplerini birlikte ihtiva eder.”²⁰⁰

Kudüs şiirlerinde çocuk tek başına bir arketip olarak da yer almıştır. Buna en güzel örnek M. Akif İnan'ın *Mescid-i Aksa*²⁰¹ şiiridir. Bu şiirde çocuk Kudüs'e değil, Kudüs çocuğa benzetilmiştir. Ağlayan bir çocuğa... Bu şiirdeki gözyaşı Kudüs'ün özü

¹⁹⁸ Hasan Aycın- İbrahim Demirci, **a.g.e.**, s. 46-47.

¹⁹⁹ Ahmet İşler, “Güvercin Yüreği”, **Diriliş**, S. Temmuz 1989, s. 13.

²⁰⁰ Ömer Lekesiz, “İnsanlığın Atardamarı: Kudüs”, **Dil ve Edebiyat**, S. Aralık 2017, s. 48.

²⁰¹ M. Akif İnan, “Mescid-i Aksa”, **Akıncılar**, S.1, Ekim 1979, s. 3.

ve çocuğun özü arasında bir ilgi ve benzerlik kurmanın imkânlarını verir. Çünkü Hasan Akay'ın deyimiyle “Gözyaşı, öz yaşıdır. Gözden değil, özden gelir.”²⁰²

...

Mescid-i Aksa'yı gördüm düşümde

Bir çocuk gibiydi ve ağlıyordu

Varıp eşğine alnımı koydum

Bir yer altı nehr çağlıyordu

...

Osman Sarı *Güz*²⁰³ şiirinde, ruhu ve zihni bağlanmış, körleşmiş, esirliğinden bîhaber Müslümanlara, uyuyan Müslümanlara “ey köle” nidasıyla seslenir. Kudüs için, Kudüs'ün özgürlüğü için tek umudun çocuk olduğunu vurgular. Burada çocuk Kudüs'ü kurtaracak bir kahraman, bir umuttur:

Ey uyuyan yüz yıl uyuyan

Bin yıl uyusa uykuya doymayan

Ey ayağı bin yerinden bağlı

Kendini özgür sanan köle

Kurban kesen hacca giden cuma kılan

Ey yukarı kaldırıp yalvaran ellerini

Ey belki bin kez çiğnenmiş namusu

Ey her yandan zincire vurulmuş olan

²⁰² Bu cümle Prof. Dr. Hasan Akay'a aittir.

²⁰³ Osman Sarı, “Güz”, **Yedi İklim**, S. 128, Kasım 2000, s. 8-9.

Bak yine güz gelmiş

İnsanlar ve yapraklar dökülmüş bulvarlara

Nice sağlam surlardan

Zaman

İri taşlar koparmış gedikler açmış

Ve serilmiş toprağa bir tarih galerisi

Ey adını bile unutmuş olan

Ey haritada bile bulamayan Kudüs'ü

Ey Avrupa'ya ve Amerika'ya karşı

Kurşuna füzeye ve tanka karşı

Sapanla ve taşla karşı koyan

Ey son görevini yapan kahraman

Ey alnında

Kandan kırmızı güller açan çocuk

Ey dağları bile işgale uğramış

Ey kuşları bile tükenen ülke

Şimdi

Yalnız kahraman çocuklara kalmış
Kalbimin ülkesi Kudüs'ün savunması

Ey uyuyan yüz yıl uyuyan
Bin yıl uyusa uykuya doymayan

Kalk ayağa kalk lütfen
Ey ayağı bin yerinden bağlı köle

Osman Sarı'nın bu şiirinde, Kudüs'e karşı kayıtsız kalan Müslümanların ve Kudüs'e zulmeden hainlerin ruhlarındaki, kalplerindeki açıkların izi sürülebilir. Bu şiirde anlatılan gözleri, elleri, bacakları bağlı, uykuya yatmış insanların, zalimlerin; kurtarıcı olarak görülen çocukların ve Kudüs'ün kodları bize bu izi sürmenin imkânını verir.

Arif Ay, *Kırağılı Bir Gecede Kudüs'ü Düşlüyorum*²⁰⁴ şiirinde “çocuk”u da düşünür:

...
sevdamız kavruk
dağ devrilmez Kudüs
namusu
dağca durur
bir eşkıya namlusuna
o çocuklar dağa der
der dağa
ana o çocuklar

²⁰⁴ Arif Ay, “Kırağılı Bir Gecede Kudüs'ü Düşlüyorum”, **Edebiyat**, S. 12, Ocak 1976, s. 3.

namusu
bulduğun yerde
bir akşam nöbetinde

acı bin kez vursa da
onlar büyür
su büyür

çocuklar yeşile

Kudüs büyür

bulduğun yerde

bir akşam nöbetindeyim

Arif Ay'ın *Filistin*²⁰⁵ şiirindeyse sadece bir dizede “çocuk” a yer verilmiştir, ancak bu tek bir dizede yer alan çocuk umuda ve bahara açılan pencereden görünen cesarettir. Şair sadece o dizede bir parça rahatlatır *hasret kasırgasının alt üst ettiği ruhunu*:

Yenişehir’de bir akşam vakti
Kudüs’e en son tren ne zaman kalktı
Hücrelerimde İsrail buldozerleri
Ölüp ölüp dirilmekteyim
Aranızda ben bir ‘dünya sürgünü’ yüm
Kudüs’e en son tren ne zaman kalktı?

Yanıp tutuşuyor Ortadoğu

Ölüp ölüp dirilmekteyim

²⁰⁵ Arif Ay, “Filistin”, **Merdiven Şiir**, S. 3, Mayıs- Haziran 2005, s.

Acıların da sabah serinliği vardır elbet
Açılırken pencere umuda ve bahara
Filistin’li çocukların taş atan eliyim
Hasret kasırgasıdır ruhumu alt üst eden
Sevgilim Kudüs, Bağdat, Semerkant, Buhara

Yenişehir’de akşam kerahat vakti

Dilimde eski Mısır şiirinden bir dize:

“Başımı alıp Filistin’e mi gitsem?”

Kudüs’e en son tren ne zaman kalktı

Bir bilebilsem

Çocuğun *umut* olduğu, *aydınlığa* karşılık geldiği bir diğer şiir de Nuri Pakdil’in *Mağara*²⁰⁶ başlıklı şiiridir, fakat bu şiirin tamamı Kudüs için yazılmamıştır. Şiirin Kudüs’le ve çocukla ilgili bölümünde ve ilk dizesinde geçen saat kavramı Pakdil’in “Ben Kudüs’ü kol saati gibi taşıyorum /Ayarlanmadan Kudüs’e boşuna vakit geçirirsin” dizelerini hatırlatır.

...

Kudüs Mardin ve Çorum

Çelik gömlek onurlu yaşamım

Ustayız sığınırız mağaramıza

Bir gün soluğumuz

Çalıştıracak atalarımızın saatlerini

Tanık bunca birliğimiz

²⁰⁶ Nuri Pakdil, “Mağara”, *Edebiyat*, S., Nisan 1973, 1.

Dondu karanlıkları

Çünkü bir çocuk doğdu mu bir umut birlikte gelir

Çünkü çocuk karanlığın karşıtı

...

Nuri Pakdil'den sonra Kudüs'le ilgili birden fazla şiir kaleme almış şairlerden biri de Seyfettin Ünlü'dür. O da şiirlerinde çocuğa ve çocuksu duyarlılığa değinmeden geçmemiş, şiirlerini ancak çocuklarda bulunan bir masumiyetle kaleme almıştır. *Kudüs'te Sabah Namazı*²⁰⁷ da bu masumiyeti okura hissettiren şiirlerinden biridir:

Çocuk önce güneşe baktı

Çoktan batmıştı annesinin bağrında

Toprağın koinuna girdiğinden beri gece

Masallara sığmayan zamana büründü

Yolları saydıkça gidenlerin sesinde

Sakladı bir taşı avuçlarında

Birden anladı gelecekte sivrulmuş

Mûtena bir kıvılcım tam kalbinin üstünde

Aydınlanıp yakıyor kudüs gecelerini

Derken sabaha üç adım beyazlık

Namaz mührünü vuruyor ufacık ellerine

Allah büyüktür ne çabuk geçti gece

Allah büyüktür çocuk sabrını yaydı

yeryüzü bir sofraydı ademoğluna

²⁰⁷ Seyfettin Ünlü, "Kudüs'te Sabah Namazı", **Yedi İklim**, Haziran- Temmuz 1996, s. 4.

Ey Filistinli çocuk senin ellerin
Yakışır göğün merdivenine
Gönlümüze bir basamak çıkar mısın oradan
Açınca karanfiller bir sabah namazında

İbrahim Demirci şiirinde, Filistin direnişinde önemli bir sembol olan
Hanzala'yı konuşurmuştur:

Kudüs savunmasında zaman zaman
Yalnız kaldığım zannına kapılıyorum
Yardımcım yok sanıyorum ellerimdeki taşlardan başka

Oysa... oysa... bin yıllardan beri sürüyor bu kavga!

Hakkın batıl ile, mazlumun zalim ile kavgasıdır bu.

Işığın karanlıkla, nurun zulmetle savaşıdır bu.

Haklılığım çoğalttıkça çoğaltıyor beni

Gücüme güç katıyor tarih.

Gücüme güç katıyor inanç.

Cılız gövdemin tekliği yanılmasın kimseyi.

Bin bir gölgeyle desteklenmektedir

Hanzala'nın gövdesi²⁰⁸

Hanzala, Filistinli karikatürist Naci el- Ali'nin bütün Ortadoğu ülkelerinde yaşanan zulmü anlatan çizgilerinde yer verdiği, yüzü zulme, sırtı dünyaya dönük, hiç büyümeyen her zaman 10 yaşında olan bir karikatür kahramanıdır. O, savaşlarda direnmek zorunda olan bütün çocukların temsilidir. Naci el- Ali, ancak Arap ülkeleri özgürlüğüne kavuşunca ve Araplar eski saygınlığını kazanınca Hanzala'nın yüzünü dünyaya döneceğini ve büyüyeceğini söyler. Hasan Aycın da kimi çizgilerinde Hanzala'ya yer vermiştir, fakat onun çizgilerinin bazısında Hanzala'nın yüzü öfkeli ve sitemkar bir şekilde görünür.

Mustafa Yürekli'nin *Kara Yüzlü Ninni*²⁰⁹ şiirinde ve Nurettin Durman'ın *Çocuk Vuruldu*²¹⁰ şiirinde ise çocuk cesaretin, umudun, barışın simgesi olarak anlatılmaz. *Kara Yüzlü Ninni* de umudun yerini alan yalnızlık, gurbet, çocuklar karşısında utangaç kalan, susan yetişkinler hüznü bir dille anlatılır ninninin seslendiği çocuklara:

Yavrum el altına can koymadık ama

uçtu bülbüllerimiz yalan illere.

²⁰⁸ Hasan Aycın- İbrahim Demirci, **a.g.e.**, s. 122-123.

²⁰⁹ Mustafa Yürekli, "Kara Yüzlü Ninni", **Mavera**, Şubat 1988, s. 1.

²¹⁰ Nurettin Durman, "Çocuk Vuruldu", **Yedi İklim**, S. 129, Aralık 2000, s. 10-11.

Vatanlarıydı göğüs kafesimiz, dönmediler.

Parçaladılar o ipekten şallarımızı kalbimizin.

Oturup yalnızlık ördük umut söküntülerinden

Değince hayatımız, kirleniyor sevda, yavrum.

Topladık sesimizi türkülerden bir bir.

Kudüs'e gidilirdi yavrum, o türkülerin ortasından,

genç susuz ve temmuzdan atlarla.

Hep ezberinde utangaç kalacağız

çocukların ve kadınların, acılar boyu

yorgun ırgatlar gibi suskunuz yavrum.

Nurettin Durman'ın şiirinde ise Kudüs'te vurulan çocuklar, o çocukların peşlerinden ağıt yakan anneler ve zulme karşı koyuş vardır:

Böyle giderse ben yokum

anaların ağıtları durmazsa

çocuklar güpegündüz

babalarının gözü önünde kurşunlanırsa

bu zulüm ortadan kalkmazsa

yağmur yağmazsa

trenler zamanında kalkmazsa

yusufçuk kuşu eğer ötmezse

ben yokum...

Siz söylemeyin isterseniz çocukların büyüdüğünü
taşı taş gibi attıklarını
kudüs'e sevdalı doğduklarını
ikindilerin uzadığını
cuma'ların cuma olduğunu
söylemeyin isterseniz...

Bense rahat edemedim bir türlü
içimdeki yalnızı öldüremedim
yokluk yoksulluk bir şey değil
aç biilaç dolaşmak hiç değil
bu korku tünelleri bu zalim pusu
bu özgürsüzlük bu çocuk ölümleri
ben yokum.

Her şey an be an
bir tomurcuk misali çıkıyor ortaya
bunca menkıbeden sonra kalacak olan
dağlardaki rüzgâr denizlerdeki dalga
mavi masmavi gökyüzü
bu feryatlar arasında
bu sunakta
ben yokum...

Taş kanadı çocuk vuruldu.

Biliniyor artık
taşın kanaması
meleklerin alıp götürdüğü
çocukların adıdır...

Gökhan Serter'in *Devrim ve Anne*²¹¹ şiirinde çocuk biraz daha geri plandadır.
Bu şiirde anne, büyük bir devrimci, güçlü bir direnişçidir:

...

Çocuklar hüzzam saklıyor koltukaltlarında
Eski tepelerden ağan keklik sürüsü gibi gamlı
Binlerce kadın, binlerce ezan sesleriyle koşan adam
Ve Anne. Bu defa sadece Anne.
Anne kokusudur dolan avuçlarımıza
Yağmur dilenen zeytin ağaçlarına, Anne
Suskunluğu nasırlı her atlıya zülfikar, Anne
Kalbinde bin hançerle güşüşen Kudüs, Anne
Haydi denizden çıkar gövdemi
Orada sars, dokun ellerinle, temize çıkar yüzümü
Ah. Ellerin Anne ellerin
Mavi gülüşlü bulutlar bezeli gözlerin
Onlarla yürüyorum ve devrin nakit acılarıyla.
Eğer yığıdıklarım duruyorsa ardım sıra dağlar gibi
Yıktıklarım, taş kafesler, duvarlar
Evet; devrimse senin devrimin.

²¹¹ Gökhan Serter, "Devrim ve Anne", *Yedi İklim*, S. 297, Aralık 2014, s. 13.

Fatih Budak'ın, *Ben Yasemen* şiirindeyse El- Halil'de şehit edilen, Yahudi zulmüne karşı direnen, cesur, korkusuz bir çocuk seslenir şairlere:

Merhaba şair

Ben yasemen

El-halil'den

On dördünde, gül yanaklı

Bir değil bin esma okur gözlerim

Mescid-i aksa'nın ufuklarında

Göğü kaplayan binlerce ruhundan

Biriyim ben

Dünyanın görüş mesafesinin sıfır olduğu

Bir başka şehirden

El-halil'den

Bakma trenlerin tehirlili

Uçakların rötarlili olduğuna

Bırak da gemilerin dalgalarla boğuşsun

Aldırma

Kahretme kendini

Şiirin korusun beni dünyadan

Görmesin meleklerden gayrısı

Alaca elbisemin kana bulanmış rengini

Ve dağılmış saçlarımı kurşun rüzgârlarıyla

Varsın kan için dünya
Kansınlar günahıma
Kanımla beslenen zalimler
Korkmuyorum ecelden ve sizden
Bakıp da büyüyen göz bebeklerime
Korktu denmesin ardından
Cennet'e doğan güneştir
Kamaştıran gözleri
...

Şiirle korunmayı dileyen, kendisi ve tüm şehit çocuklar için şiir isteyen bu çocuk, Yusuf Nil'in şiir hakkındaki şu sözlerini hatırlatır: “Şiirle koruruz dirliğimizi. Çağın tüm karabasanlarına karşı, şiir ayakta tutar bizi. Çağı algılayabilmemiz için bilgi yeterli değil. Duyarlık ve bilincin önemi de burada ya. Sanatçının bize kazandırdığı bu duyarlık ve bilinçle ufkumuz daha da genişliyor. Evrensel bir algılayışa götürüyor bizi.”²¹²

Verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere, Kudüs'ün anne ve çocukla sıkı bir ilişkisi vardır. Baba, Kudüs için de koruyucu, eve ekmek getiren, güçlü adamdır; fakat anne, sahip olduğu içgüdü ve duyarlılıkla bazen bir çocuk kadar sevgi ve merhamete muhtaç Kudüs'ün annesi olur, bazen çocukları koruyup kollayan, çocuklara güç ve güven veren Kudüs'ün ta kendisi. Roller değişse de özellikleri değişmez annenin. Çocuk ise tıpkı gerçek hayattaki gibi, şiirlerde bazen çok güçlü bir direnişçi olarak çıkar karşımıza, bazen korunması gereken bir mazlum. Roller ne olursa olsun Kudüs, anne- baba ve çocuğun sahip olduğu sevgi, merhamet, güç ve daha nice güzel duygu ve özellik; Yahudi'nin zulmünden büyüktür, kuvvetlidir.

²¹² Yusuf Nil, “Kudüs Kuşları”, **Edebiyat Dergisi**, Mart 1982, s. 2.

3.8. DİRENİŞ VE DİRİLİŞ EDEBİYATINDA KUDÜS VE TAŞLAR

1967 Arap İsrail arasında yapılan Altı Gün Savaşlarından sonra İsrail'in Filistin üzerindeki baskı ve eziyeti artmış, yurtlarından sürülen birçok Filistinli, kendi ülkelerinde ve başka Arap ülkelerinde mülteci olmuştur.

“8 Aralık 1987, Filistin’de İsrail işgaline karşı ilk toplu başkaldırı hareketi olan İntifada’nın başlangıç tarihidir. Filistinliler aleyhine sonuçlanan barış görüşmeleri ve FKÖ’nün komşu coğrafyalardan Tunus’a sürülmesi sonucu İsrail’e karşı direnişin zayıflaması, Filistin halkının tepkisinin büyümesine neden olmuştur. Gazze’de bir Yahudi’ye ait kamyonetin Filistinli işçileri taşıyan bir araca çarparak dört Filistinlinin ölümüne ve dokuzunun da yaralanmasına neden olması İntifada’nın fitilini ateşlemiştir. İntifada için ilk organizasyon Gazze İslam Üniversitesi Öğrenci Meclisi tarafından yapılmış ve tamamı Filistin İslami Direniş Hareketi (HAMAS) mensubu olan öğrenciler yaralıların bulunduğu Şifa Hastanesi’nin çevresinde toplanmıştır.

FKÖ’nün etkinliğini büyük ölçüde yitirdiği bir ortamda İntifada Gazze Şeridi’nde HAMAS’ın öncülüğünde başlamış ve kısa sürede Batı Şeria’ya yayılmıştır. Protestolar sivil itaatsizliğe dönüşmüş, genel grevler düzenlenmiş, İsrail ürünleri boykot edilmiş, duvarlara işgal karşıtı yazılar yazılmış ve yollara barikatlar kurulmuştur. Ağır silahlarla donanmış İsrail askerleri ve tanklarına karşı Filistinliler sapan, taş ve sopalarla direnmiştir. 1993’e kadar süren İntifada’da toplam can kaybı 1.300’e ulaşmıştır. İsrail askerlerinin taş atanların elleri ve ayaklarını kırması nedeniyle on binlerce Filistinli genç de sakat kalmıştır. İntifada yıllardır ezilen, işkence edilen, zorla evlerinden çıkarılan, en ağır katliamlara uğrayan bir halkın kadın-erkek, yaşlı-genç, hep birlikte işgalci İsrail’e karşı doğal başkaldırısının adı olmuştur.

Filistin’de İntifada hareketiyle birlikte HAMAS fiilen harekete geçmiştir. Müslüman Kardeşler cemaatinin Filistin kanadı durumundaki “İslami Hareket”in içinden geniş tabanlı bir kitle hareketi niteliğinde ortaya çıkan HAMAS, İntifada’yla birlikte bütün dünyaya sesini duyurmayı başarmıştır. HAMAS, İntifada’nın organizasyonunda öncülük yapmanın yanı sıra, bu ayaklanmanın ikinci ayından itibaren de periyodik bir şekilde kitlelere hitap eden ve direnişi yönlendiren belirli

programlar ortaya koymuştur. İsrail karşısında sürdürülmesi gereken mücadelenin içeriği ile ilgili görüşlerini ve Filistin'in mill meseleleriyle ilgili politikasını ve tutumunu ortaya koyan bildiriler de yayınlamıştır. Direnişin belli bir hız kazanmasından sonra 1992'de İzzettin Kassam Birlikleri adında askerî bir kanat oluşturarak fiili eylemlerini bu kanat vasıtasıyla gerçekleştirmeye başlamıştır. HAMAS'ın önde gelen ismi şeyh Ahmed Yasin, İsrail tarafından 18 Mayıs 1989'da tutuklanmış; 3 Ocak 1990'da mahkeme karşısına çıkarılarak 15 suçtan yargılanmış ve 16 Ekim 1991'de müebbet hapis cezasına çarptırılmıştır.

İntifada'nın İsrail'e verdiği maddi ve manevi kayıplardan ötürü daha önce kesintiye uğrayan barış görüşmeleri, 1991'deki Madrid Barış Konferansı ile yeniden başlamıştır. 1993'te imzalanan Oslo Anlaşması ile birlikte Filistin halkının topyekn bir başkaldırı hareketi olan İntifada sona ermiş; bundan sonra çeşitli direniş örgütleri, işgalcilere yönelik spontane saldırılarıyla dikkat çekmiştir."²¹³

"İkinci İntifada, diğer adıyla Aksa İntifadası, 28 Eylül 2000 tarihinde ana muhalefet partisi Likud'un lideri Ariel şaron'un Mescid-i Aksa'ya yaptığı provokatif ziyaret ve ardından 29 Eylül Cuma günü Başbakan Ehud Barak'ın polis ve asker gücünü Harem-i şerif'e yığmasıyla başlayan Filistin halkının İsrail'e karşı topyekn başkaldırısıdır. İntifada sırasında İsrail, sayısız insan hakları ihlali yapmış ve savaş suçu işlemiştir: asker-sivil ayrımı yapmaksızın aşırı gücü kullanımı; kasıtlı öldürmeler ve yaralamalar; sivillerin hareket özgürlüğünün kısıtlanması ve sokağa çıkma yasakları; evlerin, mülklerin ve altyapının tahrip edilmesi; eğitim faaliyetlerinin ve sağlık hizmetlerinin engellenmesi; Filistinlilere ait toprakların gaspı ve mahsullere zarar verilmesi; yargısız infazlar, gelişigüzel kitlesel gözaltılar ve tutuklamalar, işkence... Ancak bu denli geniş çaplı ihlaller nedeniyle insanlığın ortak meselesi olması gereken Filistin, bugün sadece Ortadoğu meselesi ya da FK ile İsrail arasındaki bir mesele olarak öne çıkarılmaya çalışılmaktadır. İsrail'dekiler de dâhil olmak üzere farklı uluslararası ve ulusal insan hakları örgütlerinin hazırlamış olduğu raporlar, Filistin'de yaşanan vahşet ve soykırımın boyutlarını ortaya koymaktadır.

²¹³ Fatma Tunç Yaşar vd, a.g.e. s. 49.

İsrail, işgal ettiği topraklarda gerçekleştirdiği bu ihlallerin hiçbirini kabul etmemekte; Oslo Anlaşması'yla bu bölgelerde, özellikle de Batı Şeria'da Filistin nüfusunun çoğunluğunun yerleştiği A bölgelerinde etkin kontrolün Filistin Yönetimi'ne devredildiğini öne sürerek işgalci bir güç olarak tanımlanamayacağını savunmaktadır. İsrail, 1949 Dördüncü Cenevre Sözleşmesi'ne taraf olmasına rağmen, bu sözleşmedeki pek çok maddeyi, yukarıda bahsedilen uygulamaları nedeniyle defalarca ihlal etmiştir. Bu sözleşme insan hakları ihlallerine müdahaleyi öngörmesine rağmen bugüne kadar uluslararası toplum, ihlalleri engellemek üzere İsrail'i kınama dışında herhangi bir caydırıcı önlem almamıştır.”²¹⁴

Filistinli sanatçılar da bu direnişe kayıtsız kalmamış, yaşadıkları, şahit oldukları zulmü sanatlarıyla duyurmuş, direnişe destek olmuşlardır. Bu konuda Ramazan Mut bir röportajında şöyle demiştir: “Filistinli edebiyatçıların neredeyse tamamı mülteci kamplarında yetiştiler. 1948- Nakba diye adlandırdığımız büyük felaket ve İsrail'in kuruluşu tamamının çocukluğuna damga vurdu. Filistin'in başına gelen felaketlerin hepsine tanıklık ettiler. Halkın içinden geliyorlardı. Ve büyük bir gözlem gücüne sahiptiler. Bu da Filistin edebiyatının geniş kitleler tarafından sahiplenilmesine neden oldu. Filistin halkı, bu hikâyelerde, şiirlerde ya da çizgilerde kendini buluyordu. Dili, kültürü yok edilmek istenen, vatanından kovulan bir halkın tutunabileceği en önemli dallardan birisi edebiyattı. Filistinli edebiyatçılar, halklarına hayata tutunabilecekleri bir dal uzattılar ve Filistin halkı da seve seve karşılık verdi.”²¹⁵

Filistin ve Kudüs direnişinde İsrail'in zulmüne uğrayan, sakatlanan ve şehit olan bazı direnişçiler bu kutlu direnişin sembolü olmuştur. 30 Mart 2014 tarihinde İsrail'in hava saldırıları sonucunda bacaklarını kaybeden Fadi Abu Salah, ABD'nin 14 Mayıs 2018'de Büyükelçiliğini Telaviv'den Kudüs'e taşımasını boykot etmek için başlatılan direnişe tekerlekli sandalyesiyle katılmıştır. İsrail askerine taşla direnen Abu Salah, bu direnişte şehit olmuştur.

²¹⁴ Fatma Tunç Yaşar vd, a.g.e, s. 101.

²¹⁵Ramazan Mut, “Direnişin Asıl Kaynağı Sanat ve Edebiyat”, Röportaj: Yusuf Genç, Çevrimiçi: <https://www.yenisafak.com/hayat/direnisin-asil-kaynagi-sanat-ve-edebiyat-2218527> (18 Mayıs 2018).

Aynı direnişin bir diğerk sembol ismi de “Büyük Direniş Yürüyüşü”nde gönüllü olarak çalışkan 21 yaşındaki hemşire Rezzan en-Neccar’dır. Rezzan Hemşire, Gazze sınırında İsraili keskin nişancılar tarafından iftar vakti öldürülmüştür. Şehit olmadan önce söylediğı şu sözler hafızalarda kalmıştır: “Dünyaya söylemek istediğim bir şey var: Biz, silahımız olmadan da her şeyi yapabiliriz”.²¹⁶

²¹⁶ “İsrail Askerlerinin şehit ettiği Gazze’nin Yardım Meleği Rezzan”, Çevrimiçi: <https://www.yenisafak.com/video-galeri/dunya/israil-askerlerinin-sehit-ettigi-gazzenin-yardim-melegi-rezan-2179062> (01 Temmuz 2018).

İngiliz The Guardian gazetesi, şehit hemşire Rezzan'ı konu alan bir karikatürü sansürlemesiyle gündeme gelmiştir. Thejc haber sitesinin haberine göre, karikatürist Steve Bell'in İngiltere Başbakanı Theresa May'in ve İsrail Başbakanı Benyamin Netanyahu'nun ortalarında bulunan şöminede İsrail askerleri tarafından öldürülen hemşire Rezzan en-Neccar'ı yanarken resmettiği karikatür The Guardian Gazetesi tarafından sansüre takılmıştır.²¹⁷

²¹⁷ "Ünlü Gazetede Sansür Krizi", Çevrimiçi: <http://www.medyaradar.com/unlu-gazetede-sansur-krizi-haberi-1166213> (01 Temmuz 2018).

Kudüs direnişinin sembol isimlerinden bir diğeri de 16 yaşındaki Fevzi el-Cüneydi olmuştur. Cüneydi, ABD Başkanı Donald Trump'ın Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanıdığını açıklaması sonucu Batı Şeria'da kararı protesto ettiği için çok sayıda İsrail askeri tarafından gözleri bağlanarak tutuklanmıştır. Gözleri bağlı tutuklanırken çekilen fotoğrafı ise bütün dünyada ses getirmiş, İsrail'e karşı tepkilere sebep olmuştur. 16 Ocak 2018'de Türkiye'ye gelen Fevzi El- Cüneydi, meşhur fotoğrafı hakkında şunları söylemiştir: “Ben bu fotoğrafımı İsrail beni bıraktıktan sonra görebildim. Beni tutukladıklarında hapse göturdüler ve ben hiç bir şey göremedim. Bir televizyon vardı. Sadece İsrail'i gösteren televizyonu. Ben

hapishaneden çıkınca mutlu oldum, fotoğrafı gördüğümde gururlandım. Ben korkmuyorum fotoğrafta İsrail korkuyor benden. Bunun ispatı 1 asker değil 23 asker var orada. İsrail beni vahşi bir şekilde tutukladı. İsrail askeri ben, tutuklarken silahlarıyla vurdu ve omzumu kırdı. Silahlarla kırıldı omzum ve hapishanede 22 gün kaldım. Mahkemem 14 Şubat'a kadar ertelendi".²¹⁸

İkinci İntifadada İsrail askerleri ile Filistin güvenlik güçleri arasında yaşanan çatışmanın ortasında bir varilin arkasında babasına sarılarak saklanan Muhammed el-Durra, intifadanın ikinci gününde 30 Eylül 2000 tarihinde Gazze şeridinde İsrail askerleri tarafından şehit edilmiştir.

²¹⁸ "Kudüs Direnişinin Genç Kahramanı Fevzi El-Cüneydi O Fotoğrafi Anlattı", Çevrimiçi: <https://www.ahaber.com.tr/gundem/2018/01/16/kudus-direnisinin-genc-kahramani-fevzi-el-cuneydi-o-fotografi-anlatti> (01Temmuz 2018).

Ahed el-Tamimi de Filistin direnişçileri arasında anılması gereken genç bir isimdir. 2012’de 11 yaşındayken İsrail askerine attığı bir yumrukla gündeme gelen Tamimi, 15 Aralık 2017’de de evinin önüne gelen bir İsrail askerine tokat atması sonucu tutuklanmıştır.

Yukarıda anılan bu isimler, Filistin direnişinin sembolü olmuş isimlerin sadece birkaçıdır. Filistin direnişine katılan ve bu direnişte şehit düşen, yaralanan Abu Salahların, Rezzanların, Cüneydilerin, Muhammed el-Durraların, Tamimilerin sayısı elbette çok daha fazladır.

Modern Türk şiirinde de direnişe destek veren, direnişi anlatan, direnişte şehit olanlar anısına şiirler kaleme alınmıştır. Bu şiirlerde, Filistin direnişi için büyük önem arzeden “taşlar” a ayrıca yer verilmiştir:

Ahmet Mercan, *Gökyüzü Depremleri*²¹⁹ şiirini “Filistin Direnişine” ithaf etmiş ve çocukların avuçlarındaki taşlara değinmiştir. Bu taşlar meleklerin hedefe taşıdığı taşlardır:

Kudüs göklerinde kara bulutlar

Bulutlar içinde ışık saçarlar

Filistin’de küçük beyaz yumruklar

Anne feryatları gökleri sarsar

Hadi Ammar Hadi Ammar durma at

Ebabiller sana kanat çırpırlar

Taşından büyük öfken bilenir

Yüreğin kadar sıkı avuçlarında

Süleyman seni seyreder sana güvenir

Mescid-i Aksâ’nın kapılarında

Attığın taşları taşır melekler

Büyütür götürür hedefe kadar

²¹⁹ Ahmet Mercan, “Gökyüzü Depremleri”, **Haritada Kan Lekesi**, s. 94-95.

Varsın duymasın duyarsız yürekler

Melekler seninle cennete kadar

“İsraillilerin akıttığı kan gölünde, babasını kaybeden Filistinli küçük kıza ithaf” ettiği *Babacığım Nerdesin*²²⁰ şiirinde Bünyamin Doğruer, küçük kızın diliyle konuşur. İsrail’in zulmünü anlatan ve şehit olan babasını çağıran bu küçük kız büyüdüğünde intifada ateşini sürdürmek için çalışacak bir direnişçi olacaktır:

II

ama biz büyüyeceğiz biz

roket yağmurları altında

intifada ateşi sürecek

karanlık kül olana dek

ve biz

kudüs saatini tutuyoruz

yeniden yaşanacak

hayat aşk’ın ırmağında yeniden yansıyor

ah kudüs demeye gör

coğrafyam anlam bulur

gökyüzü yankılanır

okşar yüzümüzü beyaz bir güvercin kanadı

kudüs dediğim günden beri

her gün ölürüm

ve tükenene dek ölürüm

ve biz

kudüs saatini tutuyoruz

²²⁰ Bünyamin Doğruer, “Babacığım Nerdesin”, *Haritada Kan Lekesi*, s. 146-150.

yeniden yaşanacak
herşeyin bitti dendiği yerde
yeniden bismillah
seyirci insanların tenhasında
kudüs saçları konsun saçlarımıza
aşktır bu yürür
yürür intifada
bu öyle bir savaş ki gülüm

Allah ve melekler de var yanımızda...

Bu şiirde sağlam bir coğrafya bilinci ve bilinç coğrafyası da sözkonusudur. Şiirin kahramanı küçük kızın bakış açısıyla Kudüs'e yaklaşıldığında kızın sahip olduğu coğrafya bilinci fark edilir. Bu dizeleri yazan şairin bakış açısıyla yaklaşıldığında ise hem bir coğrafya bilinci hem de bilinç coğrafyası dikkat çeker.

Bünyamin Doğruer, *Yıldız Kesmiş Ağıtlar*²²¹ şiirinde intifada hareketinde büyük rol oynayan ve başarılı olan HAMAS'ı, direnişten dirilişe geçişi anlatır:

Zeytin ağaçları yorgun
Güller ürpertili
Mavi bir gecenin koynunda
Fosfor bombalarıyla
Vurulup düşen yıldızlar
Bir bir dökülüyor zambaklara
Gazze'nin taşları ıslandı şehit kanıyla
Hamas'ın direniş erleri karmıştı cihat hamurunu
Pazarlıksız imanın mayasıyla

²²¹ Bünyamin Doğruer, "Yıldız Kesmiş Ağıtlar", **Haritada Kan Lekesi**, s. 151.

Hazan mevsimi yaşıyan Siyonistler
Şehadet buğusu direnişini öldüremezler
İsrail'in aynasında hainlik katillik görünür
Zulüm saltanatı kanda boğulmaya mahkumdur
Hamas'ın ruh dinamizmi aşk ve çile
Kudüs düşü sabır ve zafer tüm cephelerde
Keskin çizgilerimiz var düşmana teslim olmamamk
Hakikatin kılıcı elbette firavunları parçalayacak
Yıldız kesmiş ağıtlar özgürlüğün ırmaklarında
Hüseyn geleneği vardır filistin topraklarında
Celadet şimşekleri altında
Korku ve ürperiş içinde siyonistler
Kaygıları sil at varoluş şafağında
Direnişiniz dirilişlere vesiledir ey Gazzeliler

Mehmet Aycı, “filistin haberlerini izleyen oğlunun zafer işareti yapması üzerine” yazdığı ²²²şairinde, bir çocuğun direniş ve diriliş ateşini nasıl yaktığını anlatır ve insanı aziz kılanın intifada olduğunu vurgular:

senin bakışın oğlum
taze zeytin dalından kesilmiş bir sapana
ne hoştur, ki bir anda
bir babanın yüz yıldır soğumaya yüz tutan
kalbini tutuşturur
ve içimizde uyuyan nice yaşlı ırmağı
sahdamarı kavrayan bir ince hançerleyin

²²² Mehmet Aycı, “Y”, **Haritada Kan Lekesi**, s. 225.

apansız uyandırır
senin bakışın oğlum, yalnızca beni değil
davud'u, Süleyman'ı, musa'yı utandırır.
kandır bu, bilirsiniz
toprağı aziz kılan bereket mayasıdır
insanı aziz kılan

-intifada-

kımıldayınca isyan, kan vurur kıyılara.

senin bakışın oğlum

sessizce,

süzülüp ağlamadan

tirşe siyahına çalan o berrak gözlerinden

güngörmüş annelerin ağdına karışır.

Ahmet Örs, *Kudüsüncü*²²³ başlıklı şiirinde Kudüs'le konuşur ve kendisi için direnen yüreklerin yüceliğini, o yüreklere “mescid-i aksâlar kurayım” diyerek okura hissettirir:

bir boşnak türküsü kadar hüznüldür sesin

çoktan beri keşmirden esen yellerle gelen

acılarda pişen cesur bir çeçen dansısın

afgan dağlarından semana her günsüzülen

kudüs...

seni hangi hatrayla, hangi acıyla anayım

direnen yüreklere mescid-i aksâlar kurayım

²²³ Ahmet Örs, “Kudüsüncü”, *Haritada Kan Lekesi*, s. 232.

ellerimde büyüyen tarifsiz bir yangınsın
alevinin rengi dün felluce, bugün bağdat
özgürlüğü haykıran sesin cihanı sarsın
esaret zincirini bileğinden sök de at

kudüs...

seni hangi resimlerle, hangi seslerle anayım
direnen yüreklere mescid-i aksâlar kurayım

Ali Ekecik de *İntifada*²²⁴ başlıklı şiirinde direnişini anlatan ve direnişine destek veren şiirlerdendir:

çalıkuşlarına karıştırıyorum kemiklerimi
ellerim geceye uzanıyor

ey Kudüs ey gül izim
alnıma bir çarpıntı yapışıyor

erdem ayakta
göğün buyruğu ayakta
ve ötede dans ve çocuklar
gösteriyor şiiri intifada

Mescid-i Aksa ve ay derken
ne ay ne de yürek

²²⁴ Ali Ekecik, "İntifada", **Filistin Şiirleri Antolojisi**, Haz.: Numan Kurtulmuş, İstanbul, Anka Yayınları, 2001, s. 173.

onlarca fidan süslüyor cumayı

yitip gidiyor ak ışık

ölümsüz su

filistin döküyor kanını

Filistin direnişinde “taş” çok önemli bir semboldür. Yukarıda örnek verilen şiirlerde de anlatılan en büyük direnişin en canlı tanığıdır. “Filistinlilerin çocukların sapan ve taşlarıyla yaptığı işi Arap ülkelerinin yaldızlı orduları yapmaktan acizdir.”²²⁵

Cahit Zarifoğlu, *Daralan Vakitler* başlıklı şiirinde Müslümanlara şöyle seslenir:

Farz et körsün olabilir

El ele tut

Taş al ve at

Kafiri bulur

Bu şiirde ve Filistin direnişinde taşa yüklenen anlam büyüktür. Taş, direnişin bâtn yüzüdür, zâhirî anlam çok daha derindir. Hacerü'l- esvetten ve sahra-i muallaktan sonra en kıymetli taşlar hiç kuşkusuz Filistinli çocukların, kadınların, adamların İsrail'e korku salan taşlarıdır. Hz. Davut'un Calut' a attığı taş gibi, Filistinli bir çocuğun İsrail askerine attığı taş, her defasında daha da derinden vurur İsrail'i, fakat “yüreği taşlaşmışlara taşlar kâr etmiyor.”²²⁶ işte.

Filistin'de taşlar öldürüşün değil dirilişin aracıdır. Taşlar çocukların ellerinde atılan birer güldür. Her taş ebabillerin gagasındaki öldürücü misket etkinliğinde olabilir. Taş deyip geçilemez.²²⁷

²²⁵“Filistin Şiiri- Dr. Abdülhüseyin Ferzâd'la Melîha Şem'dânî'nin Yaptığı Konuşma”, *Yedi İklim*, Çev.: A. Kara, S. 75-76, Haziran- Temmuz 1996, s. 69.

²²⁶ Ali Haydar Haksal, “Bir Zaman Aynası”, *Yedi İklim*, S. 128, Kasım 2000, s. 57.

²²⁷ Ali Haydar Haksal, *a.g.m.*, s. 57-58.

Şairin bu direnişteki taşı, şiiridir. Cahit Zarifoğlu,

Sen filistin hokkaları doldur kanla

Şairler eğer ahın varken

Uzanırlarsa tomurcuklara güllere

Herbiri kanlı bir ateş gibi korku

Bir azar bir şamar olsun

Filistin sen işine bak kar toprağını

Yoğur gazabını yaradanın

derken şairin safını, bu direnişteki rolünü de belirler. Pek çok şair tıpkı Zarifoğlu gibi, *Filistin toprağını kararken ve yaradanın gazabını yoğururken* kalemlerini Filistin'e, Kudüs'e yöneltmiş, direnişin taşlarını şiirlerinde konu edinmişlerdir. Hasan Akay'ın *dünyanın korkusuz güzel çocukları için yazdığı, Taş Senfonisi*²²⁸ bu şiirlerden biridir. *Taş Senfonisi*'nin şefi çocuktur. *Filistinli çocukların ellerinde öğrenir taşlar konuşmayı*. En güzel direniş şarkılarını bu ellerde söylerler:

İsrailoğulları bir sürü

Sürgün

Yedikleri gün

Taşlar susmuştu!..

Filistinli çocukların elinde

Öğrendiler konuşmayı!

Dünyanın en güzel taşları oldular

Konuşurken Filistin'de, Kudüs'te...

²²⁸ Hasan Akay, "Taş Senfonisi", **Karabatak**, S. 37, Mart- Nisan 2018, s. 11.

Taştan duvarlar ördü zalimler
Kutsal beldelerinde arzın
Taşların dediğini hiçkimse söylemedi
Çocukların elinde!..

Çocukların elinde
Öyle konuşuyor ki taşlar
Barışın göz bebeği kutsal topraklar
Parmaklarını ısırıyor

Yumruklar
Düğümlemiş
Gözü dolu insanların
Boğaz'ında

Ey Âdem'in elini öpen şehir!
Ey izlerin en güzelini bağrında taşıyan!
Ey Kuddûs isminin gözüktüğü yer!
Ey mübarek coğrafyanın sır aynası!

Ey yok edilmek istenen sükûnet!
Ey yakılmak istenen barış!
Ey Süleyman'dan kalanı yıkan Nazar karşısında
Tek soylu duruş!

Gözün aydın!

Bitti artık ağır suskunluğu taşların!

Başladı Gazze’de, Filistin’de, Kudüs’te

Her yerde: Taş senfonisi!

Hasan Akay, *Kudüs Daima*²²⁹ şiirinde de çocukların ellerindeki taşlardan ve şehrin taşlarından bahseder:

Taştan kireçten bir ulu şehir

Müminlerin yitik bilinci

İçin için yanar. İçi nar

Ağaçları. Tutuşmaya hazır

Zeytinler, çelik çekirdekli

Taşlar ki celadetli başı dik

Çocukların minik avuçlarında!

...

Yaşasın Hanzala!

Yaşasın! Kıyamete dek

Zulmün kafatasında tekbirler getirerek

Taş sektiren çocuklar!

Yaşasın! Selahaddin bilincinin mirası!

Yaşasın! Vandalları çatlatan dallar!

Yaşasın! Bir avuç kor

²²⁹ Hasan Akay, “Kudüs Daima”, *Karabatak*, S. 36, Ocak- Şubat 2018, s. 9-11.

Gibi avuçta kışneyen
Hiçbir şey değil iken
Her şeyi birleştiren taşlar!

...

Dinle
Konuşmaya başladı işte taşlar
Kudüs'te, Gazze'de, Filistin'de...

Masumların elinde bir avuç kum
Zakkum
Yiyecek olanların karşısında
Yâ Allah!

Meryem Kılıç, *Ruhlara Mağara*²³⁰ şiirinde İsrail askerlerine atılan taşların sadece taş olmadığını “ben atılan taşı taş diye görmem / benden sonra da görmeyecekler” diyerek ifade ederken Hz. Peygamberin mi'râca çıkarken üzerine basmasıyla yükselen muallak kayasından da bahseder:

zeytin ağacından bahsetmeyeceğim omzuma geliyor halbuki

Meryem'i seyrediyordu hani yaslanığında ağaç ve anne

biz kaynayan taşı taş diye görmeyiz

ben atılan taşı taş diye görmem

benden sonra da görmeyecekler

bir tarak, saçlarını akıtıyor insanlığın düzgün, toplanan, hazır dışarı çıkmaya

Kudüs demeyecektim sabırla başımızda geziniyor halbuki

hazır ediyor, şehirler şehir olmayı öğrensin

²³⁰ Meryem Kılıç, “Ruhlara Mağara”, *Karabatak*, S. 37, Nisan – Mayıs 2018, s. 10.

bir kaya nasıl yükselir en sevilen ayak bastığında, öğrensin
güneş altında biriken mezar ve durakları yolun
unutulan selam değildir, öğrensin

...

Bünyamin Doğruer *Kudüs Yüklü Bir Hasret Sardı Beni*²³¹ şiirinde çocukların İsrail askerlerine attığı taşların yanı sıra askerlere taş atan çocukların kollarının kırılması vahşetine de değinmiştir:

ellerimi yorgun kılan attığım taşlar değil
kan tutmuş bir şafakta, kelepçeli kollarıma inen taşlardır
camları kırılmış pencereden birde soğuklar hırpalar
vücudumu
uçan turnalar değil artık gökyüzünde
iki karışımın arasında güneşler söner kudüs düşlerim
gün boyu
acımasız alev aydınlatır gökyüzünü nükleer başlıklı füzeler
petrol kokan sömürü saatleridir çalan
washington merkezli cinayetleri perdelenmiş ihanetleri
kim seyreder ne der işte lekeli çağda
gazze şeridi'nden bir çocuk, ateşten bir çiçek sunar
muhacirler kampına dönen ey kalbim, konuğun kutludur
eylemden geri durmuşluğumun kuşatılmışlığı
altında ezildiğim günlerde suçluyum

...

²³¹ Bünyamin Doğruer, "Kudüs Yüklü Bir Hasret Sardı Beni", **Haritada Kan Lekesi**, s. 154-155.

Bilindiği üzere Aralık 1987’de Filistinliler siyonist işgal rejime karşı topluca ayaklanmışlardır. İntifada olarak adlandırılan bu ayaklanmayı bastırabilmek için İsrail çeşitli yollar denemiştir. İntifadayı durdurmak için başvuru yollardan biri de eski Başbakan İzak Rabin’in tavsiyesiyle Yahudi askerlere taş attığı belirlenen Filistinli çocukların kollarının kırılmasıdır. Rabin'in "Kemik kıran Rabin" ünvanı alması da bundan ileri gelmektedir. Daha sonra taş atan çocukların evlerinin yıkılması kararlaştırılmıştır ve bu doğrultuda yüzlerce Filistinlinin evi yıkılmıştır, ama bütün bu zulümler Filistin halkının kutsal mücadelesini, intifada hareketini durdurmaya yetmemiştir.²³²

Çocukların kollarının kırılmasını anlatan bir başka şair de Mürsel Sönmez’dir. Filistinli çocuklar için yazdığı *Filistinli Güzel Çocuklar*²³³ başlıklı şiirinde şöyle demiştir:

...

Utandır taş, taşlığınan, vuuldukça körpe kola,

Bileriz biz azmimizi and veririz adil yola.

Biz Filistinli çocuklar

kan pazarlayıcılarını geçtik

zafer tacirlerinden geçtik

...

Şak şak olur parçalanır ilahi korkudan taşlar,

Kıyamımız çiçek açar, gürbüz bir intikam başlar.

Her ağaç her taş şahitlik edecek biliyoruz

ufuklar taşıyamayacak zulme karşı isyan türkümüzü

bir karabasan gibi çökecek gök

²³² “Onuncu Yılında İntifada”, Çevrimiçi: <http://www.vahdet.info.tr/filistin/dosya2/0345.html> (18 Mayıs 2018).

²³³ Mürsel Sönmez, “Filistinli Güzel Çocuklar”, **Haritada Kan Lekesi**, s. 166.

zalimlerin ve zulme karşı sus pus duranların üstüne
inıyoruz inıyoruz
biz Filistinli çocuklar

Kan ey kan müslüman kanı
uyandır uykusundan uyandır müslümanı
uyansın Selahaddin'in kılıcı

bir kavis çizsin gökte
güzelim şavkı vursun

Kudüs'e, Sabra'ya, Şatilla'ya, Kara Eylül gününe

...

Hüseyin Alacatlı'nın, *Sapan Taşları*²³⁴ başlıklı şiirinde taş atan çocuk konuşur:

Filistin

dönüşlerim

ay ışığı düşerken yüreğime

sapanım sağ elimde

dağların taşları belimde

bir avludayım

mescidi aksa

kelimeler dilimde

beni götürüyorlar anne

²³⁴ Hüseyin Alacatlı, "Sapan Taşları", **Haritada Kan Lekesi**, s. 206.

kardeşime emanet
sapanım ve taşlarım
bir de kelimelerim
kanayan kelimelerim

bu topraklar baba
kuruyup kalmış
bir de çocukların gözleri baba
taşları seçer daha çocuk

bunlar benim taşlarım
zalimleri taşlarım
ağlama mescid-i aksa
bir kıyamdır taşlarım

sapanı basınca bağına sıkıca
bir görsen onları baba
ne büyük çarpar yürekleri
ağlama mescid-i aksa

Filistin
dönüşlerim
ay ışığı düşerken yüreğime
taşlar bir yana düşer
ben bir yana

Sinan Ceran sadece iki dizelik *Taş*²³⁵ şiirinde taşın kuvvetinden bahseder:

Bilmezdim taşı kavramadan önce

Bilmezdim, bir taş kaç uçak düşürür bahçemize

Mustafa Ceran da *Filistinli Çocuk Şarkısı*'nda²³⁶ çocukların cephesinden yaklaşır Filistin /Kudüs direnişine ve direnişin sembolü taşlara:

Sen ışığını arayan çocuksun kanatlan biraz

...

Ses ver şimdi 'masumiyet şarkıları'na, biz yorgunuz, biz suçluyuz sen konuş

Sen konuş, hükmü senindir sapan taşını ardında bekleyişlerin

Dilimde yara izidir, Filistin'de taşların, zihnimdeki öfkedir.

El- Aksa'dır varlığımı taşıran.

Varlığımı varlığımıza raptedencKudüs'tür.

Seni solgun sayfalarda aradı yitik bir kadın

Seni yoruldum yaşamaktan ey çocuk, koptu kopacak bir damar gibiyim

Kırılısın silahlardan medet umanlar!

...

Mehmet Baş, *Tüm Saatler Kıyamete Kurulmuştur*²³⁷ şiirinde üç yerde, üç farklı taştan bahseder. Bunlardan biri kalplerden daha yumuşak olduğu vurgulana Filistin direnişinde bir silah olarak kullanılan taştır:

...

Dağlanmış bir yara gibi kabuk bağlamış zulüm

Taşlar bile kalplerden daha yumuşaktır burada

Ruhsuz zamanların kalbinde kibleyi şaşırırken

²³⁵ Sinan Ceran, "Taş", **Haritada Kan Lekesi**, s. 236.

²³⁶ Mustafa Celep, "Filistinli Çocuk Şarkısı", **Yedi İklim**, S. 171, Haziran 2004, s. 12.

²³⁷ Mehmet Baş, "Tüm Saatler Kıyamete Kurulmuştur", **Ay Vakti**, S. 172, Ocak 2018, s.

Sargı tutmaz hüznler şu kanayan yarada

Diğeri, Kudüs şehrinin taşlarıdır ve Kudüs'ün çaresizliğiyle göklerden yükselen bir çığlıkla yerlerinden oynar:

Kudüs kurbanlık koyun gibi uzatır başını

Artık tüm saatler kıyamete kurulmuştur

Bir çığlık yükselir göklere doğru

Bir çığlık taşları yerinden söker

Bir diğeri ise Ebrehe'nin fil ordularının üzerine taş yağdıran eabil kuşlarının²³⁸ bugün de İsrail'in üzerine yağdırması beklenen taşlardır:

Ebabiller taş yağdırsın diye beklerken göklerden

İlk kıblenin acısı silinmez yüreklerden

Yeryüzü fil ordularının geçişini seyreder

Kesilmiş bir orman gibi ağlar bütün şehirler

...

İsmail Karakurt, *Kuşlar Gök Bulamaz*²³⁹ şiirinde direnişte kullanılan taşlardan ziyade insanlığın Filistin'e karşı duyarsızlığı dolayısıyla taş kesilmesinden bahseder:

...

Akşamlara erguvan

Filistin'e taş düşer

Tarihin içine taş düşer

İnsanlık taş kesildikçe.

Burası nemrut, burası firavun,

²³⁸ Fîl, 105/ 1-5.

²³⁹ İsmail Karakurt, "Kuşlar Gök Bulamaz", *Geride Kalanların Türküsü / Şairlerin Gazzesi*, s. 173-174.

Burası zulüm; burası...

Taş kesilmiş, taş kesilecek

Burası ikinci kez, İsrail!

Taşlar ah taşlar

Çocuklarda bir zambak düşü

Narçiçeği bir heves kalır

Kudüs'te, Mescid-I Aksa'da, Gazze'de...

Nurettin Durman, *Çocuk Vuruldu*²⁴⁰ şiirinde zulme ve çaresizliğe sitem eder ve kanayan taşların ölen çocukların adı olduğunu söyler. Onun şiirinde taş sadece direnişin sembolü değildir. Bu direnişte yitip giden çocukların kanıdır aynı zamandır:

...

Siz söylemeyen isterseniz

çocukların büyüdüğünü

taşı taş gibi attıklarını

kudüs'e sevdalı doğduklarını

ikindilerin uzadığını

cuma'ların Cuma olduğunu

söylemeyin isterseniz...

...

Taş kanadı çocuk vuruldu.

Biliniyor artık

taşın kanaması

meleklerin alıp götürdüğü

²⁴⁰ Nurettin Durman, "Çocuk Vuruldu", *Yedi İklim*, S. 129, Aralık 2000, s. 10.

çocukların adıdır...

Seyfettin Ünlü *Kudüs'te Sabah Namazı*²⁴¹ şiirinin bir dizesinde bir çocuğun avcunda sakladığı taşa değinmiştir:

Çocuk önce güneşe baktı
Çoktan batmıştı annesinin bağrında
Toprağın koynuna girdiğinden beri gece
Masallara sığmayan zamana büründü
Yolları saydıkça gidenlerin sesinde
Sakladı bir taşı avuçlarında
Birden anladı gelecekte sivrulmuş
Mûtena bir kıvılcım tam kalbinin üstünde
Aydınlatıp yakıyor kudüs gecelerini
...

Mücahit Koca, *Çocuk Direnişi*²⁴² şiirinde savaştan korkmayan, ellerindeki taşlarla tanklara meydan okuyan çocuk direnişçileri yazmıştır:

Başı beşikte
Eli tetikte
Dönüp dönüp saldıran
Tekrar tekrar hamle yapan

Tahta kılıçla dövüşür
Sapanla taş atar çocuk
Alınca babasının öcünü

²⁴¹ Seyfettin Ünlü, **a.g.e.**, s. 4.

²⁴² Mücahit Koca, "Çocuk Direnişi", **Kudüs'e Ağıt**, s. 57.

Ekler üstüne kendi öcünü

Yıkıntılar içinde doğan

Savaşlarda büyüyen

Koşar arkadaş sesine

Oynamak için değil

Tanklara taş atmak için

Ölümlle uyur

Gök gürültüsüyle uyanır

Çocuğu korkutmaz savaş

Şu çocuğun ruhundaki sevda

Kor haline gelmiş beden

Vatanı bağlar vatana

Intifada milleti kaldırıp kopardı

Uykudan uyandırdı

Bu gerçekleşen en kayda değer direnişti

Intifada Kudüs için bir güçleniştii

En korkulu Yahudi'ye korkmaz sataşır

Korkusu ölmekten değil

Yere düşmekten

Dipsiz bir kuyu gibi susarken evren

Çocuklar doğuyor erken

Ölüyor erken

Ne zaman gaflet edip gözünü yumsa ceylan

Tuzağa düşerdi

Kanının rengine boyanırdı toprak

Her damlası ayrı bir Hüseyin olan

Her öldürülen çocuk ruhaniyetiyle yaşar

Savaşan büyüklerine yardıma koşar

Zafer isteği dövüldükçe kabaran bir duygudur

Bildim

Kudüs'e hangimizin olur hakkıvatanım demeye?

Gönlü yaralı

Elbisesi paralı

Üzerinden tank geçmiş çocuklardan önce

İbrahim Demirci, Hasan Aycın'ın çizgisinden yola çıkarak Ebrehe'nin Mekk'deki ilk mabed olan Kâbe'yi yıkmak için gönderdiği fil ordusunu ebabil kuşlarının gagalarında taşıdıkları taşlarla yendiğini hatırlatır. Ebabil kuşlarının taşıdığı bu taşlarla, Kudüs direnişinde Filistinlilerin İsrail'e attığı taşlar arasında bir ilişki kurar. Bu ilişki yalnızca taşlar arasında değildir. Demirci her iki şehrin de mukaddes olduğunu, taşların sahip olduğu manayla vurgular:

Yemen'in tiranıydı Ebrehe.
Keremli Mekke'deki ilk mabedi,
Allah'ın evi Kâbe'yi
yıkmağa gelmişti filleriyle.
Gagalarında minik taşlarla
Ebabil kuşlarını gönderdi Allah.
Ebrehe'nin görkemli ordusunu
yenilmiş ekin tarlasına döndürdü o kuşlar.

Ebabilin siccîliyle intifadanın taşları buluşunca

Zaferin fecri doğacak Kudüs ufkunda²⁴³

Bütün bu şiirlerden anlaşılan önemli bir şey vardır: Filistin'deki direnişin en büyük kahramanları çocuklardır. Çocuklar ellerindeki taşlarla bir bütün olmuşlardır Filistin'de. Onların diriliş ateşini yakan yürekleri, İsrail'den çok daha büyüktür. Kudüs'ün geleceği bu çocukların ellerinde konuşan taşlara, o taşları hedefe ulaştıran manevi güce bağlıdır. Taş, direniş ve çocuk birleşince Kudüs'ün topraklarında kutlu bir diriliş olur. İşte Filistin'in, Kudüs'ün "kafiri bulan taşları" bu dirilişin muştusudur.

3.9. KUDÜS ŞİİRLERİNDE KUDÜS'Ü FETHEDEN KAHRAMANLAR

Kudüs konulu şiirlerde, Kudüs'ü düşman elinden kurtaran, fethederek İslâm adaletiyle, hoşgörüsüyle buluşturan kurtarıcılardan, kahramanlardan bahsedildiği görülür. Kimi şiirlerde bu kahramanlara özlem duyulduğu hissettirilirken, kimi şiirlerde onların başarıları anlatılır. Kimi şiirlerde ise o kurtarıcılar örnek gösterilerek Kudüs'ün yeni bir kurtarıcı beklediği söylenir.

Y. Muhammed Aktürk, *Savaş Üstüne Değişler*²⁴⁴ başlıklı şiirinde Kudüs'ü Memlüklerden alan Yavuz Sultan Selim'den bahseder. Onun, Kudüs'ü Haçlıların elinden kurtaran Selahattin Eyyubi'den, ilk fetheden Hz. Ömer'den kalan tevhit bayrağını selamlayarak şehre nasıl girdiğini anlatır:

Yavuz'un atları

dörtnala geçtiler Filistin'den

Tevhid bayrağını Kudüs'ün burçlarında

selamlayarak

²⁴³ Hasan Aycın- İbrahim Demirci, a.g.e., s. 90- 91.

²⁴⁴ Y. Muhammed Aktürk, "Savaş Üstüne Değişler", *Mavera*, S. 84, Kasım 1983, 31-32.

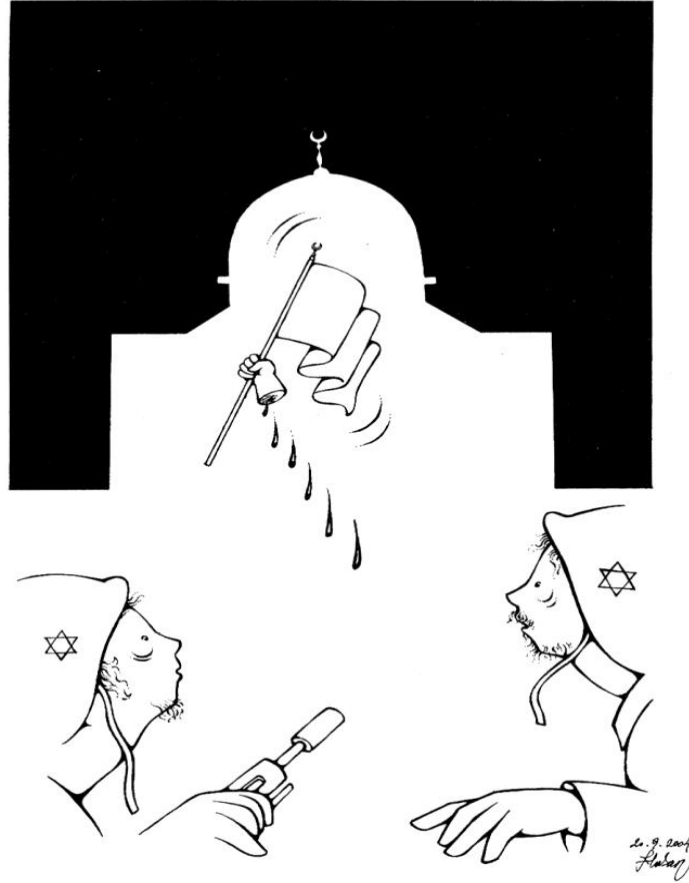
Selahaddin'den kalan

Ömer'den, Ubeyde'den

Süleyman'dan, Davud'dan

...

Selahaddin'in taşıdığı bayrağa atıfta bulunan bir başka şair de İbrahim Demirci'dir:

Kesik bir el bayrağı yükseltemez sanıyorsunuz, öyle mi?

Şaşıyorsunuz bu işe öyle mi?

Kudüs'te olağan bir iştir bu.

Çünkü o bayrak Bedir'in, Uhud'un, Hendek'in, Tebük'ün,

Mute'nin, Hayber'in bayrağıdır.

Muhammed'in, Hamza'nın, Ali'nin,

Selâhaddin'in bayrağıdır bu.

Siz onlara da şaşmıştınız, değil mi?²⁴⁵

Ali Emre, *Kudüs Avazı*²⁴⁶ başlıklı şiirinde, Nureddin Zengi zamanında bir marangozun Mescid-i Aksâ için yaptığı ve Selahaddin Eyyubi'nin Kudüs'ü fethettikten sonra Mescid-i Aksâ'ya koyduğu minberi hatırlatarak Nureddin Zengi'den ve Selahaddin Eyyubi'den bahseder. Nureddin Zengi Kudüs'ü fethetmeyi çok istemiş, bunun için halkı ve orduyu iyi hazırlamış; ancak Kudüs'ün fethini göremeden vefat etmiştir. Onun bu arzusunu kendisine Kudüs'ün fethine hazır düzenli bir ordu bıraktığı yeğeni Selahaddin Eyyubi gerçekleştirmiştir. Her ikisi de Kudüs için yaptıklarından dolayı tarihte saygı, sevgi ve özlemle anılırlar. Bu şiirde olduğu gibi:

...

İzzet kılıcını kuşanıp tarihin minberine çıksın yine Nureddin

Zelil olsun istilacı zorba, Selahaddin'in atının toynaklarında

...

*Forsa*²⁴⁷ başlıklı şiirinde özgürlüğe olan sevgisini ve özlemini anlatan Mustafa Yıldız, Kudüs'ün ne zaman özgür kalacağını sorgularken Selahaddin Eyyubi'yi anar:

...

Bir bakış atsan bu çocukça bezginliğim geçer

Asil bir teslimiyetle öperek gözlerinden

Telâşsız, dirençsiz ve yırtıcı

zamana ayna tutuyor ellerin

²⁴⁵ Hasan Aycın- İbrahim Demirci, **a.g.e.**, s. 21.

²⁴⁶ Ali Emre, "Kudüs Avazı", **İtibar**, S. 76, Ocak 2018, s. 36.

²⁴⁷ Mustafa Yıldız, "Forsa", **Yedi İklim**, S. 294, Eylül 2014, s. 23.

Şidi maziyi gösterir ve duraksar Kudüs'te yankı gibi

Damlayana kadar şahdamarlarındaki Selahaddin'den irsiyet kalan son dem'in

Kaç asır sonra geleceksin ey! Aksa'ya

Ve bazı hoyrat kışkırtıyor saçları özgürlüğü

bir anne Filistinlinin

...

Ferhat Öksüz, *Zafer Yakazanındır*²⁴⁸ başlıklı şiirinde, Selahaddin Eyyubi'nin bugün Kudüs'ü kurtaracak kişi olarak beklendiğini belirtir. Kıyamet günü taşların, ağaçların Müslümanlara Yahudilerin saklandığı yeri söyleyeceği, yalnızca gargat ağacının Yahudileri saklayacağı bilinir; ancak şair bu şiirde herkesin gargat ağacının ardında bile Kudüs'ü kurtarması için bir Selâhaddin gözleyeceğini vurgular:

II

Zeytin Dağı'nda gözler, Aksa'ya baktıkça

Çocuklar gökyüzünde ebâbilleri özler

Ve o gün geldiğinde

-gargat bile-

Her ağacın ardında bir Selâhaddin gözler.

Ayşe Sevim, *Zeytin Dalı*²⁴⁹ şiirinde Selahaddin Eyyubî'nin Kudüslü erkeklere verdiği manevi güç ve cesareten bahsetmiştir:

...

Kudüslü erkekler Selahaddin Eyyubî'nin narasından doğmuş

duydunuz mu? Erkekleri sıkılmış bir yumruk doğurmuş

...

²⁴⁸Ferhat Öksüz, "Zafer Yakazanındır", *Ay Vakti*, S. 72, Ocak 2018.

²⁴⁹ Ayşe Sevim, "Zeytin Dalı", *Karabatak*, S. 37, Nisan-Mayıs 2018, s. 6.

Mehmet Baş, *Tüm Saatler Kıyamete Kurulmuştur*²⁵⁰ şiirinde Hz. Ömer'in bir çocuğun rüyasına girmesinden bahseder:

...

Gidip gelemediğim bir ülkenin işgal edilmiş şehirlerinde

Kuşlar bile pasaportsız uçarken göklerinde

Öksüz bir ezan sesiyle yıkanır duvarlar

Miraca çıkmış bir Nebi'nin dönüşünü beklerken

Çöl kızlarının saçlarını savuran bir rüzgâr eser

Bir çocuk rüyasında Ömer'i görür

...

Mehmet Tepe de *Ursalim*²⁵¹ başlıklı şiirinde Selahaddin Eyyubi'den bahseder:

...

şimdi ben çıkıp Kudüs diye bağırsam, bağırsam ben Kudüs diye

Ama hiç ağlamasam elimdeki taşın sıcaklığına hiç kör olmasam

Ne Mursiler, ne İhvanlar, ne Meşaller biter içimde

şam'da bir kubbenin başında Selahaddin diyerek ağlasam

şam'da bir kubbenin başında Selahaddin diye ağlasam

İçimdeki bıçak cezbeye gelip Allah Allah diyecek

Allah geçince içimden kınından boşalan bıçak

Çak çak çak akıldan kaçarak seyir halinde

Dünyanın en güzel Arabistan'ından Kudüs'e kadar...

²⁵⁰ Mehmet Baş, "Tüm Saatler Kıyamete Kurulmuştur", **Ay Vakti**, S. 72, Ocak 2018.

²⁵¹ Mehmet Tepe, "Ursalim", **Yedi İklim**, S. 334, Ocak 2018, s. 35.

Selahaddin Eyyubî'den ve Yavuz Sultan Selim'den bahseden bir diğerk şair de Hüseyin Akın'dır:

...

Geç geldin ey Hattap oğlu sabaha

Geç geldin ey Selahattin geç geldin

Diviti hokkaya değdirmeden daha

Hep havada hep duada kaldı elim

Gözlerim şimdi ya hacda ya miraçta

Geç geldin ey Kudüs'ün sultanı Selim²⁵²

Şiirlerde bahsi geçen isimler, Kudüs tarihinde çok önemlidir. Kudüs en huzurlu günlerini onların fethiyle birlikte yaşamış, özgürlüğüne kavuşmuştur.

3.10. KUDÜS VE DİĞER ORTADOĞU ÜLKELERİ

“Büyük peygamberlerin yurdudur Ortadoğu. Büyük vizyonların iklimidir. Sürekli bir mucize toprağı gibidir. Onun doğumu insanlığın doğumu, onun ölümü insanlığın ölümüdür.”²⁵³ der Sezai Karakoç bir yazısında ve şöyle devam eder sözlerine: “İmanın en yücesi ve en köklüsü de, inkârların en şiddetlisi de bu topraklarda görüldü. Ruh, müsbet gelişmede de, menfî gelişmede de en büyük çizgisini bu topraklarda çekti. Öbür bölgeler, Ortadoğuya göre ruhça hadım edilmişçesine fakirdir. Ortadoğuyusa her zaman ruhça zengindir. İflâs ettiği zaman bile. Zenginliği de eşsiz, iflâsı da.”²⁵⁴

Sezai Karakoç'un tanımıyla zekâsı, hayal edişii, düşünüşü, duyusuyla, öbür ülkelerin insanından ayrılan²⁵⁵ Ortadoğulu, savaştan yıkılmaz, gurbetten yıkılır. En çok gurbete gidecek tarzda ayarlı, gurbetten de en çok örselenecek bir duyusu vardır

²⁵² Hüseyin Akın, “Hiç Şiir Yazmadım Kudüs'e”, **Karabatak**, S. 37, Nisan-Mayıs 2018, s. 7.

²⁵³ Sezai Karakoç, “Ortadoğulu”, **Sütun**, İstanbul, Fatih Yayınevi, 1969, s.379.

²⁵⁴ Sezai Karakoç, **A.e.**, s. 379.

²⁵⁵ Sezai Karakoç, **A.e.**, s. 377.

ortadoğulunun.²⁵⁶ “Zekâ, hayale batıktır Ortadoğuluda. Ortadoğulunun zekâsı, şair zekâsıdır daha çok. Büyük savaşlarda yenilmeyen, açıldıkça açılan bir zekâdır. Fakat, alelâde bir haydutun tuzağına da kolaylıkla düşüverir.²⁵⁷ Tuzağa düşmemek için İslâm’a daha çok sarılması gerekir. Çünkü, “inancı kuvvetlenirse, sıra bilgi düzeninin, davranış bütünüünün yeni baştan gözden geçirilmesine gelecektir.²⁵⁸

Bugün Ortadoğu ülkeleri arasında İslâm’a tutunarak tekrar dirilmek için direnen, İsrail’in zulmüne maruz kalan ülkeler de vardır, bu ülkeleri görmezden gelen ülkeler de. Filistin, Lübnan, Ürdün, Suriye, Mısır İsrail’in her fırsatta zulmettiği, insanların yurtsuz bırakıp, göçe zorladığı Ortadoğu ülkeleridir. Bu ülkelerin kaderi aynıdır.

İsrail, Ortadoğu’nun ve İslâm ülkelerinin bağrında açılmış bir yara gibi gittikçe büyümekte, kanamakta ve kangren haline gelmektedir. Bundan yalnız Filistin halkı değil, Ürdün, Lübnan, Suriye ve Mısır da etkilenmektedir.²⁵⁹

Y. Muhammed Aktürk, *Savaş Üstün Deyişler*²⁶⁰ başlıklı şiirinde Ortadoğu’dan şu şekilde bahseder:

...

a acanım

Ortadoğu vatandır

izlerinden ötürü sâlihlerin

Ortadoğu

elimini içidir, evimin içi

...

Kudüs ile İstanbul arasında da sıkı bir bağ, sağlam bir ilişki vardır. Bu ilişkiyi en güzel anlatan kişi Nuri Pakdil’dir. Kudüs ve İstanbul; bilinci, iradeyi, vicdanı,

²⁵⁶ Sezai Karakoç, **A.e.**, s. 378.

²⁵⁷ Sezai Karakoç, **A.e.**, s. 377.

²⁵⁸ Sezai Karakoç, “İnsan Ortadoğulu Olunca”, **Sütun**, İstanbul, Fatih Yayınevi, , 1969, s. 354.

²⁵⁹ Sezai Karakoç, “Filistin’in Kara Yazısı”, **Diriliş**, Dönem: 7, S. 7, 5 Eylül 1988, s. 15.

²⁶⁰ Muhammed Aktürk, “Savaş Üstüne Deyişler”, **Mavera**, S. 84, Kasım 1983, s.30-32.

sorumluluk duygusunu temellendiren, bunları birbiriyle ilişkilendiren, birbiriyle eklemlendiren ve bizim politik duruşumuzu hemen hemen remzlendiren, simgeleyen; gerçeklikle perçinleyen, örtüştüren iki asal bağış, iki asal lütuftur.²⁶¹ ”Kudüs’süz ve İstanbul’suz aşk yoktur.”²⁶² Pakdil’e göre. “Kudüs’ü düşünme saatinizde, İstanbul güneye doğru akar, Kudüs de biraz kuzeye çekilir, içinizde gizli gizli konuşurlar, bir evrensel acıyı paylaşırlar, yeniden İstanbul kuzeye çekilir, Kudüs güneye çekilir.”²⁶³

Nuri Pakdil, *Düş Gören Atın Şiiri*’nde²⁶⁴ Kudüs’le İstanbul’un mesafe tanımayan yakınlığına dikkat çeker:

...

Az da olsa

Duyarım

Acısını

Toprağın

Yapsanız daha

Büyük bomba

Sığar kalbime

Gömersiniz ölülerinizi

Başımı sallarım

Ya giderken

Bir Kudüs’teyim

²⁶¹ Nuri Pakdil’den aktaran: N. Halil Atlıhan, “Ortadoğu... Kudüs”, **İstanbul Bir Nokta**, S. 85, Şubat 2009, s. 28.

²⁶² Nuri Pakdil’den aktaran: N. Halil Atlıhan, “Ortadoğu... Kudüs”, **İstanbul Bir Nokta**, S. 85, Şubat 2009, s. 28.

²⁶³ Nuri Pakdil, **Bir Yazarın Notları III**, Ankara, Edebiyat Dergisi Yayınları, 2015, s. 14.

²⁶⁴ Nuri Pakdil, “Düş Gören Atın Şiiri”, **Anneler ve Kudüsler**, Ankara, Edebiyat Dergisi Yayınları, 2017, s. 109-116.

Bir İstanbul'da

...

Arif Ay'ın, *Kudüs Konuşuyor*²⁶⁵ başlıklı şiirinde özne Kudüs'tür ve bizzat kendisi konusur şiir boyunca. Kendisiyle aynı kaderi paylaşan Ortadoğu ülkelerinin başkentlerine ve İstanbul'a seslenir:

IV

ben Kudüs

gerçeğin en uzun masalı ben

olağanüstülükler şehri

anayurdu mahşerin

benim mahşerim sizin de mahşeriniz

ey İstanbul

ey Kahire

ey Tahran

ey Şam

ey Bağdat

insanlığın çarpan kalbi vuruldu

insanın kendini gördüğü ayna

tuz buz

bir yanım Ölü Deniz

bir yanım Kızıldeniz

elimde Asâ kışkırtıyorum suyu

can bulsun diye

sönmeye yüz tutmuş ateşi ruhumun

²⁶⁵ Arif Ay, "Kudüs Konuşuyor", *Şiirimin Şehirleri*, İstanbul, Okur Kitaplığı, s.. 43-48.

Arif Ay aynı şiirin son bölümünde Endülüs ve Krtaca'dan da bahseder:

...

velhasıl ben Kudüs

her gün Kartaca

her gün Endülüs

Kudüs'le aynı kaderi paylaşan, yukarıda da bahsedilen ülkelerdeki şehirler ve İstanbul şairlerin dizelerinde genellikle birlikte anılmıştır. Mevlâna İdris'in şiir formunda yazdığı *Onlar Olmazsa Olmaz*²⁶⁶ başlıklı denemesinde bahsi geçen ülkelerin başkentleri ve İstanbul Kudüs'le birlikte görülür:

...

Saka kuşu sevgilimizdir

Yoksullar sevgilimizdir

Leylak sevgilimizdir

Özgürlük sevgilimizdir

Bosna, İstanbul, Kudüs, Bağdat, Şam, Kahire

Bunları bir kenara koy

Ve unutma

Ve savaş

Yokeden ne varsa sevgililerimizi

Savaş onlarla

Cahit Zarifoğlu, *Daralan Vakitler*'de²⁶⁷ Lübnan'ın başkenti Beyrut'la Kudüs'ün hüznünü yanyana anmıştır:

...

²⁶⁶ Mevlâna İdris, "Onlar Olmazsa Olmaz", **Vay Canına!**, İstanbul, Kırkambar Yayınları, 1997, s. 52.

²⁶⁷ Cahit Zarifoğlu, "Daralan Vakitler", **Şiirler**, İstanbul, Beyan Yayınları, t.y., s. 409-411.

Beyrutun gözyaşları şimdi

Kudüsün yanbaşında

Müslümanlarsa uzakta

Sanki başka

Gelinmez bir dünyada

...

Melih Sadık Küçükler, İstanbul için yazdığı şiiri *Kutsadığımız Mekanlar ve Zaman Üzerine*'de²⁶⁸ Ayasofya Camii'nde okunacak ezanın yolunu kaybeden Kudüslü çocuklara rehberlik edeceğini söyler. İstanbul ve Kudüs arasındaki bu manevi bağ önemlidir:

...

Ayasofya'dan bir çifte ezan okunur

Kudüste iki çocuk kaybettiği yolu bulur

İstanbul İstanbul

A. Ali Ural *Cemre*²⁶⁹ başlıklı şiirinde akla cemreler düştükçe Kudüs'ün asla düşmeyeceğini söyler umutla. Kudüs ruhunu hissettikçe ve düştükçe cemreler akıllara, Kudüs'te ya da İstanbul'da olmanın bir önemi yoktur şair için. Önemli olan orada ya da burada diri bir idrak sahibi olmaktır:

...

ben Kudüs'ü görmedim görsem ne olacaktı sanki

-görülen başka şeyler de bul-

geceyi sırlayan bir burak mesela

üç gümüş tuy bırakan şafağın mübarek evlerine

art arda süzülen üç gümüş tuy bulanık düşlere doğru

²⁶⁸ Melih Sâdık Küçükler, "Kutsadığımız Mekanlar ve Zaman Üzerine", **Yedi İklim**, S. 312, Mart 2016, s. 75.

²⁶⁹ A. Ali Ural, "Cemre", **Karabatak**, S. 37, Mart- Nisan 2018, s. 5.

ha İstanbul'dasın ha Kudüs'te ne çıkar
düşmüyor düşmüyor düşmüyor Kudüs
cemreler düştükçe hep var

Hakan Arslanbenzer'in *Lâl Musa*²⁷⁰ şiirinde Beyrut ve Kudüs'ün aynı zulme uğradığını hatırlatır şiirinde:

...

Kavşadıkça binalar –binalar kavşar- kapıları vurup

Vurup çıkıyoruz

Gece duruyor, gece kurulmuş saatleri bilemez

Pusuyu bilir, darvazada puhulu bir ağacı

Biz duramayız, ağaçlar kesik başlarıyla hayli akar

Uygun adım artarak omuriliğimiz hizasından

Barut kokusudur bize Beyrut'ta Kudüs'ü hatırlatan

Olağan çehremiz tuz ve köpükle çarpılmadan

Savaş istiyoruz gizlice kara

Bahtını sezerek gececil kuşların

...

Ortadoğu ülkelerinden biri olan Suudi Arabistan'da bulunun mukaddes şehirler Mekke ve Medine ise bağımsızmış gibi görünse de Arabistan'ın körleşmiş, imânını yitirmiş yönetimi altında esirdir. Bu şehirlerle Filistin'in başkenti olan Kudüs'ün ilişkisi Hz. Peygamber'in bir hadisinde belirttiği üzere mukaddesliklerinden dolayıdır. Ebû Hüreyre (ra), Hz. Peygamber (s.a.v)'in şöyle buyurduğunu haber vermiştir: “(İbâdet için) sadece şu üç mescide yolculuk yapılır: Mescid-i Harâm, Mescid-i Nebî ve Mescid-i Aksâ...” Ve ayrıca Mescid-i Aksâ (Kudüs), Müslümanların Kâbe (Mekke)'den önceki ilk kiblesidir.kudüs, yine İslam için, tıpkı neshedilmiş

²⁷⁰ Hakan Arslanbenzer, “Lâl Musa”, **Yedi İklim**, S. , Haziran- Temmuz 1996, s. 11.

şeriatlar, kavimler ve muktedirler için de geçerli olduğu gibi, coğrafyanın tümüne birden açılan bir kapı hükmündedir. Bu öyle bir kapıdır ki, hem dünyanın münbit beldelerine hem de önemli kültür merkezlerine buradan girilir. Böyle olduğu için de Kudüs'ü Mekke ve Medine ile birlikte kendi erki, hâkimiyet sahası içinde almayan hiçbir güç imparatorluk ünvanını kazanamaz.”²⁷¹

Nuri Pakdil bu üç şehir için, “Yüreğimizin yarısı Mekke'dir, geri kalanı da Medine'dir. Üstünde bir tül gibi Kudüs vardır.”²⁷² der. Modern Türk şiirinde Kudüs, Mekke ve Medine'ye yer veren şiirler kaleme alınmıştır.

Arif Ay, *En Eritken Kan*²⁷³ şiirinde bu üç mukaddes şehri bir arada anmıştır:

...

kudüs damarlarını topluyor

çağa urgan için

kudüs damarlarını topluyor

mekke medine arası

ay yine yürüyor

hıra

güneşi bağrında daha da büyütüyor

...

Ahmet Kot, *Bir Karanfilin Açış Biçimleri*²⁷⁴ başlıklı şiirinde Mekke, Medine, Kudüs ve İstanbul'a yer vermiştir:

...

Kar kar karanfil

Mekke Medine Kudüs

²⁷¹ Ömer Lekesiz, “Dünyamızın Aynası Kudüs”, **Dil ve Edebiyat**, Röportaj: Yasin Aktay, S.108, Aralık 2017, s.49.

²⁷² Nuri Pakdil, **Batı Notları**, Ankara, Edebiyat Dergisi Yayınları, 2015, s. 64.

²⁷³ Arif Ay, “En Eritken Kan”, **Edebiyat**, S. 38+49, Şubat 1979, s. 1.

²⁷⁴ Mehmet Kot, “Bir Karanfilin Açış Biçimleri”, **Yedi İklim**, S. 2, Nisan 1987

Bazan İstanbul'da bazan Timbuktu'da açarmış

Bir secdeye rastlandığında

Havana'da bile açtığı söylenir

Düşünün artık

...

Mücahit Koca, *Savaş*²⁷⁵ başlıklı şiirinde Kudüs kurtulana kadar savaşaacağını anlatır ve Mekke, Kudüs, İstanbul arasında hiçbir fark olmadığını, hepsinin vatan olduğunu belirtir:

...

Korkunç ölümle beynime sıçradı kan

Genç bedenime aniden gelen yaşlılık

Yenilgi sırtımda şaklayan kırbaç

Ha Mekke ve Kudüs ha İstanbul hepsi vatan

Bugün Kudüs yarın Mekke öbür gün Van

Sanki hep saldırıya uğrayacak endişesi taşırız

...

Necat Çavuş, Endülüs'ü andığı bir dost meclisinden ayrıldıktan sonra *Buluşma*²⁷⁶ başlıklı şiiri yazmıştır.²⁷⁷ Endülüs için yazdığı bu şiirde Kudüs ile Mekke'den birlikte bahsetmiştir:

...

Ne kadar yönelsem Kudüs'e Mekke'ye

Kurtuba'yı arar dururum yine de

Bildiğimiz fizikten başka bir fizikle

²⁷⁵ Mücahit Koca, "Savaş", **a.g.e.**, s. 71-73.

²⁷⁶ Necat Çavuş, "Buluşma", **Yedi İklim**, S. 220, Temmuz 2008, s. 21.

²⁷⁷ Bu bilgiyi aktaran: Osman Bayraktar, "Yaşantılar", **Yedi İklim**, S. 220, Temmuz 2008, s. 21.

Ezelden çizilmiş kutlu haritalarda

...

Arif Ay, *Filistin*²⁷⁸ şiirinde, hasret duyduğu ortadoğu ülkeleriyle birlikte anar Kudüs'ü:

...

Yanıp tutuşuyor Ortadoğu

Ölüp ölüp dirilmekteyim

Acıların da sabah serinliği vardır elbet

Açılırken pencere umuda ve bahara

Filistin'li çocukların taş atan eliyim

Hasret kasırgasıdır ruhumu alt üst eden

Sevgilim Kudüs, Bağdat, Semerkant, Buhara

...

Abdülbaki Kömür, *Kudüs*²⁷⁹ başlıklı şiirinde Kudüs'e seslenir ve Ortadoğu ülkeleri için selam ister ondan:

...

Kuşan yine ihtişamını

Kamaşsın gözleri meleklerin cazibenden

Tüm yollar sana varsın

Asaletin gölgelesin peşinden gelenleri

İlk durak

İlk yüz akı

Safiyeti mücella şehir

²⁷⁸ Arif Ay, "Filistin", **Merdiven Şiir**, S. 3, Mayıs-Haziran 2005, s. 94.

²⁷⁹ Abdülbaki Kömür, "Kudüs", **Ay Vakti**, 14 Ocak 2018, Çevrimiçi: <http://ayvakti.net/?p=5435> (5 Şubat 2018)

Selamın gelsin

İstanbul'a, Kahire'ye, Şam'a

Selamın gitsin

Medine'ye, Mekke'ye, Basra'ya

...

Fatih Budak ise Medine, İstanbul ve Kudüs'e birlikte yer vermiştir *Yükümüzdür*

*Kalbimiz*²⁸⁰ başlıklı şiirinde:

...

Medine istanbuldan

Maveraya aksa da

Kudüs düşleri gibi

Bölünür uykularım

Emeğin kutsandığı

Direnış yıllarında

Telaşlı nehirlerdir

Bağbozumu şehirler

Öğütür zamanımın

Kerbelası kıyamı

Baharın adı olmuş

Kitabım kan ve çamur

...

²⁸⁰ Fatih Budak, "Yükümüzdür Kalbimiz", **Yedi İklim**, S. 319, Ekim 2016, s. 11.

Mehmet Kurtoğlu, herbirine bir duygu atfederek, maddi manevi zarar gören şehirleri anlattığı *Savaşın Şehirleri*²⁸¹ başlıklı şiirinde Mekke, Medine, Kudüs ve Bağdat'a aynı dörtlükte yer vermiştir:

...

Düşüyor taşları şehirlerimizin
Kudüs mahzun Bağdat bombalanıyor
Çeçenya sürgün Afgan öldürülüyor
Mekke kirlenmiş Medine utanıyor!

Aynı şiirin son dörtlüğünde Kurtoğlu, savaşlara sessiz kalan, harab olan ülkeleri görmezden gelen dünyaya seslenirken de Mekke, Medine, Kudüs'ü bir arada anar:

Ey şehirlerimiz yıkılırken suskunluğa
Ve şehvete gömülen dünya!
Kan dökülmemiş yer mi kaldı
Mekke Medine Kudüs'ten sonra!

Ethem Erdoğan, *Hiç* ve *Sekine* olmak üzere iki altbalıkla yazdığı şiiri *Hengâme*'de²⁸², modern hayatın insanlardan çaldıklarını eleştirirken Kudüs ve Mekke'yi de anar. Çünkü şairin ülkesiyle Kudüs ve Mekke arasında bir fark yoktur. Hepsinin acısı aynı renktir:

Varlığımız hengâme, mücerret teslimiyet
Serinlik ve sekîne esasen ülkemde acı
Coğrafyanın orta yerinde kanamalı bir gül
Kudüs kadar Mekke kadar kırmızı
Aklın ve kalbin gökyüzüne değdiği kadar

²⁸¹ Mehmet Kurtoğlu, "Savaşın Şehirleri", *Şairlerin Gazzesi / Geride Kalanların Türküsü*, s. 224-226.

²⁸² Ethem Erdoğan, "Hengâme", *Yedi İklim*, S. 310, Ocak 2016, s. 14.

Kalbi çağlayanın benbaı oysa

...

Nurettin Durman da *A Gülüm*²⁸³ başlıklı şiirinde Ortadoğudaki şehirleri aynı dörtlükte anar:

Sözün uçtuğunu gördün mü gülüm

Birini doğuya batıya yollasam birini

Kâbe'ye, Medine'ye, Kudüs'e, Şama

Kahireli şair olsaydım kalbim kırılırdı

Kırılan benim kalbim değil mi gülüm.

...

Mustafa Ökkeş Evren, *Sürmanşet*²⁸⁴ şiirinde Kudüs ve Mekke'den bahseder. Mekke Nuri Pakdil'de olduğu gibi kalbinin yarısını kaplarken şairin, Kudüs bir yara olarak durur kalbinde:

...

Bilal müziğin sesini kıs! Yahut... Allahu ekber!

Bilir misin kalbimin yarısı Mekke, yarısı Kudüs

Soluk alır şairin yanında bütün resimler

Haydi, Bilal müziğin sesini kıs!

Ali Emre ise *Kudüs Avazı*²⁸⁵ şiirinde Kudüs'ün çarığının Yemen'de, çakısının Halep'te bir bacağına da Şam'da olduğunu söyler:

...

Çarığı Yemen'dedir, çakısı Halep'te, Şam'a vermiş bacağına

Silkinsin dedem zeytin dağına tüfek çatmış çardaklarında

²⁸³ Nurettin Durman, "A Gülüm", *Yedi İklim*, S. 305, Ağustos 2015, s. 8.

²⁸⁴ Mustafa Ökkeş Evren, "Sürmanşet", *Yedi İklim*, S. 316, Temmuz 2016, s. 15.

²⁸⁵ Ali Emre, *a.g.e.*, 36.

...

Arif Ay, Sezai Karakoç için yazdığı *Sezai Karakoç'a Dair*²⁸⁶ başlıklı şiirinde, Karakoç'un da şiirlerinde bahsettiği Mekke, Medine, Kudüs'e yer vermiştir. Mekke ve Kudüs'ten Hz. Peygamber'in o şehirlerde gerçekleşen mucizeleriyle, Medine'den ise hicret hâdisesiyle bahsetmiştir:

IV

ah kara gözlü yalnızlık

dedemin cepsaati yalnızlık

Yusuf kardeşimle büyüttük seni

Ali'de bir Ehlibeyt hüznü

gibi ah kara gözlü yalnızlık

şimdi bir kış atını yemliyoruz

demli çay gibi demliyoruz

ah kara gözlü yalnızlık

samanyolunda kapalıçarşı

kapılar ki sonsuza açık

selâm olsun Mekke'de doğan aya

selâm olsun Medine'ye göçen güneşe

selâm olsun adı ışık olan dağa

selâm olsun Kudüs'te Mirac'a

selâm olsun Sezai Karakoç'a

Fatih Budak da *Arz Ederim*²⁸⁷ başlıklı şiirinde Ortadoğu ülkelerinden Kudüs'le birlikte bahsetmiştir:

...

²⁸⁶ Arif Ay, "Sezai Karakoç'a Dair", **Yedi İklim**, S. 44-45, Kasım- Aralık 1993, s. 4-6.

²⁸⁷ Fatih Budak, "Arz Ederim", **Yedi İklim**, S. 311, Şubat 2016, s. 73.

bir ben değilim tanırım

hayalleri yıkılmış

adına şehir denen

beton barikatlarda

zalimler kol gezer de

mazlumlar neden pusar

ölümü soluklarken

şam, halep, kudüs, bağdat

bangui'de bir bebek

süt yerine kan kusar

...

Rıdvan Canım, *Ey Kerbelâ Bakışım*²⁸⁸ şiirinde savaştan zarar görmüş, zulme uğramış ülkeleri, şehirleri Kerbelâ'da Hz. Hüseyin'in, oğlunun ve beraberindekilerin Muharrem ayında şehit edildiği Kerbelâ katliamına ve şehrine benzetmiştir:

...

Bak Filistin de artık Kerbelâ

Ramallah, Gazee, Kudüs hep olmuş Kerbelâ

Kerbelâ şimdi Ürdün ve Lübnan

Irak, o ezelden Kerbelâ

Afganistan, Çeçenistan Kerbelâ

Bosna, Kosova âh Kerbelâ'dır Kerbelâ

Yürekllerimiz / coğrafyamız baştan başa Kerbelâ

Aylarımız hep Muharrem

Yürekllerimiz Kerbelâ...

²⁸⁸ Rıdvan Canım, "Ey Kerbelâ Bakışım", *Şairlerin Gazzesi / Geride Kalanların Türküsü*, s. 80-81.

Şiirlerden de anlaşılacağı gibi Ortadoğu ülkelerini birbirinden ayırmak mümkün değildir. Hepsinin düşmanı aynıdır, zulüm aynı zulümdür. İbn-i Haldun'un da dediği gibi coğrafya bir kaderdir. Aynı coğrafyada bulunan ülkelerin sevinçleri, kederleri elbet bir yerde kesişir. Bu kadar aynıyken acılar Ortadoğu'nun birleşmekten, bir olmaktan, diri olmaktan başka çaresi yoktur. Kudüs özgürlüğüne kavuşmadıkça Ortadoğu hür kalamayacak, esaretten kurtulamayacaktır. "Ortadoğu halkları İslam uygarlığını yeniden canlandırabilirlerse, birlik olabilirlerse, çağın dengesizliği düzeltilebilecektir. Kudüs sevilmeden insanlığa girilemez."²⁸⁹

3.11. KUDÜS ŞİİRLERİNDE BİR İMGE VEYA SEMBOL OLARAK AT, KUŞ VE ÇİÇEK

Kudüs konulu şiirlerde öne çıkan bazı imgeler vardır. "At", "kuş" ve "çiçek" bu imgelerdendir.

"At" imgesine yer verilen şiirlerde görülür ki, Kudüs şehri ata bağlıdır. Şehir atla girilir ve atla girilen bu şehir özgürdür, bizimdir. *Atlar adımını attığında Kudüs de beraber atar*. Bilâl Cerîr, *Bakır Yoğuran Güzeller*²⁹⁰ başlıklı şiirinde "at"a bu özelliğiyle yer verir:

I

Çamların arasından geçiyoruz

Direnış dağının eteklerinde

Tanrım ne güzel bir at bu

adımını attığında Kudüs de

beraber atıyor

yürekllerimiz

²⁸⁹Nuri Pakdil, "Kudüs Sevilmeden İnsanlığa Girilemez", Çevrimiçi: <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/kudus-sevilmeden-insanliga-girilemez/873052> (19 Mayıs 2018)

²⁹⁰ Bilâl Cerîr, "Bakır Yoğuran Güzeller", *Edebiyat*, S. 38+97, Şubat 1983, s. 1.

patlama noktasında

gidip geliyor sarkaç

*Güne Yaktı Gözlerini*²⁹¹ başlıklı şiirinde de Kudüs atlarından bahseder. Filistin işgalini, bu işgalden duyulan üzüntüyü anlattığı bu şiirinde de *terkisinde şafak getiren* at, şehri kurtarıcı bir imge, umut olarak kullanılmıştır:

...

dönüşte her şey bulacak yerini

and olsun

tozu dumana katan

Kudüs atlarına

terkisinde şafak getiren

sökün etti kuşlar Kudüs'e doğru

Mustafa Yürekli, *Kara Yüzlü Ninni*²⁹² şiirinde yurtsuz bırakılmadan önce söylenen türkülerin ortasından insanları Kudüs'e götüren atlardan bahseder:

...

Topladık sesimizi türkülerden bir bir.

Kudüs'e gidilirdi yavrum, o türkülerin ortasından,

Genç susuz ve temmuzdan atlarla.

...

Yunus Çolakoğlu Fırat ve Dicle nehirlerine birlikte verilen bir isim olan *Rafidan*²⁹³ şiirinde Selahaddin Eyyubi'yi Kudüs'e taşıyan atların Rafidan'da hayat bulduğunu vurgular. Burada at, yine bir kahramanlık durumuyla alakalıdır:

...

²⁹¹ Bilâl Cerîr, "Güne Yaktı Gözlerini", **Edebiyat**, S. 38+94, Kasım 1982, s. 9.

²⁹² Mustafa Yürekli, "Kara Yüzlü Ninni", **Mavera**, Şubat 1988, s.1.

²⁹³ Yunus Çolakoğlu, "Rafidan", **Yedi İklim**, S. 296, Kasım 2014, s. 65.

Selahaddin'i Kudüs'e taşıyan yağız atlar

Sende hayat buldular kana kana.

Yükün dua olsun süzölsün vadilerden

Göz yaşlarımızı kat bedenine ne olur

Önüne dikilen setlere inat

Duysun feveranımız Şam, Halep ve Bağdat

Nuri Pakdil, *Anneler ve Kudüsler*²⁹⁴ şiirinin bir bölümünde atlardan bahseder.

Onun şirinde at ve çocuk arasında bir iletişim vardır. İkisi de birbirini tanır. Buradaki at çocukların rüyalarına gelen, şehirlere bir solukta ulaşan bir attır:

II

At ipi atladı

Kitap soluyan atlar

Çocuk atı çağırdı

At çocuğu tanıdı

Denizi çek annemin başörtüsüyle ey sevgili

At geçer o zman denizi

Bilirsiniz ormanlarda sonsuz bir at gelir

Görmüşsünüzdür çocukların rüyalarında da gelir

Biner ona

Sünnetçi

Cezayir'e atlarla gidilirdi

²⁹⁴ Nuri Pakdil, *Anneler ve Kudüsler*, s. 56.

Babam atla bağa gelirdi

Yeni Ali

Paris'i atla dolaşacak

İyi binen ata

Bir solukta geçer Hzar'ı

Yavaş yavaş ingiliz

Tuzağına düşer at süren yiğitlerin

Nuri Pakdil *Anneler ve Kudüsler*'in²⁹⁵ IV. bölümünde yine at ve çocuk arasındaki ilişkiden bahseder:

...

Dener çocuk

öndeki çocuk boynu mitralyözdür

toz kalktı mı ayaklardan

Attaki çocukla birlikte ikisi de attır

...

Ahmet İşler de *Güvercin Yüreği*²⁹⁶ başlıklı şiirinde Kudüs'ün göğsüne bir yıldız gibi kayan savaş atlarından bahseder:

...

Savaşım var kutlu atlarla katıldığım

Rüzgârlar gibi beyaz tülbentli atlarla

Kayan yıldızlardır onlar Kudüs'ün göğsüne

...

²⁹⁵ Nuri Pakdil, *Anneler ve Kudüsler*, s. 64.

²⁹⁶ Ahmet İşler, "Güvercin Yüreği", *Diriliş*, S. 52, Temmuz 1989, s. 13.

Mehmet Tepe, *Ursalim*²⁹⁷ şiirinde atların ve kuşların, Kudüs'ün eski bir adı olan "Ursalim"i heceledeğini söylemiştir:

...

Baktığım gökyüzünde atlar ve berrak sular
Çocukların dili, ormanın üzerine giden yağmur
Döndüğüm yerde kuşlar ve Filistinli kadınlar
Senin çok eski bir adımı heceleyerek ezbere durdular
Ur- sa- lim, Ur- sa- lim, Ur- sa- lim

Kudüs şiirlerinde karşılaşılan bir başka imge de "kuş"tur. Şiirlerde genellikle kuşlar ya Kudüs elden gittiği için üzüdür ve hüznü simgelerler ya da barışın, umudun simgesidirler, çocukları savaşın ortasından çekip çıkarırlar.

Necmettin Turinay, *Zal Tepesinde Kudüs Kuşları*²⁹⁸ başlıklı yazısında Kudüs kuşları için şöyle der: "Kelimeleri sadece mânâ olarak almamak , onları ince, şeffaf ve biraz da ledûnnî bir âlemden sabırla fakat "haddeden geçmiş", mûsikîli sesler olarak sağlamak!.. Ne kadar ince bir sızıdır ki, sanırım, sadece "Kudüs Kuşları" taşır. O "Kudüs Kuşları" ki, etrafımızda uçarlar, durmadan kanat çırpırlar, fakat siz görmezsiniz; ruha nüfûz eden seslerle konuşurlar, siz işitmezsiniz. Bezm-i Elest'ten bir melâl gibidir ötüşleri; sizi uyarırlar, ikaz ederler. (...) Ne var ki, "Kudüs Kuşları" size her zaman böylesi bir dünya kurmazlar. Bazan da İsrail'in "Sûr"u gibi, ötelere bir ses olarak gelir, sarsılırsınız. O zaman herşey kurulu düzenini kaybeder. Daha doğrusu siz tersi, yanlış, günahı o anda farkedersiniz. Herşey ıslaha muhtaçtır artık! İşte "Kudüs Kuşları"nın meyve zamanı. En güzel lafızlar idrakimize melek kanatlarıyla inerler."

Necmettin Turinay'ın bahsettiği bu "Kudüs Kuşları"nın Hasan Aycın'ın çizgisinde görmek mümkündür. İbrahim Demirci, Aycın'ın çizgisindeki kuşu anlatmış, ondan, Filistin'deki zulme dur diyen bir güç olarak bahsetmiştir:

²⁹⁷ Mehmet Tepe, "Ursalim", *Yedi İklim*, S. 334, Ocak 2018, s. 35.

²⁹⁸ Necmettin Turinay, "Zal Tepesinde Kudüs Kuşları", *Mavera*, S. 66, Mayıs 1982, s. 22-23.

-Minik bir kuş, silahlı pusatlı bir askeri

kaldırıp götürüyor. Olacak iş mi?

Hem de pençesine bile almamış, gagasıyla tutuvermiş!

Belki kartondan bir askerdir o, bir kukladır yani.

Belki o kuş, Filistinli bir çocuğun düşlerindeki kuştur;

Çok güçlüdür düşlerdeki kuşlar!

Belki de askerin düşündeki kuştur;

“Beni bu saçma savaştan kaçır!” diyen bir askerin...

Hayır hayır, baksana şaşkın bir asker bu.

O kuş o askeri nereye götürüyor dersin?

Kim bilir? Belki geometrinin dışına, belki cehenneme...²⁹⁹

Ali Göçer, *Kudüs Gölgesi*³⁰⁰ şiirinde Kudüs kuşlarından hüznün olarak bahseder:

...

²⁹⁹ Hasan Aycın, a.g.e., s. 32-33.

³⁰⁰ Ali Göçer, “Kudüs Gölgesi”, *Yedi İklim*, S. 75-76, Haziran -Temmuz 1996, s. 7.

Neden hüzdür kudüs kuşları

Ve baruttur biraz.

...

Sümeyye Şeker, *Kıyam*³⁰¹ başlıklı şiirinde,

“Serçeler besteler Kudüs rügârını

Genişler gök şafak mor kınadır ufukta” diyerek serçelerden bahseder.

Muhammed Aktürk, *Savaş Üstüne Deyişler*³⁰² başlıklı şiirinde işgal edilen Kudüs’ü ve diğer İslâm şehirlerini terk eden kuşlardan bahseder:

önce

yüreklerimizdeki Kudüs’ü işgal ettiler

biz savaşı

önce kendimizde kaybettik

Filsitin’de, Yemen’de

ve daha nice illerde kuşlar

Peygamber kuşları

çoktan uçup gittiler

ürkerek, vahalarda kukulmuş

sefahat sofralarından

...

Bünyamin Doğruer’in, *Babacığım Nerdesin*³⁰³ şiirinde de kuşlar hüznle uçar:

...

ey hüznlerin bahçivani babacığım

³⁰¹ Sümeyye Şeker, “Kıyam”, **Yedi İklim**, S. 294, Eylül 2014, s. 22.

³⁰² Muhammed Aktürk, “Savaş Üstüne Deyişler”, **Mavera**, S.84, Kasım 1983, s. 30-32.

³⁰³ Bünyamin Doğruer, “Babacığım Nerdesin”, **Haritada Kan Lekesi**, s. 146-150.

ne zamana dek acının konaklarından geçecek yolumuz

bu kaçınıcı hançer saplanan yüreğimize

filistin göğünde ürpertiyle uçuyor kuşlar

...

Bünyamin Doğruer *Kudüs Yüklü Bir Hasret Sardı Beni*³⁰⁴ şiirinde,

“uçan turnalar değil artık gökyüzünde

iki karışımın arasında güneşler söner kudüs düşlerim”der ve şiirin devamında tüm vahşetini sunan dünyayı, kanatlarını kan sularında yıkamış bir kuşa benzetir.

“dünya sunulur bizlere her gün

kanatlarını kan sularında yıkamış bir kuş gibi

tüm vahşetlerini tezgahına sermiş

batı şeria, gazze, kudüs, beyrut derken

ortadoğu sokaklarında kum taneleri çapında yahudi virüsleri”

Adem Yazıcı, *Dünya Atlasında Bir Nokta*³⁰⁵ başlıklı şiirinde Allah’ın mühürlediği mektubu taşıyan güvercinlerden bahseder:

...

Güvercinler taşır senin mektuplarını gagalarında yüzlerce meleğin

eşlik ettiği, güz yağmurlarına benzeyen, sepken olan, bora olan,

gerektiğinde adalet için, sevgi için, merhamet için uçsuz bucaksız

mızrak olan...

Üstündeki pulu Allah mühürlemiştir.

O mühür hangi mürekkebin izini taşır ve orada kaç meleğin ayak

izleri vardır?

³⁰⁴ Bünyamin Doğruer, “Kudüs Yüklü Bir Hasret Sardı Beni”, **Haritada Kan Lekesi**, s. 154-155.

³⁰⁵ Adem Yazıcı, “Dünya Atlasında bir Nokta”, **Karabatak**, S. 37, Mart-Nisan 2018, s. 14.

Boşluk var mıdır Kudüs'ün göklerinde?

...

Hasan Aycın, bir çizgisinde Hanzala karakterini sırtından vurulmuş, fakat düşmemiş bir hâlde Mescid-i Aksâ'ya koşarken çizmiştir. İbrahim Demirci ise bu çizgideki Hanzala'yı vurulunca kanatları çıkan bir kuşa benzetmiştir. Aycın'ın çizgisindeki kuşları ise Hz. Peygamber'in mi'râca çıkarken Cebrail'in geçemediği sınır olan Sidretülmünteha'nın şarkısını söyleyen kuşlar olduğunu belirtmiştir. Buradaki kuşlar, manevi âlemlle bağı olan kuşlardır:

Kurşunlarınızdan kaçtığımı sanıyorsanız aldanıyorsunuz.

Kucağına koşuyorum ben Mescid-i Aksâ'nın.

Kollarım kanatlara dönüşecek neredeyse
Yükselişimi kolaylaştıracak ayakkabıların yokluğu
Kubbetüssahra'ya varmama az kaldı
Sidretülmünteha şarkısını şakıyor bu kuşlar
Bu bulutlarda o kutlu isradan bir koku var.³⁰⁶
Kemal Sayar ise *Kayboldu Kudüs*³⁰⁷ başlıklı şiirinde şöyle der:
Kayboldu Kudüs

Nisan gözlü bir kızın yağmurlarında
Bir çiçek adı mı Kudüs? Göçmen bir kuş mu?

...

Bir manolyadır belki, bir Kırlangıçtır Kudüs

...

Bu şiirde çiçek imgesini de görmek mümkündür. Kudüs'ün bir çiçek mi yoksa bir kuş mu olduğuna karar verememiştir şair.

Kudüs şiirlerinde bir imge olarak çiçek, Ali Göçer'in *Kudüs Çiçekleri*³⁰⁸ başlıklı şiirinde ve Ramazan Tunç'un *Hüzün Çiçekleri Açar Filistin*³⁰⁹ şiirinde belirgindir.

Ali Göçer şöyle anlatır Kudüs çiçeklerini:

...

Büküktür boyunları

vuruldukça haklılar

³⁰⁶ Hasan Aycın- İbrahim Demirci, **a.g.e.**, s. 36-37.

³⁰⁷ Kemal Sayar, "Kayboldu Kudüs", **Haritada Kan Lekesi**, s. 198-199.

³⁰⁸ Ali Göçer, "Kudüs Çiçekleri", **Edebiyat**, s. 2.

³⁰⁹ Ramazan Tunç, "Hüzün Çiçekleri Açar Filistin", **Mavera**, s. 14.

ağıttır figandır
yamandır Kudüs çiçekleri.

Öfkedir ürkmüş çocuk biraz
kandiller insan kokar
bir yanı büyük yolculuk
hep göğe bakar
biraz şiir
çokça gerilladır Kudüs çiçekleri.
...
Çağın ağrıyan azı dişleri
beynimize uzanan kanlı fitil
ama değişecek Kudüs çiçekleri.

Bu şiirin ilk dizelerinde şair, Kudüs çiçeklerinden direnen bir gerilla, öfke, ağıt, üzüntü gibi kavramlara karşılık gelecek şekilde bahsederken; son üç dizede bunun hep böyle olmayacağını, değişeceğini söyleyerek Kudüs çiçekleri için umudun kapılarını açar.

Ramazan Tunç ise çiçeklerden,

“O güzelim bahçelerden geriye

kalan kan ve hüznün sadece” diyerek söz eder. Onun şiirinde de çiçek, savaşa ve hüznü tekabül eder.

Ömer Hatunoğlu'nun *Dert Tutmuş*³¹⁰ başlıklı şiirinde at, kuş (güvercin) ve çiçekten (gonca) birlikte bahsedilmiştir:

...

³¹⁰ Ömer Hatunoğlu, “Dert Tutmuş”, *Yedi İklim*, S. 334, Ocak 2018, s. 33-34.

sus! hadsiz söz söyleme, niyet hayır akıbet hayır
büyür çocuklar büyür içten içe büyüyen goncadır onlar
Kudüs olur, Mekke olur, Halep olur büyürler
doru atlar üzerinde seğirtirler bir nefse bir küffara
Kudüs'e varırlar sakın ve vakur

sonra serpilirler kadife yapraklarıyla serpilirler
yeni baştan kurmak için bir hayatı
esenlik yurdunun güvercinleri
selam yurdunun erenleri
şehitlerin duldasında bir dünya çatmak için yeniden

Naci el-Ali'nin kimi karikatürlerinde de çiçek ve kuş imgesi yukarıda bahsi geçen şiirlerdeki anlamlara denk gelecek şekilde kaleme alınmıştır.

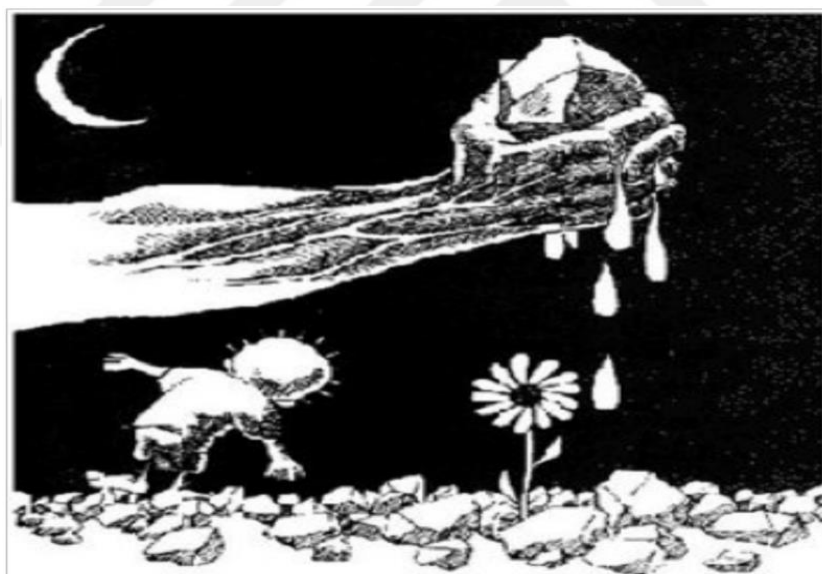

³¹¹ Naci el-Ali, a.g.e., s. 181.

219

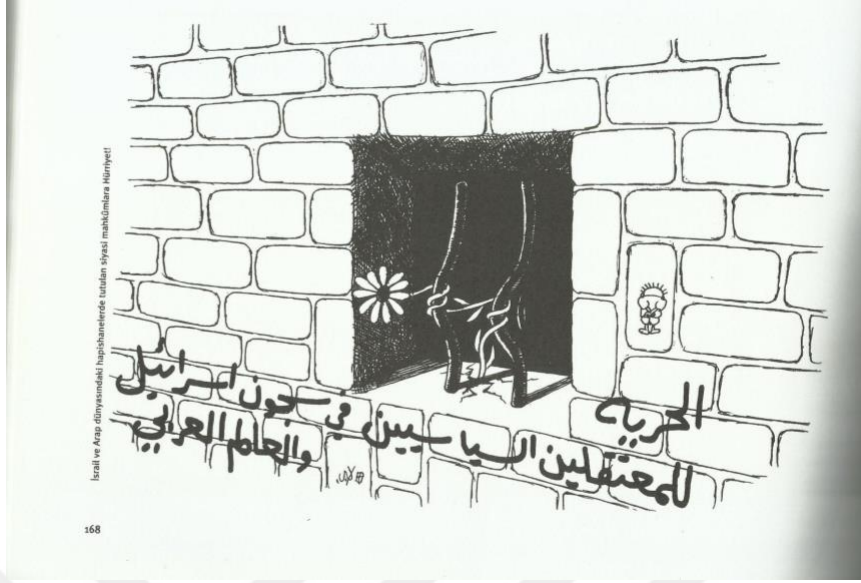
312

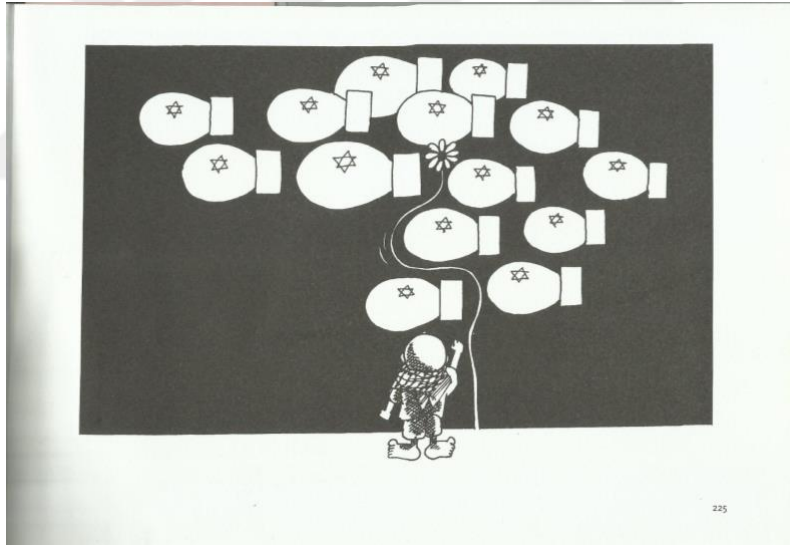
313

³¹² Naci el-Ali, a.g.e., s. 219.

³¹³ Naci el-Ali, a.g.e., s. 210.

314

315

3.12. KUDÜS ŞİİRLERİNDE BİR YOK KONU OLARAK MELÂL

“Melal”in sözlük anlamı, “can sıkıntısı, usanç, üzüntü, hüzn, dert”tir.

³¹⁴ Naci el-Ali, a.g.e., s. 168.

³¹⁵ Naci el-Ali, a.g.e., s. 225.

“Hüzün”, insanoğlunun doğumuyla beraber gelen ve yaşamında kısa bazen de uzun aralıklarla ölümüne kadar devam eden bir duygudur. Hayat sevinçleri az hüznüleri çok olan bir duraktır. Sonlu bir mekân olan dünyanın münzevileri veya dünyevîler, ne kadar rahat bir yaşam içinde olurlarsa olsunlar, mekâna bağlı sayısız eksiklikleri olduğu için, yaratılışla getirilen aşk, ölüm, sağlığın kaybedilebilmesi, ayrılık gibi faktörlerin varlığı nedeniyle, yaşarken ve ölümlerinde muhakkak hüznü tadacak ve kendilerince bu hâli yaşayacaklardır. Çünkü bu fitrî ve tabîî bir olaydır.

“Melâl” ise, “hüzün”le beraber anılan, ancak hüzünden ‘hüznün derecesi’ açısından farklılaşan bir kavramdır. “Melâl”de “hüzün” daha derin, daha fazla, daha kronikleşmiş, âdeta yaşam biçimi hâlini almıştır. Yani “melâl”, hüznün içindedir, ancak -söz yerindeyse- hüznün kabından taşan artık, fazla bir hüznüdür. “Melâl”, hüznün bir yaşama biçimi hâlini almış tarzıdır. Devamlı hüznün içinde yaşama, ‘mutsuz, huzursuz, sıkıntılı olma durumu’ içinde bir hal olarak değerlendirilmiştir. “Hüzün” her insanda rastlanan ve her zaman olabilen bir duygu olarak görülürken, “melâl” her insanda olmayan, fitratlarındaki hassasiyet, yaşadıkları yoğun ve sürekli olumsuzluklar, hayata bağlayan bazı duygularını yitirmeleri gibi faktörler nedeniyle bazı insanlarda rastlanan bir ruh durumudur. Derin psikolojik sorunların beslediği bir hal olarak da algılanan “melâl”, daha çok, ince ruhlular, hassas yapıları, hüznü meyyal kişilerde görülmektedir.”³¹⁶

Haşmet Babaoğlu melâli anlamakla ilgili, “Melâli anlamak” hüznü, kederi yaşayıp bilmek anlamına gelmiyor.

Melâl...

Yaşadığı her an faniliğini hisseden...

Planlarından, projelerinden çok hayallerine ve dualarına güvenen...

"Cennet" hasreti çeken ve şu zalim dünyadan ara ara usanan...

İnsanların yaşadığı dünyaya ait bir hüznün karşılığıydı!”³¹⁷ der.

³¹⁶ Ahmet Karakuş, “Modern Türk Şiirin de Hüzün ve Melâl”, **Yüksek Lisans Tezi**, Sakarya, 2009.

³¹⁷Haşmet Babaoğlu, “Melâli Anlamak”, 14 Nisan 2011, Çevrimiçi: <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/babaoğlu/2011/04/14/melli-anlamak> (20 Mayıs 2018).

Modern Türk şiirinde melâl deyince akla Ahmet Haşim'in "Melâli anlamayan nesle âşına değiliz"³¹⁸ dizesi gelir. Ahmet Hâşim 'O Belde' şiirinde yaşanan mekânı melâl duygusunda simgeleştirmiş"³¹⁹ tir. Nurullah Genç ise *Ey Melal* şiirinde "melâl"e beş özelliğiyle seslenir:

Ey hüznün ötesinden içime bakan melal

Ey ömrümü bir bahtın ucunda yakan melal

Ey damar damar öfke, pıhtı pıhtı kan melal

Ey gönlünü bir damla suya bırakan melal

Ey dünyama ırmaklar misali akan melal

Esrik bakışlarını ayırma gözlerimden

Bu şiir, melâlin sadece tatlı bir hüznün ya da melankoli olmadığını anlatır.

Hasan Akay akıl, kalp ve ruh dünyasıyla yakından alâkalı melâl hâllerini "Melâlin Batıl(1) Hâli", "Melâlin Lâl Hâli" ve "Melâlin Celâl Hâli" olmak üzere üç başlık altında tespit ve tahlil etmiştir. Bu tespit ve tahlile göre, 'Melâlin Batıl(1) Hâli' melankoli ve bed-binliktir. Buradaki melâl, Batı'dan gelen bir melâldir ve bu melâlin Türk şiirindeki ilk farkındalığı Servet-i Fünûn şairlerinde görülür. 'Melâlin Batıl(1) Hâli'yle şiir yazan şairler; manevi sığınakları ve âhirete imanları bulunmadığı için acı, yalnızlık, acizlik, sefâhet ve (u)mutsuzluk içinde bedbahttırlar. 'Melâlin Lâl Hâli', hüznünü ya da şikâyetini sadece Allah'a arz etme hâlidir. Hasan Akay'ın tespitiyle melâlin lâl hâlini Musatafa Kutlu'nun hikâyelerinde görmek mümkündür. Kutlu'da melâlin helâl olan lâl hâli, yani hüznün vardır. Şeyh Galib'de "sebepsiz hüznün" olarak geçen ruh hâli de melâlin lâl hâline dâhildir. Onun uçlarından biridir ve her zaman müdahildir. Sebebi ise, 'söylenmeyen, ama tabii olarak ima edilen ve anlaşılın' tarzında ayân beyândır. 'Melâlin Celâl Hâli' için, metafiziği, dini, mâverâyı da içerdiğinden bir nevi *Melâlin Bilâl Hâli* de denilebilir. Melâlin helâl olan hâlinin uç noktası ve ruh boyutu budur. 'Ak güneş' imgesinde karşılığını bulan içe dönüklük hâli.

³¹⁸ Ahmet Haşim, "O Belde", **Cumhuriyet Dönemi Şiirimizin Altın Sayfaları**, Haz.: Sedat Umran- Hasan Akay, İstanbul, Hat Yayınevi, 2010, s. 46.

³¹⁹Orhan Okay, "Şiir- Türk Edebiyatı", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, s. 160, Çevrimiçi: <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c39/c390098.pdf> (20Mayıs 2018)

Mecnunlukla melâlin lâl hâlinin uç noktası arasında geçirgen hat ve bu hattın misali, Hz. Bilâl'in hayata küstüğü ân, kendini çöle vurduğu ân gösterdiği davranış yahut içinde bulunduğu ruh hâlidir. Melâlin celâl hâline davranış olarak Bilâl-i Habeşî'nin Hz. Peygamber'in âhirete irtihâli yüzünden içine düştüğü derin bunalım, 'yitik sevgili' nedeniyle çekilen çile, hayata küskünlük ya da iç karaması hâli; şair ve davranışı olarak Mehmed Âkif –ve meselâ, ‘Necid Çöllerinden Medine’ye ve benzeri şiirleri- Doğu’lu bir isim olarak Sezai Karakoç veya Muhammed İkbâl bir nümune / model olarak gösterilebilir.³²⁰

Bu tespit ve tasnifler, tanımlar göz önünde bulundurulduğunda Kudüs konulu şiirlerde öfke, merhamet, mahcubiyet, acıma, hasret, hüznün gibi duyguların olduğu; ancak melâlin olmadığı görülür. Oysa ki Kudüs şehri, mukaddesliğiyle, tarih boyunca yüreğinde sakladığı sırlar, mucizeler ve dertlerle; evsahipliği yaptığı peygamberlerin yaşadığı zorluklarla melâlin celâl hâlinin ve Bilâl hâlinin baştan aşağı yaşandığı bir şehirdir.

Türk şiirinde Kudüs'ün melâlden uzak anlatılmasının sebepleri arasında Türk şiirinde Kudüs ve diğer İslâm ülkelerine olan hassasiyetin 1960'lardan sonra oluşması, Türk şiirinin başını 1960'lardan sonra Kudüs'e çevirmesi ve belki de Kudüs'ü tam manasıyla tanımıyor, hissetmiyor oluşu olabilir. Çünkü Türk şiirinde -Sezai Karakoç, Nuri Pakdil, M. Akif İnan ve Arif Ay gibi şiirlerini İslâmi bir hassasiyetle yazan ve İslâm coğrafyasına şiirlerinde yer veren şairleri saymazsak- Türk şiirinde Kudüs şiirlerinin Kudüs'e bir saldırı yapıldığında ve bu saldırı medyaya yansıyor bütün dünyaya duyurulduğunda öfke ve üzüntü hâliyle yazıldığı görülür. Oysa melâl, yukarıda da bahsedildiği gibi süreklilik arz eden bir duygudur, anlık hüznler değildir.

Türk edebiyatında devrimci duruşu, her fırsatta dile getirdiği Kudüs sevdasıyla Nuri Pakdil'in Kudüs'e melâl ile bağlı olduğu söylenebilir, ancak Kudüs için yazdığı şiirlerinde melâl öne çıkan bir duygu değildir. O, Kudüs'ü daha çok anne ile özdeşleştirmiştir. Kudüs'teki anne vurgusu onun şiirlerinde daha belirgindir.

³²⁰ Hasan Akay, "Mustafa Kutlu'nun Hikâyelerinde Melâlin Lâl Hâli", **Aynanın Sırrı: Mustafa Kutlu Sempozyum Bildirileri**, Haz.: Fatih Andı, Bahtiyar Aslan, İstanbul, Küçükçekmece Belediyesi, 2012, s. 45-47.

SONUÇ

“Her şey mekânda cereyan eder. İnsan, hayvan, nebaât, bilumum canlılar ile cemadât mekânda neşv ü nemâ bulur. Ademoğlunu anlatan küçük yerleşimler, köyler, kasabalar ve nihayet medeniyeti temsil eden şehirler de bir mekânda kurulur. Havası-suyu, dağı- ovası taşı- toprağıdır birini diğlerinden ayıran. Bu hasletler, gönülleri celp eder, görenleri büyüler, insana yaşama arzusu verir ama biri diğereine alternatiftir her zaman. Ama bazı mekânlar istisnadır. Her hâli ile her şekli ile yegânedir. Âdem (a.s)’in Mekke’si, Hz. Muhammed’in Medine’si ve Allah’ın Kudüs’ü gibi.”¹

“Bütün semavi inançların kutsal toprağı, yeryüzünün en bereketli ama aynı zamanda da tartışmalı mekânı Kudüs. Kim bilir, Kudüs belki de gökten yere indirilmiş bir şehirdir. Böyle olmazsa ticaret yolları üzerinde bulunmayan, stratejik önemi olmayan coğrafyasının bu kadar önem arz etmesi nasıl açıklanabilir? Mekânın küçüklüğüne rağmen hakkında en çok edebiyat üretilen bir yer olması nasıl izah edilebilir? Tarih boyunca paylaşılmasını ve sürekli tartışmalara konu olması, insanoğlunun ruhundaki inanma ihtiyacını göstermiyor mu?”²

Yüzyıllar boyunca farklı medeniyetler tarafından yönetilen, büyük kıyımlara, savaşlara maruz kalan bu şehir, maneviyatından, mukaddesliğinden hiçbir şey kaybetmemiştir. Mi’râc mekânı olan Mescid-i Aksânın defalarca yakılması, yıkılmasına rağmen ayakta duruyor olması, Allah tarafından korunduğunun bir delili olmalıdır. Hıristiyanların da Müslümanların da tarihî ve dinî öneme sahip olan mabetleri bu şehirde bulunur.

Pierre Loti, Hıristiyan ve Müslüman mabetleri karşılaştırırken şöyle demiştir: “Müslüman mabetleri Hıristiyanlarınkı gibi duygulanıp ağlanılan yerler değil, sakin yerlerdir. Müslüman mabetleri huzur veren yerlerdir. Orada hem yaşama, hem ölüme aynı sağduyu, aynı soğukkanlılıkla bakılır. Kendine özgü, içine kapanık sessizliğiyle

¹ Zekeriya Kurşun, “Kudüs’ü Anlamak”, **Karabatak**, S. 37, Mayıs- Haziran 2018, s. 54.

² Zekeriya Kurşun, **a.e.**

(Hz.) Ömer Camii, hüzünlü rüyalar görmeme neden olan bir yer değil, aksine huzur veren ve beni hayran bırakan bir yer.”³

Kudüs her ne kadar üç semavi dine evsahipliği yapıyor olsa da Müslüman bir şehirdir. Hz. Ömer Camii'nin Pierre Lotti'ye verdiği huzur da İslâm dolayısıyladır. Kudüs'ün tarihine bakılacak olursa Kudüs'teki en huzurlu, adaletli günlerin İslâm hakimiyetindeyken yaşandığı görülür. Karen Armstrong, Müslümanların Kudüs'e bakışları için, “Müslümanlar en baştan itibaren Kudüs'e dair kapsayıcı bir vizyon geliştirdiler. Başkalarının ne varlığını, ne de kutsalını inkâr ettiler. Bu kuşatıcılık bugün zulüm altındaki Kudüs için acil bir ihtiyaçtır” demiştir.⁴

Müslümanların Kudüs'teki haklarını bilmeleri, bu haklara sahip çıkabilmeleri için Kudüs'ün tarihini iyi bilmeleri gerekir. “Kudüs metafizik boyutuyla Ortadoğu'nun kalbidir. Bölgenin merkezinde tüm uygarlıkların ortaya çıktığı canlı çekirdektir. Bütün Ortadoğu halklarının görevi; üzerindeki ölü toprağını atarak, duyarsızlık uykusundan uyanmaları, “Evrensel Diriliş” sürecini başlatabilmeleridir. Özellikle 1967'den beri Kudüs'ün ne o kalp dağlayan acısı diniyor, ne de göz yaşları son buluyor. Kudüs'ün kutluluğuna inananların yürekleri yanıyor. Filistin-Kudüs zulmünü ve diğer zulümleri sonlandırmak için Ortadoğu Ülkeleri Birliği'nin sağlanması gerekiyor. İslam Medeniyeti Dirilişini yeniden gerçekleştirerek, evrensel ilkelerini uygulayan ve yaşayan millet olmalıdır. Unutulmamalıdır ki, Kudüs Ortadoğu'nun kalbi olduğu gibi, Ortadoğu da yeryüzünün kalbidir.”⁵

Kudüs'te yaşanan olaylar gerek tarihî, gerek coğrafi, gerekse dinî boyutuyla sanat dallarında konu edinilmiştir. Kudüs'ün fitratına en uygun edebî tür şiiirdir. Modern Türk şiirindeki Kudüs konulu şiirler incelendiğinde İslâmi hassasiyete sahip şairlerin Kudüs'e karşı duyarsız kalmadıkları görülür.

Türk edebiyatı Cumhuriyet döneminde Ortadoğu'dan uzaklaşmış, iç sorunlara yönelmiştir. Bu sebeple 1960'lara kadar Türk şiirinde Kudüs ve Ortadoğu anlatılmamıştır. Türk şiirinin bakışını Kudüs'e ve diğer İslâm ülkelerine çeviren Sezai

³ Pierre Loti, **Kudüs**, Ankara, Lotus Yayınevi, 2011, s. 163.

⁴ Karen Armstrong, “Kudüs Kutsal Şehir”, **Derin Tarih**, Özel S. 10, Kasım 2017, s.7.

⁵ Mahmut Özbay, “Ortadoğu'nun Yapısı ve Kudüs Acısı”, **Edebiyat Ortamı**, S. 59, Kasım- Aralık 2017, s.86-87.

Karakoç olmuştur. Daha sonra Nuri Pakdil, M. Akif İnan, Cahit Zarifoğlu gibi isimler Karakoç'u takip etmiştir.

Şairler Kudüs temalı şiirler yazarak Kudüs direnişine katılmış, İsrail'i, Amerika'yı şiirlerinde kınamışlardır. Filistin direnişinde bu şiirlerin önemi büyüktür.

Yapılan araştırmalar sonucunda İslâmi hassasiyete sahip olan ve bu hassasiyeti edebiyatlarında yansıtan Türk Edebiyatının en önemli isimlerinden ikisi Mehmet Âkif Ersoy ve Necip Fazıl Kürek'in Kudüs ya da İsrail zulmü için şiir yazmadığı tespit edilmiştir. İnternette dolaşan ve Necip Fazıl Kısakürek'e ait olduğu iddia edilen İsrail için yazılmış iki dizeye⁶ rastlanmış olsa da şiir kitaplarında yer almaması dolayısıyla bu dizelerin Necip Fazıl'a ait olup olmadığı konusunda kesin bir şey söylenememektedir.

Modern Türk şiirinin dönemleri incelendiğinde İkinci Yenicilerin şiirlerinde Ortadoğu'ya yer verdikleri ancak, Ortadoğu'ya İslâmi bir nazarla bakamadıkları için bu konuda bir istikrar sahibi olmadıkları, Ortadoğu'nun sesini duyuramadıkları görülür.

“*Yalnız Orta Doğu'da el altından satılan bir atlas*” gibi kopuk, müstakil dizeler ya da Ortadoğu'da olup bitene açıktan değinmeyen, farklı bağlamlarda gezinen “*Kudüs Fareleri*” gibi şiirler yazan Ece Ayhan'ın yanı sıra İlhan Berk ve Edip Cansever'de Ortadoğu'yla direkt ilgili şiirlere rastlanmaz. Bir iki yerde, modernlik karşıtlığının ya da kişisel hatıra ve hayallerinin yansması olarak Ortadoğu ile ilgili bazı şehir adlarına, kavram ve nesnelere değindikleri söylenebilir.⁷

Edebiyat, Kültür ve Sanat dergileri Ortadoğu ülkelerindeki sorunları duyurmada önemli rol oynamıştır. Bu tezde de kullanılan Kudüs şiirlerinin bir çoğu bu dergilerde yayınlanan şiirlerdir. Diriliş, Edebiyat, Yedi İklim gibi dergiler dışında yayınlanan dergilerde Kudüs'e yönelimin, İsrail zulmünün arttığı ve bu zulmün medyaya yansıdığı dönemlerde yoğunlaştığı görülmüştür. Bu çalışmada tasnif edilen bölümlere alınmayan Kudüs'ten bir imge ya da benzetme unsuru olarak bahseden

⁶ “Yıkılâsın İsrail enkazını göreyim
Sana devlet diyenin yüzüne tüküreyim”

⁷ Ali Emre, **Şiirimizde Ortadoğu**, İstanbul, Temmuz Yayınları, 2016, s. 31.

şiiirler de vardır, fakat bu şiiirler direkt Kudüs'e eğilmediğı için bu çalışmaya dahil edilmemiştir. Bu şiiirlerin tespit edilmesiyle birlikte Kudüs başka açılardan da ele alınarak incelenebilir.

Sonuç olarak bu tez, Kudüs konulu şiiirlerin belli başlı temalar ya da kavramlar etrafında yazıldığını ortaya koymuş olması, niçin bu tema veya kavram etrafında kaleme alındığının anlatılması dolayısıyla önemlidir. Naci el-Ali'nin tezde bahsi geçen konularla ilgili olan karikatürlerine yer verilmiş olması ve İbrahim Demirci'nin Hasan Aycın'm Kudüs konulu çizgileri için yazdığı şiiirlere yer verildiğı bölümlerde çizgilerin de gösterilmiş olması, Kudüs'ün sadece edebiyatla değil, karikatürle de çarpıcı ve etkili bir şekilde anlatılabileceğini belirtmekle birlikte, Kudüs'ün birden fazla sanat dalıyla aynı anda anlatılabileceğini de kanıtlamıştır.

Bu çalışma göstermiştir ki, ne edebiyat tarihten ne de tarih edebiyattan bağımsızdır. Bugün Kudüs hassasiyetinin oluşabilmesi için sadece tarih bilmek yeterli değildir, sanata, özellikle de edebiyata kayıtsız kalınmamalıdır.

Kudüs'ün Modern Türk şiiirine yansıyan yüzünü tarihî, coğrafi, dinî kimliği incelenerek toplu bir şekilde görebilmek açısından bu çalışma önemlidir.

KAYNAKÇA

- Abak, Ş., & Atlansoy, H. (Dü). (1991). **Güldeste**. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Adıgüzel, G. (Eylül 2014). "Ortadoğu'da Edebiyatın Alinyazısı: Çünkü ŞiirKanayan Yaraya Seslenir". **İtibar** .
- "Ağlama Duvarı" (Cilt 1). (1988). İstanbul: **TDV İslam Ansiklopedisi**.
- Akay, H. (2017). **Anlamın Çağrısı**. İstanbul: Şule Yayınları.
- Akay, H. (Ocak- Şubat 2018). "Kudüs Daima." **Karabatak** (36).
- Akay, H. (Mart- Nisan 2018). "Taş Senfonis." **Karabatak** (37).
- Akbulut, A. Ö. (2018). "Şiir Kelimesini Arıyor." **Karabatak** (36).
- Akın, H. (Mart- Nisan 2018). "Hiç Şiir Yazmadım Kudüs'e." **Karabatak** (37).
- Aktürk, Y. M. (Kasım 1983). "Savaş Üstüne Değişler." **Mavera** (84).
- Andı, f., & Aslan, B. (Dü). (2012). **Aynanın Sırrı: Mustafa Kutlu Sempozyum Bildirileri**. İstanbul: Küçükçekmece Belediyesi.
- Aristoteles. (t.y.). **Poetika**. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Arslanbenzer, H. (Haziran- Temmuz 1996). "Lâl Musa." **Yedi İklim** (75-76).
- Asıltürk, B. (Dü). (2012). **Şiir Yıllığı 2011**. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Aşçı, N. (Ocak 2018). "Cüned.", **İtibar** (76).
- Atlansoy, H. (1998). **Kaçak Yolcu**. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Atlıhan, N. H. (Şubat 2009). "Ortadoğu... Kudüs." **İstanbul Bir Nokta** (85).
- Armstrong, K. (Kasım 2017). "Kudüs Kutsal Şehir." **Derin Tarih** (Özel Sayı 10).
- Ay, A. (Şubat 1979). "En Eritken Kan." **Edebiyat** (38+49).
- Ay, A. (Ocak 1976). "Kırağılı Bir Gecede Kudüs'ü Düşlüyorum," **Edebiyat** (12).

- Ay, A. (Mayıs- Haziran 2005). "Filistin." **Merdiven Şiir** (3).
- Ay, A. (Kasım- Aralık 1993). "Sezai Karakoç'a Dair," **Yedi İklim** (44-45).
- Ay, A. (2016). **Şiirimin Şehirleri**. İstanbul: Okur Kitaplığı.
- Aycın, H., & Demirci, İ. (2017). **Kudüs Ey Ey**. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Babaoğlu, H. (tarih yok). **Melâli Anlamak**. Mayıs 20, 2018 tarihinde <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/babaoğlu/2011/04/14/melli-anlamak> adresinden alındı
- Basit, M. İ. (2012). **Kudüs Tarihi**. İstanbul: Nida Yayıncılık.
- Baş, M. (Ocak 2018). "Tüm Saatler Kıyamete Kurulmuştur," **Ay Vakti** (172).
- Budak, F. (Şubat 2016). "Arz Ederim," **Yedi İklim** (311).
- Budak, F. (Mayıs 2016). "Ben Yasemen." **Yedi İklim** (314).
- Budak, F. (Ekim 2016). "Yükümüzdür Kalbimiz." **Yedi İklim** (319).
- Bulduk, Z. (2005). "İnadına Kudüs Diyen Bir Adam." **Kitap Postası** .
- Celep, M. (Haziran 2004). "Filistinli Çocuk Şarkısı." **Yedi İklim** (171).
- Cerîr, B. (Şubat 1983). "Bakır Yoğuran Güzeller." **Edebiyat** (38+97).
- Cerîr, B. (Kasım 1982). "Güne Yaktı Gözlerini," **Edebiyat** (38+94).
- Cezairi, E. C. (t.y). **En Kolay Tefsir**. (A. Keleş, A. Özdemir, & Z. Eryılmaz, Çev.) İstanbul: Mektup Yayınları.
- Collins, L., & Lapierre, D. (2017). **Kudüs... Ey Kudüs**. İstanbul: Kronik Yayınları.
- Çavuş, N. (Temmuz 2008). "Buluşma." **Yedi İklim** (220).
- Çavuş, N. (Mayıs 2003). "Kudüs." **Yedi İklim** (158).
- Çelebi, A. (1948). **Mukayeseli Dinler Açısından Yahudilik**. (A. M. Büyükçınar, & Ö. F. Harman, Çev.) İstanbul: Kalem Yayınları.
- Çelebi, A. H. (2009). **Bütün Şiirleri**. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Çolakoğlu, Y. (Kasım 2014). "Rafidan," **Yedi İklim** (296).
- Demirtaş, R. (Eylül 2014). "Kudüs Değil Misin?" **Yedi İklim** (294).

- Dolu, A. (2017). "Kudüs'ün Son Bahtiyar Günleri: Osmanlı İdaresi. "**Derin Tarih** (10).
- Durman, N. (Aralık 2000). "Çocuk Vuruldu." **Yedi İklim** (129).
- Durman, N. (2001). **Filistin Şiirleri Antolojisi**. İstanbul: Anka Yayınları.
- El-Ali, N. (2015). **Hanzala**. İstanbul: İz Yayıncılık.
- El-Cezairi, E. C. (t.y). **En Kolay Tefsir**. İstanbul: Mektup Yayınları.
- Emre, A. (Ocak 2018). "Kudüs Avazı." **İtibar** (76).
- Emre, A. (2016). **Şiirimizde Ortadoğu**. İstanbul: Temmuz Yayınları.
- Erbaş, A. (Mart 2018). "Tarih Bilinci." **Diyanet Dergisi** .
- Erdoğan , E. (Ocak 2016). "Hengâme," **Yedi İklim** (310).
- Erkovan, N. (2018). **Olay Berlinde Geçiyor**. İstanbul: Şule Yayınları.
- Eroğlu, E. (2011). **Berzah / Toplu Şiirler 1968-2006**. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Evren, M. Ö. (Temmuz 2016). "Sürmanşet," **Yedi İklim** (316).
- Ferzâd, A. (1996, Haziran - Temmuz). Melîha Şem'dânî. (M. Şem'dânî, Röportajı Yapan, & A. Kara, Çevirmen) **Yedi İklim**.
- Firestone, R. (2004.). **Yahudiliği Anlamak İbrahim'in / Avram'ın Çocukları**. (Ç. Erendağ, & E. Kartal, Çev.) İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A. Ş.
- Göçer, A. (Şubat 1981). "Kudüs Çiçekleri." **Edebiyat** (38+73).
- Göçer, A. (Haziran- Temmuz 1996). "Kudüs Gölgesi." **Yedi İklim** (75-76).
- Göçer, A. (Ocak 1980). "Yanardağ Şafağında." **Edebiyat** (38+60).
- Haksal, A. H. (Kasım 2000). "Bir Zaman Aynası." **Yedi İklim** (128).
- Haldun, İ.-i. (2004). **Mukaddime** (Cilt 1). (H. Kendir, Dü.) İstanbul: Yenişafak Kültür Armağanı.
- Harman, Ö. F. (2017, Haziran). "Filistin Bölgesinin En Kutsal Yeri Kudüs'tür. "(B. Çakır, Röportajı Yapan) **Lacivert Dergi**.

- Hatunoğlu, Ö. (Ocak 2018). "Dert Tutmuş," **Yedi İklim** (334).
- İdris, M. (1997). **Vay Canına!** İstanbul: Kırkambar Yayınları.
- ınam, A. (tarih yok). "Bilinç Üzerine Düşünceler." Nisan 08, 2018 tarihinde <http://phil.metu.edu.tr/ahmet-inam/bilinc.htm> adresinden alındı.
- İnan, M. A. (Ekim 1979). "Mescid-i Aksa." **Akıncılar** (5).
- İnan, M. A. (2012). **Edebiyat ve Medeniyet Üzerine**. İstanbul: Eğitim Bir Sen.
- "İsrail Askerlerinin Şehit Ettiği Gazze'nin Yardım Meleği Rezan." (3Haziran 2018). Temmuz 01, 2018 tarihinde <https://www.yenisafak.com/video-galeri/dunya/israil-askerlerinin-sehit-ettigi-gazzenin-yardim-melegi-rezan-2179062> adresinden alındı.
- "İsrail Ayrım Duvarı İle Filistin Halkını Birbirinden Ayırıyor." (tarih yok). Mayıs 14, 2018 tarihinde <http://www.trthaber.com/haber/dunya/israil-ayrim-duvari-ile-filistin-halkini-birbirinden-ayiriyor-349950.html> adresinden alındı
- "İsrail'in Ayrım Duvarı Tarihi Eserleri Yok Ediyor." (tarih yok). Mayıs 14, 2018 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/israilin-ayrim-duvari-tarihi-eserleri-yok-ediyor/1071764> adresinden alındı
- "İsrail'in Duvarı Tamamlanıyor." (tarih yok). Mayıs 14, 2018 tarihinde <http://www.aljazeera.com/tr/makale/israilin-duvari-tamamlaniyor> adresinden alındı
- İşler, A. (Temmuz 1989). "Güvercin Yüreği," **Diriliş** (52).
- Johnson, P. **Yahudi Tarihi**. Pozitif Yayınları.
- Kaplan, M. (2016). **Nesillerin Ruhü**. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kara, M. (Aralık 2004). "Diyâr-ı Gurbette Vefat Eden Yaser Arafat'a Tarih." **Dergâh** (178).
- Karaca, A. (2018, Nisan 8)." Sezai Karakoç'un Şiirlerinde Şehir, Coğrafya ve Medeniyet."
https://www.academia.edu/35524629/SEZA%C4%B0_KARAKO%C3%87UN_%C5%9E%C4%B0%4%B0RLER%C4%B0NDE_%C5%9EEH

%C4%B0R_CO%C4%9ERAFYA_VE_MEDEN%C4%B0YET
adresinden alınmıştır

Karakoç, S. (Ekim 1969). "Ey Yahudi", **Diriliş** (1).

Karakoç, S. (5 Eylül 1988). "Filistin'in Kara Yazısı." **Diriliş** (7).

Karakoç, S. (2011). **Gün Doğmadan**. İstanbul: Diriliş Yayınları.

Karakoç, S. (1969). **Sütun**. İstanbul: Fatih Yayınları.

Karakuş, A. (2009). "Modern Türk Şiirinde Hüzün ve Melâl." **Yüksek Lisans Tezi** .
Sakarya.

Kefeli, E. (tarih yok). "Coğrafya Merkezli Okuma." Nisan 2018, 8 tarihinde
http://turkoloji.cu.edu.tr/YENI%20TURK%20EDEBIYATI/emel_kefeli_cografya_merkezli_okuma.pdf adresinden alındı

Kılıç, M. (Mart-Nisan 2018). "Ruhlara Mağara." **Karabatak** (37).

Koca, M. (2008). **Kudüs'e Ağıt**. İstanbul: Sur Yayınları.

Koç, T. (Mart 1976). "Aksa Şiirleri / Savunma." **Edebiyat** (14).

Koç, T. (Ağustos 1982). "Her Gece Ay Damlar Kudüs'e." **Edebiyat**. (38+91).

Kot, M. (Nisan 1987). "Bir Karanfilin Açış Biçimleri." **Yedi İklim** (2).

Koytak, C. (2009). **Gazze Risalesi**. İstanbul: Pınar Yayınları.

Köksal, M. A. (2005). **Peygamberler Tarihi**. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı
Yayınları.

Kömür, A. (Ocak 2018). "Kudüs," **Ay Vakti** (72).

"Kubbetü's-Sahre" (Cilt 26). (2002). **TDV İslâm Ansiklopedisi**.

"Kudüs Direnişinin Genç Kahramanı Fevzi El- Cüneydi O Fotoğrafi Anlattı." (11
Temmuz 2018). Temmuz 01, 2018 tarihinde
<https://www.ahaber.com.tr/gundem/2018/01/16/kudus-direnisinin-genc-kahramani-fevzi-el-cuneydi-o-fotografi-anlattı> adresinden alındı.

Kur'ân-ı Kerim

- Kurşun, Z. (2018). "Kudüs'ü Anlamak". **Karabatak** (37).
- Küçükler, M. S. (Mart 2016). "Kutsadığımız Mekanlar ve Zaman Üzerine." **Yedi İklim** (312).
- Lacoste, Y. (2014). **Coğrafya Her Şeyden Önce Savaş Yapmaya Yarar.** (S. Sezer, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Lahsen, B. B. (2011). **Malik Bin Nebi'de Medeniyet.** İstanbul: Mahya Yayınları.
- Lekesiz, Ö. (2017, Aralık). "Dünyamızın Aynası Kudüs." (Y. Aktay, Röportajı Yapan) **Yedi İklim.**
- Lekesiz, Ö. (Ekim 1979). "İnsanlığın Atar Damarı Kudüs." **Dil ve Edebiyat .**
- Loti, P. (2011). **Kudüs.** Ankara: Lotus Yayınları.
- Mercan, A. (Temmuz 2010). "Kudüs." **Yedi İklim** (244).
- Mert, R. (2017). "Tarihsel Mitolojik ve Dini Bağlamda Kutsal Bir Mekân Olarak Kudüs." **Doktora Tezi .** Samsun.
- Mevdûdi. (t.y). **Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber'in Hayatı.** (A. Asrar, Çev.) İstanbul: Pınar Yayınevi.
- "Mi'râc" (Cilt 35). (2005). **TDV İslam Ansiklopedisi.**
- Montefiore, S. S. (2016). **Bir Şehrin Biyografisi Kudüs.** İstanbul: Pegasus Yayınları.
- Munshar, M. Y. (2017). "Hıristiyan Tarihçilerin Gözünden Haçlı Vahşeti." **Derin Tarih** (10).
- "Mûsa" (Cilt 31). (2006). İstanbul: **TDV İslam Ansiklopedisi.**
- Mut, R. (2015, Ağustos 9). "Direnişin Asıl Kaynağı Sanat ve Edebiyat." (Y. Genç, Röportajı Yapan) **Yeni Şafak Gazetesi.**
- "Mühr-i Süleyman" (Cilt 31). (2006). İstanbul: **TDV İslam Ansiklopedisi.**
- Nil, Y. (1982). "Kudüs Kuşları." **Edebiyat .**
- "Nuri Pakdil: Kudüs Sevilmeden İnsanlığa Girilemez." (tarih yok). Mayıs 19, 2018 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/kudus-sevilmeden-insanliga-girilemez/873052> adresinden alındı

- Onay, A. T. (2013). **Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü**. Haz.: Cemal Kurnaz. Ankara: Kurgan Edebiyat.
- "Onuncu Yılında İntifada." (tarih yok). Mayıs 18, 2018 tarihinde <http://www.vahdet.info.tr/filistin/dosya2/0345.html> adresinden alındı
- Öksüz, F. (Ocak 2018). "Zafer Yakazanındır." *Ay Vakti* (72).
- Öz, A. (Dü.). (2009). **Haritada Kan Lekesi**. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Özbay, M. (2017). "Ortadoğu'nun Yapısı ve Kudüs Acısı." **Edebiyat Ortamı** (59).
- Özçelik, M. (tarih yok). "Şiirimizde Kudüs ve Filistin Duyarlılığı". Mayıs 18 , 2018 tarihinde <https://somuncubaba.net/edebiyat/siirimizde-kudus-ve-filistin-duyarlilik/> adresinden alındı
- Özdenören, R. (tarih yok). "Tarih Bilinci / Bilincin Tarihi." Nisan 9, 2018 tarihinde <http://yenidunyadergisi.com/tarih-bilinci-bilincin-tarihi/> adresinden alındı
- Öztürk, M. (tarih yok). "Türk Edebiyatında Kudüs Teması." Mayıs 18, 2018 tarihinde <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/394458> adresinden alındı
- Öztürk, S. (Mart-Nisan 2018). "Ellerin Kurusun." **Karabatak** (37).
- Pakdil, N. (2017). **Anneler ve Kudüsler**. Ankara: Edebiyat Dergisi Yayınları.
- Pakdil, N. (2015). **Batı Notları**. Ankara: Edebiyat Dergisi Yayınları.
- Pakdil, N. (2015). **Bir Yazarın Notları III**. Ankara: Edebiyat Dergisi Yayınları.
- Pala, İ. (2011). **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Sadri, İ. (t.y.) "Filistingülü." **Mavera**. (132).
- Sarı, O. (Kasım 2000). "Güz." *Yedi İklim* (128).
- Sarıçam, İ. (2015). **Hız Muhammed ve Evrensel Mesajı**. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Serter, G. (Aralık 2014). "Devrim ve Anne." **Yedi İklim** (297).
- Sevim, A. (Mart-Nisan 2018). "Zeytin Dalı." **Karabatak** (37).
- Seyyah, A. (Mart- Nisan 2018). "Dur İhtarı." **Karabatak** (37).

- Sözer, A. (Temmuz 2010). "Kudüs." **Yedi İklim** (244).
- "Süleyman" (Cilt 38). (2010). İstanbul: **TDV İslam Ansiklopedisi**.
- "Şiir" (Cilt 39). (2010). İstanbul: **TDV İslam Ansiklopedisi**.
- Şeker, S. (Eylül 2014). "Kıyam." **Yedi İklim** (294).
- Taşpınar, İ. (2017). "Hz. isa'nın Kudüs'e Düşen Gölgesi." **Derin Tarih** (10).
- Tayfur, K. (2010). "Filistin'de Türk Solu." **Atlas Tarih** (2).
- Tecimen, H. (Temmuz 2011). "Oto Otobüs Gar Terminal ve Bahar." **Yedi İklim** (256).
- Tenekeci, İ. (Ocak 2018). "Müminlerin Baharı." **İtibar** (76).
- Tepe, M. (Ocak 2018). "Ursalim." **Yedi İklim** (334).
- Tertibi, M. F. (2005). **İslâm'ın İki Büyük Bilgesi Buhâri ve Müslim'in İttifak Ettikleri Hadisler**. (A. F. Kocaer, Çev.) Konya: Hüner Yayınları.
- Tevrat
- Tomar, C. (2017). "Geçmişten Günümüze Kudüs Sorunu." **Üsküdar** (5).
- Tunç, R. (Ekim 1987). "Hüzün Çiçekleri Açar Filistin." **Mavera** (130).
- Turan, A. (Dü.). (2009). **Şairlerin Gazzesi / Geride Kalanların Türküsü**. İstanbul: İlke Yayıncılık.
- Turan, A. (Şubat 2005). "Zeytin Meseli." **Yedi İklim** (179).
- Turan, C. (Ocak 2018). "Kudüs ve Mescid-i Aksa." **Ay Vakti** (172).
- Turinay, N. (Mayıs 1982). "Zal Tepesinde Kudüs Kuşları." **Mavera** (66).
- Umran, S., & Akay, H. (Dü.). (2010). **Cumhuriyet Dönemi Şiirimizin Altın Sayfaları**. İstanbul: HAT Yayınevi.
- Ural, A. A. (Mart-Nisan 2018). "Cemre." **Karabatak** (37).
- Ural, A. A. (2017). **Mara ve Diğer Şiirler**. İstanbul: Şule Yayınları.
- Ünlü, S. (Aralık 2014). "Dokuz Basamak." **Yedi İklim** (297).
- Ünlü, S. (Haziran- Temmuz 1996). "Kudüs'te Sabah Namazı." **Yedi İklim** (75-76).

- "Yahudi Yerleşimciler Zeytin Ağaçlarını Yaktı." (tarih yok). Mayıs 13, 2018 tarihinde <https://www.yenisafak.com/dunya/yahudi-yerlesimciler-zeytin-agaclarini-yakti-2188837> adresinden alındı
- Yazıcı, Â. (Kasım- Aralık 2017). "Beytül Makdis'te Bir Türk." **Karabatak**. (35).
- Yazıcı, Â. (Mart -Nisan 2018). "Dünya Atlasında Bir Nokta." **Karabatak** (37).
- Yazır, E. H. (t.y). **Hak Dini Kur'an Dili Türkçe Tefsir** (Cilt 6). İstanbul: Eser Kitabevi.
- Yemeni, M. e. (2017). **Mekke Medine ve Kudüs'ün Faziletleri**. (G. Beşenk, Dü.) İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları.
- Yıldırım, E. (2015). "Sezai Karakoç ve Mehmet Akif İnan'da Medeniyet." **İtibar** (44).
- Yiğit, İ. (2004). **Peygamberler Tarihi**. İstanbul: Kayıhan Yayınları.
- Yıldız, M. (Eylül 2014). "Forsa." **Yedi İklim** (294).
- Yılmaz, E. (Mart- Nisan 2018). "Yalancı Krallar ve Şairler." **Karabatak** (37).
- Yılmaz, S. (1996). "İslâm Tarihinde Kudüs." **Yedi İklim** (75 - 76).
- Yürekli, M. (Şubat 1988). "Kara Yüzlü Ninni." **Mavera** (1).
- Zarifoglu, C. **Şiirler**. İstanbul: Beyan Yayınları.